ลำดับสกุลคชเสนี กับ โบราณคดีมอญ

มีพระวิจารณ์

ของ

สมเด็จ ฯ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ

พิมพ์ในงานฌาปนกิจศพ

คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรี

ณ เมรุวัดมกุฏกษัตริยาราม

วันที่ ๘ มีนาคม พ.ศ. ๒๕๐๘

คำระลึกพระคุณ

เนื่องในงานฌาปนกิจศพคุณแม่ (คุณหญิงพิพิธมนตรี จำเริญ คชเสนี) ณ เมรุวัดมกุฎกษัตริยาราม วันที่ ๙ มีนาคม ๒๕๐๘ ได้ปรึกษาตกลงกันในบรรดาลูก ๆ เห็นสมควรที่จะพิมพ์หนังสือลำดับสกุลคชเสนี ซึ่งได้พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพคุณพ่อ (พระยาพิพิธมนตรี ปุย คชเสนี) ไว้ครั้งหนึ่งแล้ว ซึ่งเป็นเวลาล่วงมาประมาณ ๒๕ ปี จึงจัดให้พิมพ์ใหม่อีกครั้ง หนังสือนี้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาดำรงราชานุภาพ ได้ทรงนิพนธ์เรื่องต้นสกุลประทานไว้ นับเป็นพระกรุณาคุณเหนือเกล้า ฯ แก่บรรดาผู้สืบสกุล คชเสนี เป็นอย่างยิ่ง และได้มีเจ้านายในราชสกุลวงศ์ เจ้าพระคุณสมเด็จพระมหาวีรวงศ์ (อุฏฐายี) และญาติมิตร ได้ทรงช่วยและช่วยเหลือในการประกอบกุศลกิจได้สำเร็จไปด้วยดี ซึ่งบรรดาลูก ๆ จะต้องระลึกถึงพระคุณของท่านไว้ไม่รู้ลืม

เมื่อคุณแม่ยังมีชีวิตอยู่ คุณแม่ได้ปฏิบัติตนอยู่ในศีลธรรม มีความเมตตากรุณา อบรมลูก ๆ ให้อยู่ในศีลในสัตย์ ซึ่งลูก ๆ ก็ได้จดจำและปฏิบัติตนจนเป็นนิสัยตราบเท่าทุกวันนี้ ซึ่งคุณธรรมคำสั่งสอนของคุณแม่นี้ พวกเราจะจดจำและรักษาไว้จนกว่าชีวิตจะดับสูญไป บัดนี้คุณแม่ได้ถึงแก่มรณกรรมไปแล้วด้วยโรคชรา ทิ้งความเศร้าสลดไว้แก่บรรดาลูกหลานทุกคน เราไม่มีโอกาสอื่นใดอีกแล้วที่จะสนองพระคุณของคุณแม่ นอกจากจะได้ร่วมกันประกอบการกุศลบุญ

อุทิศให้แก่ดวงวิญญาณของคุณแม่ ซึ่งเปี่ยมไปด้วยความเมตตากรุณา จึงขอร่วมกันตั้งสัตยาธิษฐานว่า หากดวงวิญญาณของคุณแม่จะสถิตอยู่ ณ ที่ใด ขอให้กุศลบุญราศีที่ได้ร่วมกันบำเพ็ญมาแล้ว จงดลบันดาลให้ดวงวิญญาณของคุณแม่ ให้ประสพแต่ความสุขความสงบในสัมปรายภพด้วยเทอญ.

ลูก ๆ ของคุณแม่

คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรี
(ถ่ายใน พ.ศ. ๒๔๘๗)

ประวัติคุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรี

คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรี เกิดปีมะเมีย ตรงกับวันที่ ๑๖ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๑๓ เป็นบุตรีท่านจมื่นกงศร (เป็นทหารมหาดเล็กและข้าหลวงเดิมในรัชกาลที่ ๕) ท่านแสง (มารดา) เกิดที่บ้านบางขุนพรหม มีพี่น้องร่วมบิดามารดา ๗ คน คือ

๑. นายเชย สิริสุทธิ์

๒. นายชม สิริสุทธิ์

๓. นายอุ่น สิริสุทธิ์

๔. คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรี

๕. นายพร้อม สิริสุทธิ์

๖. ขุนรัฐผลรักษา มีบุตรสืบสกุลเป็นพลตรีจันทรคุปต์ สิริสุทธิ์ รองผู้อำนวยการวิทยาลัยป้องกันราชอาณาจักรฝ่ายบริหาร

๗. นางสายหยุด สิริสุทธิ์

เมื่อบ้านบางขุนพรหมเกิดไฟไหม้ คุณจอมมารดากลิ่นจึงรับท่านยงผู้เป็นพี่สาวของท่านมาอยู่ในวังกรมพระนเรศร์วรฤทธิ์ คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรี ได้ติดตามมาอยู่กับท่านยงผู้เป็นยายตั้งแต่บัดนั้นมาจนกระทั่งอายุ ๑๓ ปี ท่านจมื่นกงศรและท่านแสง จึงรับมาโกนจุกที่บ้านถนนบ้านหม้อ เป็นตึกพระราชทานให้อยู่ตอนไฟไหม้ เมื่อโกนจุกเรียบร้อยแล้ว คุณจอมมารดากลิ่นจึงนำไปถวายตัว พระบาท-

สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำรัสว่า "ให้อยู่กับแม่กลาง" คือที่พระตำหนักสมเด็จพระพันวษาอัยยิกาเจ้า ให้ทรงโปรดให้อยู่กับคุณหุ่น ทรงมอบให้เป็นศิษย์ของคุณจอมมารดาเขียนผู้ฝึกละคร คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรีเคยตามเสด็จสมเด็จพระพันวษา ฯ ขึ้นเฝ้าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นนิจ เมื่อการละครเลิกแล้ว คุณจอมมารดากลิ่นเห็นว่าอยู่เฉย ๆ จึงนำไปถวายสมเด็จพระศรีพัชรินทรา พระบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวงในรัชกาลที่ ๖ ได้สนองพระเดชพระคุณโดยใกล้ชิด เมื่ออายุได้ ๒๒ ปี คุณจอมมารดากลิ่นจึงจัดการขอพระราชทานพระบรมราชานุญาต กราบถวายบังคมลาออกมาอยู่กับคุณจอมมารดากลิ่น จนถึง พ.ศ. ๒๔๓๘ จึงได้ทำการสมรสกับพระยาพิพิธมนตรี (ปุย คชเสนี) ผู้เป็นหลานป้าของท่าน ต่อมาพระยาพิพิธมนตรี ได้เป็นเจ้าเมืองสมุทรปราการ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และสมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง ได้เสด็จประพาสโดยลำลองเนือง ๆ คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรีได้ร่วมถวายการต้อนรับสนองพระเดชพระคุณเป็นอย่างดี สมเด็จพระบรมราชินีนาถ พระพันปีหลวง ทรงมีพระราชดำริว่า คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรีเป็นข้าหลวงเดิมจึงทรงพระกรุณามีพระราชดำรัส ขอเด็กหญิงจำรัสมาเป็นข้าหลวงในพระองค์

คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรี เป็นผู้มีนิสัยพร้อมด้วยพรหมวิหาร ๔ เป็นผู้มีจิตใจเลื่อมใสในพระพุทธศาสนา ศรัทธาต่อการบุญกุศล เริ่ม

แต่ปฐมวัย เคยไปวัดโสมนัสวิหารกับท่านคุณจอมมารดากลิ่น ต่อมาถึงมัชฌิมวัยได้เป็นอุบาสิกาประจำวัดเทพศิรินทราวาส สมัยสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ (ญาณวรเถระ) และวัดมกุฏกษัตริยาราม คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรี ปฏิบัติหน้าที่เป็นภรรยาที่ดีเป็นมารดาที่ดี และเป็นผู้ปกครองที่ดี ควรเป็นตัวอย่างแก่บุตรธิดา ท่านเป็นผู้มาดี อยู่ดี และไปดี คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรีป่วยด้วยโรคชรา ถึงอนิจกรรมด้วยอาการสงบ เมื่อวันศุกร์ที่ ๒๗ พฤศจิกายน พ. ศ. ๒๕๐๗ อายุได้ ๙๔ ปี.

คุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรี มีบุตร ธิดา คือ

๑. คุณหญิงจำรัสศรีศักดิ์ธำรง

๒. นายปฐม คชเสนี

๓. นางสาวบุหงา คชเสนี

๔. นายกลม คชเสนี

๕. นางสาวจงรัก คชเสนี

๖. นางสาวดารา คชเสนี

๗. นางกัลยา ณ ระนอง เป็นภรรยานายพจนา ณ ระนอง

"คุณย่า" ของชาวรองเมือง

ผมมาอยู่ถนนรองเมือง ซอย ๕ ได้ ๗ ปีแล้ว เมื่อมาอยู่ใหม่ๆ ยังรู้จักชาวรองเมืองน้อยมากจนแทบจะเรียกได้ว่าไม่รู้จักเลยก็ได้ แต่กระนั้นก็ดี ผมยังได้ยินชื่อ "คุณย่า" เสมอๆ ชาวรองเมืองเรียกท่านว่า "คุณหญิง" บ้าง "คุณย่า" บ้าง แรกๆใครมาพูดถึงคุณย่าก็ผ่านหูผมไป ครั้นได้ยินหนักๆและบ่อยๆครั้งขึ้น ก็ทำให้เกิดความทึ่ง ได้ซักถามชาวรองเมืองดู ปรากฏว่าทั้งชาวจีนและชาวไทยในละแวกรองเมือง รู้จักท่านดี เขาเล่าให้ผมฟังว่า คุณย่าท่านอยู่ที่ถนนนี้มานานนับสี่สิบกว่าปี ท่านมีตึกแถวอยู่ยาวเหยียด ลูกแถวของท่านรักท่านมาก เพราะท่านไม่เคยรีดเลือดรีดเนื้อใคร ตรงกันข้ามท่านกลับเมตตากับลูกแถวของท่าน เมื่อมีเรื่องอะไรเกิดขึ้นก็เข้าไปพูดกับท่านได้ ท่านจะให้ความเห็นอกเห็นใจและเมตตาปรานีเสมอ เรียกว่าถ้าจะหาเจ้าของตึกแถวอย่างท่านแล้ว คงจะหาได้ไม่ง่ายนัก ผมได้ซักถามลูกแถวบางคนว่า ทำไมจึงเรียกท่านว่า "คุณย่า" ลูกแถวของท่านบรรยายให้ผมฟังว่า นอกจากท่านเป็นเจ้าของตึกแถวที่ใจอารีแล้ว ท่านยังรักเด็กๆอีกด้วย ผู้ใดมีลูกที่พึ่งเกิดใหม่มักจะต้องพาไปให้ท่านผูกมือทำขวัญอยู่เป็นนิจ เพราะผู้ที่ได้ผูกมือไปจากท่านแล้ว เขาถือกันว่า จะต้องเป็นเด็กที่เลี้ยงง่ายทุกคน ท่านเลี้ยงเด็กไว้มาก จะเป็นลูกใครหลานใครท่านไม่ทราบ เมื่อตกทุกข์ได้ยากแล้วมาหาท่าน ท่านจะเลี้ยงไว้หมด และเด็กๆที่ท่านเลี้ยงไว้นี้ เรียกท่านว่า "คุณแก่ หรือคุณย่า" คนอื่นแม้กระทั่งผมเอง

จึงติดปากเรียกท่านเช่นนี้บ้าง

แม้ผมจะอยู่ถนนนี้มาเป็นเวลาหลายปีแล้วก็ตาม ก็ยังไม่มีโอกาสได้รู้จักกับท่าน จนผมอยู่มาได้ประมาณ ๓ ปี (คือ ๔ ปี ก่อนที่ท่านจะถึงแก่กรรม) เด็กในบ้านของท่านได้มาตามผมให้ไปดูอาการป่วยของท่าน โดยบอกว่าท่านกำลังปวดศีรษะ ผมจึงได้ไปตรวจอาการป่วยของท่าน ปรากฏว่าความดันสูงกว่าปกติ ผมได้จัดยาให้ท่านรับประทาน ปรากฏว่าอาการของท่านดีขึ้นอย่างรวดเร็ว ผมได้สังเกตเห็นว่า ท่านเป็นคนมีอายุที่ร่าเริงแจ่มใส ท่านทักทายทุกคนที่มาหาท่านอย่างเมตตาปรานี ท่านเชื่อฟังและปฏิบัติตามคำสั่งของแพทย์อย่างเคร่งครัด ท่านเลื่อมใสในการแพทย์แผนปัจจุบันอย่างดียิ่ง แม้ยาจะขมแสนขม ถ้าบอกให้ท่านรับประทาน แล้วท่านจะปฏิบัติตามทันทีด้วยความเต็มใจยิ่ง เมื่อท่านหายดีแล้วท่านมักจะบอกว่า ขอบใจหมอมาก อย่าทิ้งย่านะ ขอให้นึกเป็นกันเองอย่างลูกอย่างหลาน อย่าคิดเป็นคนอื่น วาจาของท่านนี้ทำให้ผมรู้สึกสนิทสนมและปลื้มใจมาก นอกจากนี้เมื่อท่านมีขนมนมเนยอะไร ท่านมักจะเอื้อเฟื้อเจือจานส่งมากำนัลเสมอๆ หลังจากนั้น ผมได้ติดต่อกับท่านมาเรื่อยๆ เมื่อท่านป่วยซึ่งมีอาการเป็นหวัดบ้าง ความดันโลหิตสูงบ้างตามธรรมดาเพราะความชราภาพ

อีกสิ่งหนึ่งที่ทำให้ผมแปลกใจอยู่ไม่วาย ก็คือ บางครั้งเมื่อผมมาเยี่ยมเยียนดูอาการเจ็บป่วยของท่าน จะเห็นชาวจีน (นุ่งกางเกงจีน)

อุ้มลูกจูงหลานเข้าไปนั่งพับเพียบคุยกับท่าน ทั้ง ๆ ที่พูดภาษาไทยยังไม่ชัด ท่านก็พูดคุยด้วยเป็นอันดี บางครั้งก็คุยเรื่องสนุก ๆ ให้ฟัง แสดงถึงความแจ่มใสในอารมณ์ และความไม่ถือเนื้อถือตัวของท่าน เป็นเช่นนี้มาเรื่อย ๆ จนประมาณ ๔ เดือน ก่อนที่ท่านจะถึงแก่กรรม เด็กของท่านได้มาตามผม และบอกว่าวันนี้คุณย่าปวดศีรษะมากให้ผมไปดูหน่อย ผมได้ไปตรวจดูอาการ ปรากฏว่าความดันโลหิตสูงขึ้นไปอีก ผมได้จัดยาให้แต่ปรากฏว่าอาการยังไม่ดีขึ้น เนื่องจากตาของท่านอักเสบ จึงได้แนะนำให้ท่านไปหาจักษุแพทย์มาทำการรักษา ซึ่งนายแพทย์อุทัย รัตนิน ได้จัดการรักษาโดยเรียบร้อย อาการปวดหายไปในระยะหนึ่ง ต่อมาอาการปวดศีรษะก็มีขึ้นอีก ซึ่งผมก็ได้พยายามอย่างสุดกำลัง ที่จะทำให้อาการทรมานของท่านบรรเทาลง ระหว่าง ๒ เดือนแรก ท่านยังพูดคุยได้บ้าง และได้รับการพยาบาลจากญาติอย่างจะหาได้ยาก ทุกคนรอบตัวท่านอดหลับอดนอนเป็นเวรพยาบาลท่านอย่างมิได้เห็นแก่ความเหน็ดเหนื่อย ตัวท่านเองก็ไม่เคยที่จะปฏิเสธคำสั่งของแพทย์แม้แต่น้อย สั่งให้ท่านทำสิ่งใดท่านเป็นทำทันที แม้แต่อาหารที่ท่านเบื่อมาก ถ้าบอกว่าหมอสั่งให้รับประทานแล้ว ท่านจะยอมรับประทานด้วยความเต็มใจ

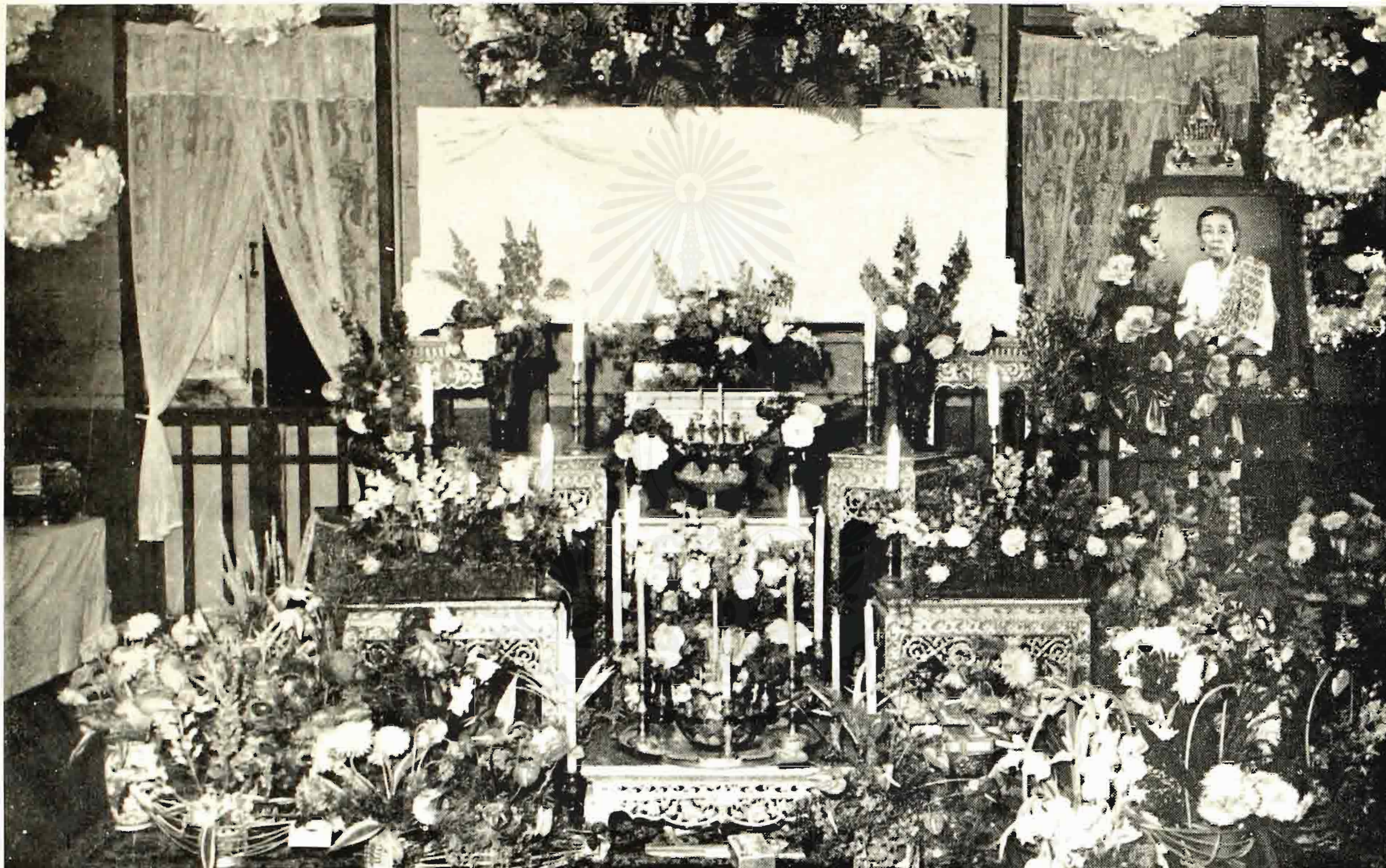
ประมาณ ๒ เดือน ก่อนที่ท่านจะถึงแก่กรรม ท่านมีอาการถ่ายปัสสาวะบ่อย ๆ มิใช่ค่ำ ๆ ผมได้นำปัสสาวะของท่านมาตรวจ ปรากฏว่าเป็นกระเพาะปัสสาวะอักเสบ จึงได้จัดยาให้ท่านอีก อาการระยะนี้

บางครั้งดีขึ้น และบางครั้งเลวลงสลับกันไปเรื่อย ๆ ระยะนี้ผมบอกตรง ๆ ก็ได้ว่า ผมหนักใจมาก และเป็นระยะที่แสดงถึงความดีของท่านให้เห็น วันหนึ่ง ๆ มีคนมาเยี่ยมท่านมากมาย และเมื่อผมเดินกลับจากการ-ตรวจอาการของท่าน ทุกวันจะมีคนถามผมเสมอว่า "คุณหญิงดีขึ้นหรือยัง" "คุณย่าจวนจะหายหรือยัง" ถามกันทุกวันจนผมเบื่อที่จะตอบ ต่อมาอาการของท่านทรุดลงทีละเล็กทีละน้อยทุกวัน ญาติของท่านได้อดทนพยาบาลอย่างมิได้เห็นแก่เหน็ดเหนื่อย ตัวผมเองก็พยายามที่จะช่วยท่านสุดความสามารถที่ผมมี ถ้าผมบันดาลอะไร ๆ ได้ดังใจหวัง ผมก็คงจะบันดาลให้ท่านหายสบายดีไปนานแล้ว ต่อมาประมาณ ๑๕ วัน ก่อนที่ท่านจะถึงแก่กรรม อาการของท่านทรุดหนักลงอีก อาหารไม่ได้เลยจนถึงกับต้องให้น้ำเกลือ แลเนื่องจากต้องนอนกับที่นาน ๆ จึงมีอาการไข้ปอดบวมแทรกเข้ามาอีก พวกเราได้พยายามพยาบาลรักษาท่านอย่างเต็มที่ แต่ก็ไม่สามารถช่วยอะไรได้ ในที่สุดท่านก็ถึงแก่กรรมอย่างสงบ

ทั้งหมดที่ผมเล่ามานี้ เป็นเพียงย่อ ๆ เท่าที่ผมพอจะบรรยายได้ เพราะผมไม่ใช่นักเขียน ผมอยากจะขอบพระคุณอย่างสูงแก่ญาติและบุตรหลานของท่าน ที่ได้ให้ความไว้วางใจต่อผมเป็นอย่างมาก และผมเชื่อว่าคุณความดีของท่านที่ทำไว้ คงจะเป็นผลส่งให้ท่านมีความสงบสุขตามควรแก่คติวิสัยในสัมปรายภพโน้น เทอญ.

ประพฤติ ธีระคุปต์

๒๕ ม.ค. ๐๘

สารบาญ

โบราณคดีมอญ

ดาบเล่มนี้ ชื่อ "พลู" บรรพบุรุษเล่าสืบกันมาว่า เป็นดาบคู่มือของเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ถือติดตัวเวลาออกศึกทุกคราว เมื่อท่านอสัญกรรมแล้ว ผู้สืบสกุลได้รับต่อเนื่องกันมา ถ้ามีการรำผีตามประเพณี เมื่อจะเชิญท่านผู้เป็นต้นสกุล ผู้เชิญต้องถือดาบเล่มนี้ และออกชื่อว่า "พลู-พลู" ด้วยถือกันว่าเป็นอาวุธสำคัญประจำสกุล "คชเสนี" สืบมา.

เรื่องประวัติต้นสกุลคชเสนี

สมเด็จกรมพระยาดำรงราชานุภาพ

ทรงพระนิพนธ์

สกุลคชเสนีเป็นมอญสืบเชื้อสายลงมาแต่เจ้าพระยามหาโยธา (พระยาเจ่ง) คำเจ่งแปลเป็นภาษาไทยว่าช้าง พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงพระราชทานนามสกุลว่า "คชเสนี"

ตัวพระยาเจ่งผู้เป็นต้นสกุลนั้น เกิดในเมืองมอญเป็นเชื้อสายสกุลผู้ดีที่ต้องตกอยู่ในอำนาจพะม่าด้วยเสียบ้านเมือง แล้วจำใจทำราชการอยู่กับพะม่า ตัวพระยาเจ่งเองได้เคยเป็นขุนนางพะม่า (น่าจะมีชื่อตั้งเป็นอย่างอื่น แต่คนทั้งหลายเรียกตามชื่อตัวจึงปรากฏนามว่าพระยาเจ่ง) ได้เคยคุมกองมอญสมทบทัพพะม่าเข้ามาเมืองไทยครั้ง ๑ เมื่อพะม่ามาตีเมืองหลวงพระบางใน พ.ศ. ๒๓๑๕ ปรากฏว่าในครั้งนั้นพะม่าให้พระยาเจ่งเป็นผู้รักษาเมืองเชียงแสนอยู่ราวปี ๑ ได้เจ้าชาวเมืองเชียงแสนเป็นภรรยา เกิดบุตรเป็นต้นสกุลคชเสนีสายเหนือยังมีเชื้อสายอยู่ที่เมืองนครลำปางและนับเป็นญาติกับสกุลคชเสนีในกรุงเทพ ฯ จนบัดนี้.

เมื่อพระยาเจ่งกลับจากเมืองเชียงแสนครั้งนั้น พะม่ายกความชอบตั้งให้เป็นเจ้าเมืองเตริน (ฝรั่งเรียกว่าเมืองอัตรัน) อันเป็นหัวเมืองมอญอยู่ในระหว่างเมืองเมาะตะมะกับแดนไทยทางด่านพระ

เจดีย์ ๓ องค์ พระยาเจ่งอาจจะเป็นชาวเมืองเตรินนั้นเองก็เป็นได้ เมื่อเป็นเจ้าเมืองเตรินพวกมอญจึงนับถือกันมาก.

เริ่มเรื่องอันเป็นข้อสำคัญในประวัติของสกุลคชเสนี เมื่อพระยาเจ่งเป็นเจ้าเมืองเตรินด้วยประจวบเวลาพระเจ้าอังวะมังระเตรียมจะตีกรุงธนบุรี เหมือนอย่างเคยตีพระนครศรีอยุธยามาแต่ก่อน คือจะให้กองทัพพะม่ายกลงมาจากเมืองเชียงใหม่ทาง ๑ และให้อีกกองทัพหนึ่งยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ ตรงมาสมทบตีกรุงธนบุรีพร้อมกันทั้ง ๒ ทัพ ในการเตรียมทัพพะม่าครั้งนั้นปะกันหวุ่นผู้จะเป็นนายทัพที่จะยกมาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ลงมาตั้งฐานทัพที่เมืองเมาะตะมะ สั่งให้เกณฑ์มอญตามหัวเมืองที่ต่อแดนไทย ๓๐๐๐ คน มอบให้แพกิจากับทหารพะม่า ๕๐๐ คุมมาทำทางที่กองทัพจะยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ เพราะทางนั้นที่ตอนจะข้ามเขาบันทัดเป็นทางกันดาร จึงคิดจะตั้งยุ้งฉางวางสะเบียงไว้ตามระยะทางตั้งแต่เชิงเขาข้างแดนพะม่ามาจนตำบลสามสบท่าดินแดงในแดนไทย มิให้กองทัพต้องขนสะเบียงอาหารมาด้วยในตอนนี้.

ฝ่ายพวกมอญไม่ชอบพะม่าอยู่โดยธรรมดา เพราะเหตุที่ถูกพะม่ากดขี่ข่มเหงมาช้านาน เมื่อพะม่าเกณฑ์มาทำทางคราวนั้นต้องมาด้วยจำใจ มีพระยามอญเป็นหัวหน้ามาด้วย ๔ คน คือพระยาเจ่งเจ้าเมืองเตรินเป็นใหญ่กว่าเพื่อนคน ๑, พระยาอู่คน ๑, ตละเซี่ยงคน ๑, ตละเกลิ่บคน ๑. ขณะเมื่อพวกมอญนี้มาทำทางอยู่ในป่า ทางเมือง

เมาะตะมะปะกันหวุ่นเกณฑ์มอญเข้ากองทัพอีกพวก ๑ มีคนหลบหนี พะม่าจึงจับคนในครัวเรือนไปเป็นตัวจำนำ ถูกลูกหลานญาติพี่น้องของพวกมอญที่มาทำทาง พะม่าเอาไปจำจองเร่งรัดลงอาชญาได้ความเดือดร้อนกันเป็นอันมาก ที่บางคนหนีได้ตามมาบอกแก่พวกมอญที่ทำทาง ต่างก็โกรธแค้นว่าพะม่าใช้ตัวมาแล้วยังข่มเหงครอบครัวซึ่งอยู่ข้างหลังอีกด้วยเล่า พวกมอญจึงคบคิดพร้อมใจกันทั้งนายไพร่ จับแพกิจากับทหารพะม่าฆ่าเสียที่ท่าดินแดงในแดนไทยทั้งหมด แล้วรวมกันยกเป็นกองทัพกลับไป ฝ่ายพวกมอญที่อยู่ตามหัวเมืองรายทางรู้เรื่อง ก็พากันมาเข้ากับพวกพระยาเจ่งเป็นอันมาก พวกมอญกบฏเห็นว่ามีกำลังมากก็ยกตรงไปตีเมืองเมาะตะมะ เข้าปล้นเมืองเวลากลางคืน แกล้งโห่ร้องเป็นเสียงไทยให้พะม่าสำคัญว่ากองทัพไทยยกไป ฝ่ายปะกันหวุ่นกับพวกกรมการพะม่าทั้งปวงไม่รู้ตัวก็ตกใจไม่สู้รบ พวกมอญกบฏได้เมืองเมาะตะมะแล้วพระยามอญที่เป็นหัวหน้าปรึกษากันเห็นว่าเป็นท่วงทีที่จะชิงเอาเมืองมอญทั้งปวงได้ จึงประกาศเกลี้ยกล่อมผู้คนที่เมืองเมาะตะมะและพวกมอญตามหัวเมืองที่ใกล้เคียง ก็มีคนพากันเข้าด้วยอีกเป็นอันมาก จนพระยาเจ่งมีรี้พลควบคุมกันเป็นกองทัพใหญ่ ยกขึ้นไปตีเมืองสะโตงและเมืองหงสาวดีก็ได้ทั้ง ๒ เมือง เพราะพลเมืองเป็นมอญไม่มีใครต่อสู้ จึงยกเลยไปตีเมืองร่างกุ้งรบพุ่งกับพะม่าติดพันกันอยู่ ถ้าหากพวกมอญตีได้เมืองร่างกุ้งและสามารถตั้งต่อสู้พะม่าได้ หัวเมืองมอญก็

เห็นจะกลับรวมกันเป็นประเทศรามัญขึ้นอีก และพระยาเจ่งผู้เป็นหัวหน้าพวกมอญกบฏก็อาจจะได้เป็นพระยาหงสาวดี เป็นใหญ่ในเมืองมอญเหมือนเช่นเคยมีมาแต่หนหลัง ที่ติเมืองร่างกุ้งไม่ได้ดังปรารถนา น่าจะเป็นเพราะพวกมอญทางหัวเมืองฝ่ายเหนือเป็นแต่เข้าด้วยไม่ถึงออกหน้าช่วยรบพุ่งพะม่า พวกมอญกบฏจึงมีกำลังน้อย พอพระเจ้าอังวะให้อะแซหวุ่นกี้ยกกองทัพใหญ่ลงมาปราบปราม พวกมอญกบฏเห็นจะสู้ไม่ไหวก็ต้องล่าถอยมา อะแซหวุ่นกี้ให้กองทัพพะม่าตามจับ พวกมอญกบฏก็ต้องพากันอพยพครอบครัวหนีพะม่าเข้ามาพึ่งพระบารมีพระเจ้ากรุงธนบุรีเมื่อ พ.ศ. ๒๓๑๘ มอญที่อพยพมาครั้งนั้นมีหัวหน้า ๔ คน คือ พระยาเจ่งคน ๑ พระยาอู่คน ๑ ตละเซี่ยงคน ๑ ตละเกล็บคน ๑ กับพรรคพวกรวมกันทั้งสิ้นราวสัก ๑๐๐๐๐ คน เข้ามาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์บ้าง ทางเมืองตากบ้าง พระเจ้ากรุงธนบุรีโปรดพระราชทานที่ให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในแขวงเมืองนนทบุรี ตั้งแต่ปากเกร็ดขึ้นไปจนถึงตำบลสามโคก และทรงพระกรุณาทะนุบำรุงให้มีความสุขสำราญ ทรงตั้งข้าราชการมอญเก่าคน ๑ ซึ่งเคยเป็นที่หลวงบำเรอภักดีเมื่อสมัยกรุงศรีอยุธยา ให้เป็นที่พระยารามัญวงศ์ (เรียกกันว่าจักรีมอญ) เป็นใหญ่แก่พวกมอญทั้งสิ้น ส่วนตัวหัวหน้าทั้ง ๔ คนที่พามอญเข้ามาสวามิภักดิ์ครั้งนั้น มีชื่อปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารแต่ว่าตละเกล็บได้เป็นที่พระยาพระราม (อันเป็นชื่อเจ้าในทำเนียบเมืองมอญ) อีก ๓ คนก็เห็นจะทรงตั้งให้มียศ

อย่างมอญสูงขึ้นทำนองเดียวกัน พระยาเจ่งผู้เป็นนายใหญ่อาจจะได้เป็นที่ "พระยาเกียรติ" อันเป็นคู่กับพระยาพระรามในทำเนียบมอญก็เป็นได้

ตั้งแต่พวกมอญเข้ามาสวามิภักดิ์ครั้งนั้น ต่อมาพระเจ้ากรุงธนบุรีเสด็จไปทำสงครามกับพะม่าที่ไหน ก็ปรากฏว่ามีทหารกองมอญพระยารามัญวงศ์ควบคุมเข้ากระบวนทัพด้วยทุกครั้ง มีปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารแห่งหนึ่งว่า เมื่อรบศึกอะแซหวุ่นกี้ทีเมืองเหนือนั้น ครั้งหนึ่งพระเจ้ากรุงธนบุรีทรงทราบข่าวว่าอะแซหวุ่นกี้ให้ทหารพะม่ากองหนึ่งแยกจากเมืองสุโขทัยลงมายังเมืองกำแพงเพ็ชรเพื่อจะตีตัดทางลำเลียงยุทธภัณฑ์และสะเบียงส่งกองทัพหลวง ตรัสสั่งให้พระยาเจ่งคุมกองมอญสมทบกับพลเมืองชัยนาทยกไปตั้งซุ่มสะกัดพะม่ากองนั้น พระราชทานอนุญาตไปว่า "ถ้าเห็นได้ทีจึงให้ออกโจมตี ถ้าไม่ได้ทีก็ให้ล่าถอยมา" พระยาเจ่งยกไปตั้งซุ่มอยู่ที่เกาะร้านดอกไม้ในแขวงเมืองกำแพงเพ็ชร และเมื่อพะม่ายกลงมาเข้าโจมตีในเวลาพะม่าไม่ทันรู้ตัวก็แตกพ่ายหนีไปหมด พระยาเจ่งกับนายทัพได้พระราชทานบำเหน็จพิเศษในครั้งนั้น ในหนังสือพระราชพงศาวดารปรากฏว่าพระยาเจ่งได้ทำราชการโดยรับผิดชอบฉะเพาะตัวเมื่อสมัยกรุงธนบุรีแต่ครั้งนี้ หาได้กล่าวถึงครั้งอื่นไม่.

ต่อมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ในรัชชกาลที่ ๑ ปรากฏในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อ พ. ศ. ๒๓๒๘ พะม่ามาตีเมืองไทย

พระเจ้าอังวะ (ปะดุง) จะยกกองทัพหลวงเข้ามาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้สมเด็จพระอนุชาธิราช กรมพระราชวังบวร ฯ ยกกองทัพใหญ่ออกไปตั้งต่อสู้ข้าศึกที่ตำบลลาดหญ้าแขวงเมืองกาญจนบุรี กรมพระราชวังบวร ฯ ดำรัสสั่ง "ให้พระยามหาโยธา (คือพระยาเจ่ง) คุมกองมอญ ๓๐๐๐ ยกออกไปตั้งค่ายขัดทัพอยู่ ณ ด่านกรามช้าง" ความตรงนี้ชวนให้สันนิษฐานเรื่องประวัติของพระยาเจ่งว่า เมื่อในรัชชกาลกรุงธนบุรีคงมียศเป็นแต่อย่างพระยามอญ เช่นพระยาเกียรติเป็นต้น บังคับมอญกรมหนึ่งขึ้นอยู่ในพระยารามัญวงศ์ ถึงรัชชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร์ตำแหน่ง "จักรีมอญ" ว่างด้วยเหตุอย่างใดอย่างหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก จึงทรงตั้งพระยาเจ่งเป็นพระยามหาโยธาที่จักรีมอญแทนพระยารามัญวงศ์ ได้บังคับบัญชากองมอญทั้งปวง และคงได้ควบคุมกองทหารมอญโดยเสด็จในการสงครามต่อมาทุกคราว พระยามหาโยธา (เจ่ง) เห็นจะมีความชอบพิเศษเมื่อครั้งพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ฯ เสด็จไปตีเมืองทะวายจึงทรงพระกรุณาโปรด ฯ ให้เลื่อนยศขึ้นเป็นเจ้าพระยามหาโยธา สิ้นเรื่องประวัติเพียงเท่านั้น เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) จะถึงอสัญกรรมเมื่อปีใดหาทราบไม่ และได้เป็นผู้สร้างวัดเชิงท่า ตำบลปากคลองบางตลาด ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้าย ในเขตต์อำเภอปากเกร็ดจังหวัดนนทบุรี อันเป็นที่ตั้งภูมิลำเนามาแต่ก่อน.

เนื่องกับประวัติของเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) มีจดหมายเหตุครั้งรัชชกาลที่ ๑ อยู่ ๒ เรื่อง เรื่อง ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๐ เจ้าเมืองเมาะตะมะมีหนังสือมาถึงเสนาบดีไทย ให้ส่งตัวเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ให้แก่พะม่า อีกเรื่อง ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๖ อุบากอง (คนที่ไทยเคยจับได้จำคุกไว้แล้วหนีไป) เป็นขุนนางอยู่ ณ กรุงอังวะ มีหนังสือมาถึงเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ชวนให้ไทยเป็นไมตรีดีกับพะม่า เรื่องนี้มีจดหมายเจ้าพระยามหาโยธาตอบอุบากองด้วย จดหมายเหตุทั้ง ๒ เรื่องนี้ พิเคราะห์เหมาะที่จะพิมพ์ในประวัตินี้ จึงให้พิมพ์เติมสำเนาจดหมายเหตุทั้ง ๒ เรื่อง และได้สอบเรื่องพงศาวดารมาแต่งวิจารณ์ไว้ข้างท้ายด้วยทั้ง ๒ เรื่อง.

เรื่องเจ้าเมืองเมาะตะมะขอให้ส่งตัวพระยาเจ่ง

วันอังคาร เดือน ๘ แรม ๓ ค่ำ ปีมะเส็งนพศก (พ.ศ. ๒๓๔๐) ขุนยกกระบัตรเมืองสังขละบุรี ถือหนังสือบอกพระยากาญจนบุรี (ฉะบับ) ๑ กับหนังสือพะม่าจารใส่ใบตาลใส่ปล้องไม้ฉะบับ ๑ (มาถึงกรุงเทพ ฯ) ให้ขุนมังวาที ขุนสังจาบรรักษ์ หมื่นวาทีไพเราะ ล่ามแปลหนังสือพะม่าออกเป็นไทย ในหนังสือนั้นว่า

หนังสือเนมะโยนระธาเจ้าเมืองมัตหมะ มาถึงเสนาบดีผู้ใหญ่ผู้น้อยแม่ทัพนายกอง ณ กรุงศรีอยุธยา ด้วยเจ้าอังวะ (ปะดุง) ทุกวันนี้มีช้างเผือก และศักดานุภาพ ทรงทศพิธราชธรรม ดังพระจันทร์

พระอาทิตย์ รุ่งเรื่องในชมพูทวีปไม่มีผู้ใดเสมอ แต่บรรดากรุง (กษัตริย์) และหัวเมืองทั้งปวงเป็นข้ากราบถวายบังคมขึ้นแก่เจ้าอังวะสิ้น และอันตินยวะดี (เมืองหลวง) ยะไข่เมืองใหญ่นั้น (ก็) ไปตีกวาดเก็บริบเอาเจ้าเมืองและไพร่พลเครื่องศัสตราวุธมาสิ้นแล้ว และคันธารราชพระเจ้ากรุงจีนนั้น มีน้ำใจเอาบุตรหญิง ๓ คนกับเครื่องบรรณาการมาถวายเจ้าอังวะเป็นทางพระราชไมตรีกัน แลมชิยมกรุงเวสาลีนำเอาบุตรหญิง และช้างม้าเครื่องบรรณาการมาถวายเป็นอันมาก ได้เตงรีพลกองทัพออกไปรับแล้ว.

อนึ่งเมืองอินตรียะ (อินเดีย) อังกฤษ นำเอาเครื่องบรรณาการมาถวายเป็นอันมาก แล้วสามิภักดิ์รับทำราชการด้วย ถ้าต้องพระราชประสงค์พระเขียวแก้ว (หรือ) พระราชบุตรพระราชธิดาในเมืองสิงหลลังกา อังกฤษรับอาสาออกไปว่ากล่าวเจ้าเมืองลังกา ว่ากล่าวเสนาบดีจะให้นำเอาสิ่งของมาถวายก็จะได้ และกรุงศรีอยุธยาแต่งสำเภาออกไปค้าขาย ถ้ามีรับสั่งเจ้าอังวะจะให้จับและเก็บริบเอาสำเภามาเข้าท่าเมืองมฤท เมืองทะวาย เมืองมัตหมะ เมืองย่างกุ้ง เมืองปลิง อังกฤษก็จะเอามาถวายได้ ถึงกรุงศรีอยุธยาถ้าจะเอาให้ได้อังกฤษจะเอาให้ได้ด้วย และสำเภากำปั่นรบของอังกฤษมีเป็นอันมากอังกฤษจะรบถวาย และทางบกนั้นให้จัดแจงกองทัพเมืองอังวะไปตี จึงเอาเนื้อความทูลเจ้าอังวะ ๆ มีรับสั่งว่า อย่าให้ไปตีบ้านเมืองเขาเลย ถึงมีรับสั่งเจ้าอังวะห้ามเสียดังนั้นก็ดี และพระยาเจ่ง พระยา

ทะวาย พระยาเชียงใหม่ เมืองเวียงจันทร์ เมืองหลวงพระบาง เป็นข้าคนเก่าของเรา (ที่ไทย) เก็บเอาไปไว้นั้นก็ความหนึ่ง ถ้ามิส่งคนเหล่านี้ไป ทะแกล้วทหารกองทัพอังกฤษพร้อมอยู่แล้ว จะยกเข้ามาตีกรุงศรีอยุธยาให้ได้ ให้กรุงศรีอยุธยาจัดแจงเมืองกำแพงเพ็ชร เมืองตาก บ้านระแหง เมืองพิษณุโลก เมืองสวรรคโลก เมืองสุโขทัย เมืองอุทัยธานี เมืองกาญจนบุรี เมืองราชบุรี เมืองเพ็ชรบุรี เมืองชุมพร เมืองนคร เมืองไชยา เมืองตะลุง แต่บรรดาเมืองขึ้นให้ทำค่ายคูประตูหอรบลงขวากหนามเตรียมไว้ให้พร้อมเอาชัยชำนะจงได้ จะยกกองทัพเข้าไป.

วิจารณ์

เนมะโยนระธาพะม่าเจ้าเมืองเมาะตะมะทำจดหมายมา เป็นขุนนางผู้ใหญ่คล้ายกับเป็นอุปราช หรือสมุหเทศาภิบาลปกครองหัวเมืองมอญภาคใต้อันต่อกับแดนไทย ตั้งอยู่ที่เมืองเมาะตะมะจึงเรียกในคำแปลว่าเจ้าเมืองเมาะตะมะ เหตุใดเจ้าเมืองเมาะตะมะจึงขอให้ส่งตัวเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) เมื่อได้เข้ามาอยู่ในเมืองไทยแล้วถึง ๒๒ ปี ข้อนี้พิจารณาในเรื่องพงศาวดารเห็นว่า เป็นด้วยเหตุ ๒ อย่าง อย่างที่ ๑ เพราะโปรดให้พวกมอญของเจ้าพระยามหาโยธาเป็นกรมอาทมาตสำหรับสืบข่าวในแดนพะม่า ตัวเจ้าพระยามหาโยธากับทั้งพวกอาทมาตมีญาติและมิตรอยู่ตามเมืองมอญฝ่ายใต้มาก พะม่าจะทำอะไรพวกมอญกรมอาทมาตก็สืบข่าวมาให้ไทยรู้ได้

สะดวก มิปรากฏบางคราวถึงสามารถจับพะม่าเข้ามาให้ถามคำให้การในกรุงเทพ ฯ ได้ เจ้าพระยามหาโยธาเป็นผู้อำนวยการสืบข่าวเมืองพะม่าให้แก่ไทย เปรียบเหมือนเป็นเสี้ยนหนามเหน็บพะม่าอยู่เสมอจึงอยากได้ตัวกลับไป เหตุอย่างที่ ๒ นั้นตรวจพบในหนังสือพงศาวดารพะม่าฉะบับมิสเตอร ฮาเว แต่ง ว่าตั้งแต่พระเจ้าปะดุง (อันเป็นราชโอรสองค์หนึ่งของพระเจ้าอลองพระยาผู้เป็นต้นวงศ์) สามารถตีประเทศยะไข่ได้ก็กำเริบ หมายจะตีทั้งเมืองไทย เมืองจีนและเมืองอินเดีย ขยายราชอาณาเขตต์ให้ใหญ่ยิ่งกว่าครั้งพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนอง แต่มาตีเมืองไทย (ในรัชชกาลที่ ๑ เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ ครั้ง ๑ เมื่อปีมะเมีย พ.ศ. ๒๓๒๙ อีกครั้ง ๑) พ่ายแพ้ไทยไป แต่นั้นก็สงบความคิดที่จะตีเมืองจีนและอินเดีย ถึงกระนั้นยังถือว่าพะม่ามีกำลังมากกว่าทั้งจีนและอังกฤษ ก็เมื่อพระเจ้าปะดุงตีได้เมืองยะไข่แล้วให้พะม่าไปตั้งปกครอง พวกยะไข่มักเป็นกบฏเนือง ๆ ครั้งหนึ่งหัวหน้าพวกยะไข่ที่เป็นกบฏ ๓ คนรบพุ่งสู้พะม่าไม่ไหว หนีไปอาศัยอยู่ ณ เมืองจิตตะเกิงอันเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษในอินเดีย พะม่ายกกองทัพตามเข้าไปในแดนเมืองจิตตะเกิง สั่งบังคับอังกฤษให้ส่งตัวหัวหน้าพวกยะไข่ ๓ คนนั้น ก็เวลานั้นอังกฤษมีแต่ทหารสิบ่ายรักษาเมืองจิตตะเกิงอยู่เพียงหมวด ๑ เห็นว่าถ้าเกิดรบพุ่งกันคงสู้พะม่าไม่ไหว ก็ยอมส่งตัวพวกยะไข่ให้พะม่าโดยดี เป็นเหตุให้พะม่าได้ใจมาครั้ง ๑ ต่อมามีเหตุเกิดขึ้นที่เมืองมณีบุระ อันเป็น

เมืองมีเจ้าปกครองอยู่ในระหว่างแดนอินเดียกับพะม่า ด้วยเจ้า ๒ องค์ชิงราชสมบัติกัน องค์ ๑ ไปขอพึ่งอินเดีย อีกองค์ ๑ ไปขอพึ่งพะม่า ๆ ให้กองทัพยกไปช่วย ฝ่ายอังกฤษเวลานั้นกำลังติดรบกับฝรั่งเศสที่ในอินเดียไม่อยากจะให้เกิดศึก ๒ หน้า ก็ยอมให้พะม่าได้เมืองมณิบุระเป็นประเทศราช แล้วแต่งทูตให้มาขอทำทางไมตรีที่เมืองอังวะเมื่อ พ.ศ. ๒๓๔๐ พะม่าก็เลยเข้าใจว่าอังกฤษยอมอ่อนน้อมถึงถือเอาเป็นโอกาสที่จะขู่บังคับไทย ด้วยอ้างความช่วยเหลือของอังกฤษ ดังพึงเห็นได้ในสำนวนที่กล่าวในจดหมายของเจ้าเมืองเมาะตะมะ ประสงค์จะให้ไทยส่งตัวพระยาเจ่งเหมือนอย่างอังกฤษเคยส่งตัวหัวหน้าพวกกบฏยะไข่ให้พะม่ามาแต่ก่อน.

ในหนังสือเจ้าเมืองเมาะตะมะมีขอให้ส่งตัวพระยาทะวายด้วยอีกคน ๑ เรื่องพระยาทะวายคนนั้นมีในพงศาวดารว่า เมื่ออะแซหวุ่นกี้ถอยทัพกลับไปจากเมืองพิษณุโลกในสมัยกรุงธนบุรี พระเจ้าอังวะให้เป็นตำแหน่งผู้ปกครองหัวเมืองมอญภาคใต้ตลอดถึงเมืองทะวายและเมืองตะนาวศรี คือตำแหน่งที่เรียกในจดหมายว่าเจ้าเมืองเมาะตะมะดังกล่าวมาแล้ว และครั้งนั้นพระเจ้าอังวะมังระตั้งมังจันจาลูกขุนนางผู้ใหญ่คน ๑ ลงมาเป็นเจ้าเมืองทะวาย มังจันจาเห็นจะเป็นคนฉลาดเฉลียวและอะแซหวุ่นกี้ยกย่องมาก จนเข้าใจว่าเมื่ออะแซหวุ่นกี้ย้ายกลับขึ้นไปรับราชการ ณ เมืองอังวะ มังจันจาคงจะได้เป็น "เจ้าเมืองเมาะตะมะ" แทน แต่เมื่ออะแซหวุ่นกี้กลับขึ้นไป

ถึงเมืองอังวะไปเกี่ยวข้องกับเรื่องเจ้านายชิงราชสมบัติกัน เลยถูกประหารชีวิต มังจันจาพระยาทะวายก็สิ้นที่พึ่ง พระเจ้าอังวะปะดุงตั้งคนอื่นลงมาเป็น "เจ้าเมืองเมาะตะมะ" มาเกิดแตกร้าวกับพระยาทะวายถึงบอกขอให้เปลี่ยนตัว พระเจ้าอังวะจึงตั้งเจ้าเมืองทะวายลงมาใหม่ (ชะรอยจะให้มาจับมังจันจาส่งไปเมืองอังวะด้วย) มังจันจามีผู้คนในเมืองทะวายนับถือมาก ก็จับเจ้าเมืองคนใหม่กับพรรคพวกที่ตามมาฆ่าเสีย แล้วแต่งทูตเข้ามาสามิภักดิ์รับกองทัพไทยออกไปตีเมืองทะวายเมื่อปีฉลู พ.ศ. ๒๓๓๖ แต่ตีไม่ได้ ตัวพระยาทะวายก็ต้องตามกองทัพไทยเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ พระราชทานที่ให้พวกทะวายตั้งบ้านเรือน ยังเรียกกันว่าบ้านทะวายจนทุกวันนี้.

ในหนังสือพงศาวดารรชชกาลที่ ๑ ว่า ครั้งนั้นพะม่าเอาหนังสือขู่ว่า จะมาตีเมืองไทยเที่ยวปักไว้ตามชายแดนหลายเมืองตลอดจนถึงเมืองเชียงใหม่ ฝ่ายไทยก็ได้ตระเตรียมจะต่อสู้ แต่พะม่ามิได้หมายจะรบจริง ต่อมาไม่ช้าข่าวก็สงบไป.

เรื่องหนังสืออุบากอง

วันพฤหัสบดี เดือน ๑๒ แรม ๒ ค่ำ ปีจอ จัตวาศก พ.ศ. ๒๓๕๕ เพลาบ่ายโมงเศษ พระราชรินคุมเอาตัวพระยาไชยะ ตัวรามัญมีชื่อนาย ๔ คน ไพร่ ๕ คน รวม ๙ คน ผู้ถือหนังสือ (ของใครไม่ปรากฏ แต่คงเป็นข้าราชการไทยที่รักษาปลายแดน) กับหนังสือ

พะม่าเขียนกระดาษจีนใส่กล่องไม้ (มี) ถุงสักหลาดชั้น ๑ ก้ามะหยี่ชั้น ๑ เข้ามา ให้ขุนบงวาทีล่ามพนักงานแปลออกเป็นคำไทยว่า

ข้าพเจ้าอุบากองผู้หลานให้มาถึงลุงท่าน เจ้าพระยามหาโยธา-รามัญญาธิบดี ศรีพิชัยรณรงค์ ด้วยเจ้าแห่งเราผู้เป็นเชื้อวงศ์มหา-สมมติราชมาแต่พระไอยกา พระไอยกี ทรงทศธรรม ๑๐ ประการ อปริหานิยธรรม ๗ ประการ ทรงธรรมสังคหะ ๔ ประการมิได้ขาด ปรารถนาเป็นมหาสัมโพธิ จะให้เป็นประโยชน์แก่พระศาสนาประการหนึ่ง จะให้เป็นประโยชน์แก่อาณาประชาราษฎรทั้งปวง มีอุตสาหะดำริมิได้ขาด อนึ่งเมืองธัญญวดี เมืองรามวดี เมืองทวาราวดี เมืองเมฆวดี เป็นเมืองขอบขัณฑเสมา ทราบไปถึงกรุงจีน พระเจ้ากรุงจีนแต่งบุตรหญิง ๓ คนกับเครื่องรัตนราชบรรณาการมาถวายเป็นมิตรกัน และเมืองเวสาลีแต่งบุตรหญิง ๔ คนกับเครื่องรัตนบรรณาการ ๗ ประการมาถวายเป็นมิตรกัน แล้วเจ้าภูเขาเงินนำเอาบุตรหญิง ๒ คนกับเครื่องรัตนบรรณาการ ๗ ประการมาถวายขอเป็นข้า แต่กรุงศรี-อยุธยานั้นไม่เหมือนเมืองทั้งปวง หาได้มาเป็นสะพานเงินสะพานทองไปมาเป็นมิตรกันไม่ ด้วยเหตุว่าพระยากาวิละ (เมืองเชียงใหม่) กระทำดุจดังโจรผู้ร้ายมิได้ปรานีแก่สัตว์ทั้งปวงในสงสารปัจจุบันตักเตือนยุยงสมเด็จพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาให้ทำลายบ้านเล็กเมืองน้อย (พระ) เจ้าอังวะปรึกษาด้วยนายทัพนายกอง พร้อมกันจะให้อิงแซะฝ่ายหน้า เจ้าเมืองพะขัน เจ้าเมืองปะเย เจ้าเมืองพะสิม เจ้าเมืองตองอู

เจ้าเมืองพะกัม (พุกาม) ผู้บุตร เจ้าเมืองสะแคงผู้หลาน เจ้าอังวะจะยกกองทัพเข้ามาตีเอากรุงศรีอยุธยา เมืองเชียงใหม่ และอินแซะฝ่ายหน้ากับเจ้าเมืองพะขัน เจ้าเมืองปะเย เจ้าเมืองพะสิม เจ้าเมืองตองอู เจ้าเมืองพะกัม เจ้าเมืองสะแคง ทูลเจ้าอังวะว่าจะตีเมืองเชียงใหม่ เมืองนคร (ลำปาง) จับเอาตัวพระยาเชียงใหม่ พระยานคร (คำโสม) ๒ คนพี่น้องก่อน จะเกณฑ์ให้อิงแซะวุ่นเป็นกองหน้าข้าพเจ้าผู้หลานทูลห้ามไว้ เพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่พระผู้เป็นเจ้ามิให้ฝูงสัตว์ทั้งปวงทนทุกขเวทนา เพื่อจะให้เป็นทางพระราชไมตรีกันจงได้ เจ้าอังวะจึงให้เลิกกองทัพเสีย.

และเมื่อปีมะเมีย (จุล) ศักราช ๑๑๖๐ ปี (พ. ศ. ๒๓๔๐) เดือน ๕ แรมค่ำ ๑ จับข้าพเจ้าได้ (ที่เมืองเชียงใหม่) ส่งลงมา ณ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ถึงกรุงให้จำข้าพเจ้าไว้ แล้วอยู่ประมาณเดือนหนึ่งสองเดือนให้ข้าพเจ้าเข้าไปเฝ้า ตรัสถามข้าพเจ้าว่า ณ เมืองอังวะนั้นข้าวปลา ปีนใหญ่ปีนน้อย ผู้คน กระสุนดินประสิวมีมากน้อยเท่าใด แล้วถามว่าเจ้าเมืองมัตมะใช้ให้สีริเวส่อถือหนังสือเข้ามา (ยังกรุงเทพ ฯ) ข้าพเจ้าได้กราบทูลพระกรุณาตามสัตย์ตามจริง ทรงพระกรุณาตีพระทัยนักตรัสว่า ถ้าเมืองอังวะกับกรุง (ศรีอยุธยา) เป็นทางพระราชไมตรีกันแล้ว จะปล่อยให้ข้าพเจ้ากลับออกไป แล้วมิได้หาข้าพเจ้าเข้าไปอีกหามได้ ข้าพเจ้าต้องพันธนาจองจำอยู่ ๓ ปีเศษ ด้วยเจ้าอังวะมิบ่อเงิน บ่อทอง บ่อไคบุก สรรพรัตนบ่อทั้งปวง ข้าพเจ้า

จึงหนีไปได้ ณ ศักราช ๑๑๖๓ เดือน ๖ ขึ้น ๘ ค่ำ ข้าพเจ้าไปถึงเมือง อังวะ ใช่ว่าข้าพเจ้าผู้หลานจะทนพันธนาจองจำไม่ได้จึงหนีนั้นหามิได้ ข้าพเจ้าเห็นว่า ๒ พระนครเป็นเสียนศึกกันอยู่ ไพร่ฟ้าประชากรจะได้ความทุกข์ยากลำบาก เพื่อจะให้เป็นประโยชน์แก่พระศาสนาประการหนึ่ง แก่พระผู้เป็นเจ้าประการหนึ่ง แก่สัตว์ทั้งปวงประการหนึ่ง ข้าพเจ้าจึงไปทั้งจำ ครั้นข้าพเจ้าไปถึงแล้วเจ้าเมืองและทะแกล้วทหารทั้งปวงอาสาว่าจะยกกองทัพเข้ามาตีเอากรุง เมืองเชียงใหม่ ข้าพเจ้าไม่คิดแก่ชีวิตจึงทูลห้าม เจ้าอังวะทรงทศพิธราชธรรมทรงพระปัญญาให้งดไว้มิให้ ๒ พระนครเป็นศึกกัน จึงพระราชทานเครื่องยศให้ราชาจอมหงลงมาตั้งอยู่เมืองปุ เมืองสาท เมืองฝาง ราชาจอมหงจึงรับจะเดินทาง (ไมตรีกับ) เชียงใหม่ ราชาจอมหงลงมาถึงเมืองสาทแล้ว จึงแต่งให้คน ๗๐ กับเครื่องบรรณาการถือหนังสือเข้ามาถึงเมืองเชียงใหม่ แล้วเจ้าเมืองเชียงใหม่ดีใจรับเลี้ยงดู แล้วว่าจะลงมาแจ้งแก่ท่านเสนาบดีก่อน พระยากาวิละจึงแต่งให้คนเมืองเชียงใหม่ ๑๐๐ คน คนใช้ราชาจอมหง ๑๐ คนให้กลับไปบอกแก่ราชาจอมหง ให้ราชาจอมหงทูลเจ้าอังวะอย่าให้มีศึกยกมาได้แล้ว พระยากาวิละลงมากราบเรียนแก่ท่านเสนาบดี ณ กรุง จะให้แต่งช้าง ๕๐ กับเครื่องราชบรรณาการไปถวาย จึงจะให้คนใช้ราชาจอมหง ๖๐ นั้นกลับออกไปทีเดียว ได้ให้ความสัตย์กันไว้อย่างนี้แล้ว ราชาจอมหงก็ตั้งอยู่ในทานัง สีลัง ปริจจาคัง ประพฤติอยู่ในธรรม ๑๐ ประการ ตั้งอยู่ใน

สังคหธรรม ๔ ประการ และปริหานิยธรรม ๗ ประการ เป็นคนดี ข้าพเจ้าผู้ปรารถนาสัมมาสัมโพธิ หาได้ตั้งค่ายคูประตูหอรบระวังระไวไม่ และพระยากาวิละไม่เป็นธรรมมิได้ตั้งอยู่ในความสัตย์ หาคิดถึงประโยชน์ท่านผู้เป็นเจ้าและไพร่ฟ้าประชากรไม่ ไม่นับถือพระศาสนาทำเหมือนหนึ่งกะเหรี่ยงละว้าหาถือพระไตรสรณคมน์ไม่ เป็นคนชั่วช้า น้องพระยากาวิละ น้องพระยานคร กับรี้พลเป็นอันมากมาถึงที่อยู่ราชาจอมหง ๆ ออกต้อนรับขับสู้เลี้ยงดูโดยดี แล้วลวงจับเอาตัวราชาจอมหงกับบุตรภรรยาและไพร่พลเมืองฆ่าเสียบ้าง กวาดไล่เอามาเป็นอันมาก แล้วให้จุดเผาบ้านเผาเมืองเสียสิ้น และพระยากาวิละกระทำความชั่วครั้งนี้เห็น ๒ พระนครจะเป็นข้าศึกกันหาความสุขไม่ พระเจ้าอังวะโกรธเคืองอยู่นั้น พอเมืองจอปะกัน (หมายว่าเมืองตังเกี๋ย) เอาน้องสาว ๒ คนกับเครื่องรัตนบรรณาการไปถวายแล้วว่าจะขอตีเอากรุงเวียงจันทร์ เมืองเชียงใหม่ มาถวาย ข้าพเจ้าผู้หลานทูลว่าจะขอแต่งคนเข้ามาถึงท่านผู้ลุงก่อน เจ้าอังวะจึงให้เมืองจอปะกันงดไว้ จึงให้พระยาไชย มะคำคมเชน มะคำสมปาย มะคำออกเบิน มะคำเกง ผู้หลานเจ้าพระยามหาโยธาให้ถือหนังสือเข้ามา ให้ช่วยทะนุบำรุงให้ได้เป็นทางพระราชไมตรีกัน ให้สัตว์ทั้งปวงอยู่เย็นเป็นสุข ให้ปรึกษาท่านอัครมหาเสนาบดีแล้ว และคนซึ่งเข้ามานั้นอย่าให้อยู่ช้า ให้แต่งคนกับหนังสือมาให้แจ้งด้วย ข้าพเจ้าจะได้ปรึกษาเสนาบดีแล้วจะได้นำขึ้นกราบทูลเจ้าอังวะให้แจ้ง มาแต่

อังวะ ณ วันขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๙ (ปีจอ จัตวาศก จุลศักราช ๑๑๖๔).

หนังสือเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ตอบอุบากอง

หนังสือเจ้าพระยามหาโยธานราธิบดีศรีพิไชยณรงค์ มาถึงอุบากองผู้หลาน ด้วยมีหนังสือแต่งให้พระยาไชย มะคำคนเชน มะคำออกเปิ่น มะคำเกิง ผู้หลานเรามาถึงเรานั้นได้แจ้งทุกประการแล้ว เจ้าผู้หลานเราก็เป็นลูกไทย แต่หากว่าพลัดไปอยู่เมืองพะม่าแต่เล็กเจ้าอังวะไม่รู้ ก็ตั้งเจ้าเลี้ยงเจ้าเป็นขุนนางให้เป็นนายทัพนายกองยกมาตีเมืองเชียงใหม่ด้วยอินแซะหวุ่น กองทัพจับได้แจ้งว่าเป็นไทยจึงส่งลงมา ณ กรุง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาให้สืบถามรู้ว่าเป็นลูกไทยจริง อยู่บ้านบางแค มารดาพี่ชายและน้องชายญาติก็ยังอยู่ ที่เป็นข้าทูลละอองธุลีพระบาทก็มีบ้าง จึงให้หาเจ้าเข้าไปหน้าพระที่นั่งให้สำบานตัวถวาย แล้วตรัสถามราชการเมืองอังวะ เจ้ากราบทูลถ้วนถี่ว่าคำพะม่านายทัพนายกองทั้งปวง เห็นเป็นสุจริตจึงทรงพระเมตตาพระราชทานเสื้อผ้าเงินตรามิให้ขัดสนอดอยาก และซึ่งเจ้าผู้หลานเราว่าต้องพันธนาอยู่ถึง ๓ ปีเศษหนีมาได้นั้นก็แจ้งอยู่แก่ใจด้วยกันแล้ว แต่ข้อซึ่งเจ้าสรรเสริญยกย่องเจ้าอังวะว่าเป็นเชื้อวงศ์มหาสมมุติมาแต่พระไอยกาพระไอยกี ว่าทรงทศพิธราชธรรมมีบุญสมภารมากนั้น เนื้อความทั้งนี้จะเป็นประการใดสุดก็ย่อมรู้เห็นมาแต่ก่อนสิ้น.

อนึ่ง ซึ่งว่าราชาจอมหงทูลรับต่อเจ้าอังวะจะให้กรุงศรีอยุธยากับกรุงอังวะเป็นสุวรรณปัถพีเดียวกัน จึงแต่งคน ๗๐ ให้ถือหนังสือจำเริญพระราชไมตรีทางเมืองเชียงใหม่นั้น พระยาเชียงใหม่แคลงอยู่หาเชื่อไม่ ด้วยเหตุว่ากองทัพอังวะยกมาตีเมืองลคร เมืองเชียงใหม่หลายครั้งมาแล้ว จึงให้ไปจับเอาตัวราชาจอมหงลงมาถาม ราชาจอมหงแจ้งเนื้อความว่า เจ้าอังวะให้มาตั้งมั่น ณ เมืองสาดส้องสุมคนทำไร่นาสองปีสามปี ได้สะเบียงอาหารแล้วจะยกมาตีเมืองเชียงใหม่เมืองกรุง ราชาจอมหงให้การมั่นคงอยู่ดังนี้ และซึ่งว่าเจ้าอังวะโกรธจะยกมาตีเมืองกรุงเมืองเชียงใหม่หลานท่านทูลห้ามไว้ได้นั้น ลุงมิความยินดีนัก.

อนึ่ง ซึ่งว่าเจ้าเมืองจอปะกันแต่งน้องสาว ๒ คนไปถวายเจ้าอังวะขออาสาจะตีเอาเมืองกรุง เมืองเวียงจันทร์ เมืองเชียงใหม่ นั้นเนื้อความซ้อนเท็จจริงประการใดลุงก็แจ้งอยู่ในคำให้การอ้ายสุริงมะนี้พะม่าเสร็จสิ้นทุกประการแล้ว สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวแห่งเราให้พระเจ้าน้ำกักผู้เป็นพระราชบุตรบุญธรรมยกกองทัพบก ๑๐ หมื่น กองทัพเรือ ๑๐ หมื่น ไปตีได้เมืองเว้แต่ ณ เดือน ๖ แล้วยกไปตีเมืองจอพะกัน (เห็นจะเป็นเมืองตังเกีย) แต่ ณ เดือน ๘ ปีจอจัตวาศกพระเจ้าน้ำกักจับได้วังกิ เจ้าเมืองจอปะกัน วังเตริด เจ้าเมืองเว้งุยเหยียว งุยหยอง ขุนนางผู้ใหญ่ กับญาติวงศ์เจ้าเมืองจอปะกันเจ้าเมืองเว้ ประหารชีวิตเสียสิ้นแล้ว ยังหลงพูดอยู่ฉะนี้เล่า ลุงมิรู้ที่

จะเอาเนื้อความขึ้นกราบเรียนแก่ท่านอัครมหาเสนาธิบดีได้ แต่ทว่าคิดถึงคำหลานท่านที่ได้เจรจากันไว้ จึงเอาขึ้นกราบเรียนแก่ท่านอัครมหาเสนาบดี ๆ เห็นหนังสือก็ชวนกันยิ้มสรวลอยู่ แล้วว่าเหตุใดอุบากองไปถึงอังวะแล้วกลับว่าดังนี้มาเล่า ไม่รู้ที่จะนำเอาขึ้นบังคมทูลสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัวได้ หนังสือมาถึงเจ้าพระยามหาโยธาก็ให้เจ้าพระยามหาโยธาตอบไปถึงหลานเถิด แต่ซึ่งพระยาไชย มะคำ-คนเชน มะคำสมปาย มะคำออกเปิ่น มะคำเกิง มานั้น ก็ให้เลี้ยงดูตามธรรมเนียมอย่าให้อดอยาก ท่านอัครมหาเสนาธิบดีว่าดังนี้ ลุงท่านมิรู้ที่จะคิดประการใดเลย พอลุงป่วยห้าเดือนหกเดือนจึงต้องช้าอยู่ ต่อคลายป่วยแล้วจึงได้เรียนแก่ท่านอัครมหาเสนาธิบดี ให้พระยาไชยรามัญมิ่งซื่อกลับมา ซึ่งหลานท่านมีหนังสือมาถึงลุงดังนี้ลุงแทบจะได้ผิดด้วย.

หนังสือมา ณ วันเสาร์ เดือน ๗ แรม ๗ ค่ำ จุลศักราช ๑๑๖๕ ปีกุนเบญจศก (พ.ศ. ๒๓๔๖).

มอญมิ่งซื่อผู้ถือหนังสือมานั้น รับสั่งให้เอาเสื้อให้เจ้าพระยามหาโยธาเอาไปให้นายใหญ่เสื้อโบก นายกอง ๓ คนแพรกระบวนจีน ไพร่ ๕ คนเสื้อดำมะลากา.

วิจารณ์

หนังสืออุบากองฉะบับนี้แต่งให้คนถือมาเป็นหลักฐาน ผิดกับหนังสือเจ้าเมืองเมาะตะมะซึ่งเป็นแต่ให้เอามาปักไว้ที่ชายแดน เพราะ

ที่จริงเป็นหนังสือรัฐบาลพะม่ามีมาถึงรัฐบาลไทย เป็นแต่ให้อุบากองเป็นเจ้าของหนังสือเขียนมาถึงเจ้าพระยามหาโยธา เพื่อความสะดวกในกรณีย์ที่มีจดหมายนั้น จดหมายที่เจ้าพระยามหาโยธาตอบก็เป็นเช่นเดียวกัน.

อธิบายมูลเหตุที่รัฐบาลพะม่าให้อุบากองมีจดหมายฉะบับนี้ จะต้องเล่าเรื่องย้อนขึ้นไปหน่อย คือในสมัยเมื่อพะม่าตีได้กรุงศรีอยุธยานั้น บรรดาเมืองในมณฑลพายัพเป็นของพะม่า ๆ ตั้งข้าหลวงมาปกครองอยู่ ณ เมืองเชียงใหม่และเมืองเชียงแสน (ดังเล่ามาแล้วว่าพระยาเจ่งเคยเป็นข้าหลวงของพะม่าอยู่ที่เมืองเชียงแสน) ใช่แต่เท่านั้นเมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทร์ก็เป็นประเทศราชขึ้นแก่พะม่า ถึงสมัยรัชกาลกรุงธนบุรีตีได้เมืองเชียงใหม่และได้เมืองอื่น ๆ ในมณฑลพายัพ กับทั้งได้เมืองหลวงพระบางและเมืองเวียงจันทร์มาเป็นของไทยหมด ยังคงเป็นของพะม่าอยู่แต่เมืองเชียงแสนเมืองเดียว ถึงรัชกาลที่ ๑ กรุงรัตนโกสินทร พระเจ้าอังวะ (ปะดุง) หมายจะปราบปรามเมืองไทยแต่มารบแพ้ไทยไปทั้ง ๒ ครั้ง ก็งดความคิดที่จะตีกรุงเทพ ฯ แต่ยังเสียดายหัวเมืองในมณฑลพายัพ ด้วยอยู่ต่อแดนเมืองไทยใหญ่ของพะม่า เห็นว่าพอจะตีเอาคืนไปได้ จึงแต่งให้กองทัพยกมาตีเมืองเชียงใหม่เมื่อ พ. ศ. ๒๓๓๐ ครั้งหนึ่ง ก็แพ้กลับไป ถึง พ ศ. ๒๓๔๐ จึงให้มาตีเมืองเชียงใหม่อีกครั้งหนึ่ง กองทัพพะม่าที่ยกมาครั้งนี้อินแซะหวุ่นเป็นแม่ทัพใหญ่ จัดกระบวนทัพยกมาเป็น ๗

กองพล ตัวอุปากองผู้ที่มีจดหมายได้เป็นนายพลคุมมากอง ๑ พระเจ้าเชียงใหม่ (กาวิละ) ตั้งรักษาเมืองมั่นคง กองทัพพะม่าได้แต่ตั้งล้อมเมืองเชียงใหม่ไว้ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกโปรดให้กรมพระราชวังบวรสถานมงคลเป็นจอมพลยกกองทัพขึ้นไปช่วยเมืองเชียงใหม่ แต่เมื่อเสด็จไปถึงเมืองเถินประชวรลง จึงโปรดให้กรมพระราชวังหลังเสด็จขึ้นไปบัญชาการศึกแทนพระองค์ ตีกองทัพพะม่าแตกยับเยิน ไทยจับได้ตัวอุปากองในครั้งนั้น แล้วเลยขึ้นไปตีได้เมืองเชียงแสนขับไล่พะม่าไปจากมณฑลพายัพได้หมดแต่นั้นมา แต่พระเจ้าอังวะยังไม่วายคิดจะเอาอาณาเขตต์มณฑลพายัพกับทั้งเมืองหลวงพระบาง และเมืองเวียงจันทร์กลับคืนเป็นของพะม่า จึงพยายามทำทางไมตรีกับเจ้าเมืองตังเกีย ซึ่งร้อนตัวอยู่ด้วยองค์เชียงเสือได้กำลังไทยอุดหนุนกำลังจะตีเมืองตังเกีย ให้ร่วมมือกับพะม่าช่วยกันตีแดนไทยลงมาทางข้างเหนือ ฝ่ายพะม่าเอาเมืองสาดเป็นที่ตั้งฐานทัพ และให้ราชาจอมหงเจ้าเมืองสาดเป็นผู้สื่อสายติดต่อกับเมืองตังเกีย ความคิดของพะม่ารู้มาถึงพระเจ้าเชียงใหม่กาวิละบอกลงมายังกรุงเทพ ฯ ก็พระราชทานอนุญาตให้ยกกองทัพเมืองเชียงใหม่ออกไปจับตัวราชาจอมหงเจ้าเมือง และกวาดผู้คนพลเมืองสาดมาเป็นชะเลยตัดกำลังพะม่าเสียก่อน เรื่องขึ้นเดิมมีมาดังนี้

กรณีย์ที่อุปากองมีหนังสือมาเมื่อ พ. ศ. ๒๓๔๖ นั้น อาจจะเป็นด้วยที่เมืองอังวะมีเหตุการณ์อย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งพะม่าไม่อยาก

จะให้ไทยถือเป็นโอกาสไปรุกแดนพะม่า หรือจะเป็นกลศึกของพะม่าเพื่อจะมารุกแดนไทยก็เป็นได้ รัฐบาลพะม่าแสดงความประสงค์จะใคร่ให้เมืองพะม่ากับเมืองไทยกลับเป็นไมตรีดีกัน เสนาบดีพะม่าจะมีศุภอักษรตรงมาถึงเสนาบดีไทย เกรงว่าถ้าไทยไม่ยอมดีด้วยก็จะเสียหน้า จึงให้อุบากองเขียนหนังสือมาถึงเจ้าพระยามหาโยธาซึ่งคุ้นเคยกันส่วนตัว เหมือนอย่างทาบทามดูเสียก่อน ก็แต่การที่พะม่าชวนไทยให้เป็นไมตรีดีกันนั้น พะม่าเคยใช้เป็นกลศึกหวังจะให้ไทยประมาทมาแต่ก่อนหลายครั้ง จนสังเกตกันว่าถ้าพะม่าให้มาชวนเป็นไมตรีเมื่อใด พอรุ่งปีก็มีศึกพะม่ายกมาทางใดทางหนึ่ง การที่พะม่าขอเป็นไมตรี ไทยจึงไม่เชื่อถือ พึงเห็นได้ในคำตอบของเจ้าพระยามหาโยธาว่า "ไม่เห็นควรจะนำความตามจดหมายของอุบากองขึ้นกราบบังคมทูล" แต่สำนวนหนังสือใช้กับต่างประเทศแต่โบราณหมายความว่า "ไม่รับ" เท่านั้น.

คราวนี้จะว่าด้วยตัวอุบากองต่อไป อุบากองคนนี้ดูเหมือนไทยเราจะเคยรู้จักชื่อกันโดยมาก ด้วยเหตุเป็นผู้นำตำรายันต์ยาตรา ซึ่งเรียกกันว่า "ยันต์อุบากอง" มาสอนไว้ และยังมีคนเชื่อถืออยู่ไม่น้อย เรื่องประวัติของอุบากองทราบกันมาแต่ก่อนว่าเป็นนายทัพพะม่าคน ๑ ซึ่งไทยจับได้จำไว้ในคุก และในเวลาที่ติดคุกอยู่นั้นอุบากองสอนตำรายันต์ยาตราให้แก่เพื่อนนักโทษ ต่อมาอุบากองสามารถหนีออกจากคุกกลับไปบ้านเมืองได้ คนจึงนับถือยันต์อุบากองกัน

แพร่หลาย ในหนังสือ ๒ ฉะบับที่พิมพ์ครั้งนี้ปรากฏเรื่องประวัติอุปากองพิสดาร และมีข้อความแปลกประหลาดที่ไม่เคยได้ยินมาแต่ก่อนหลายข้อ เป็นต้นว่าอุปากองเกิดในเมืองไทยและแม่เป็นไทย ทั้งแม่และพี่น้องยังอยู่ในเมืองไทยเมื่อรัชชกาลที่ ๑ ชะรอยพ่อจะเป็นมอญจึงเข้ากับเจ้าพระยามหาโยธาได้สนิท เริ่มเรื่องประวัติเมื่อเสียกรุงศรีอยุธยาครอบครัวแตกกระจัดพลัดพราย พ่อถูกพะม่าต้อนไปเป็นชะเลย อุปากองติดพ่อไปแต่ยังเด็ก ไปเติบใหญ่ได้รับความอบรมในเมืองพะม่า เปลี่ยนชื่อเป็นพะม่าแล้วเข้ารับราชการ เห็นจะเป็นคนฉลาดและมีความสามารถ จึงได้ถึงมียศเป็นอย่างนายพลคุมกองทัพเข้ามาตีเมืองเชียงใหม่เป็นเหตุให้ไทยจับได้ เมื่อเอาตัวลงมาถึงกรุงเทพ ฯ เป็นแต่ต้องจำคุมไว้ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงทราบว่า อุปากองเป็นลูกไทยไปได้เป็นขุนนางนายทัพพะม่า จึงโปรด ฯ ให้คุมตัวเข้าไปเฝ้า ดำรัสซักไซ้ไต่ถามการงานต่าง ๆ ในเมืองพะม่า ต่อนั้นอุปากองจึงต้องติดคุก จะเป็นเพราะเหตุใดดูไม่อยากกล่าวทั้งในจดหมายอุปากองและจดหมายเจ้าพระยามหาโยธา แต่เห็นพอจะคาดเค้าเงื่อนได้ ว่าคงเป็นเพราะอุปากองอวดวิชาอาคมมีคนเชื่อถือมากขึ้น จะกลายเป็นผู้วิเศษให้เกิดลำบาก จึงโปรดให้เอาไปจำคุกไว้ ต้องติดคุกอยู่สัก ๒ ปีจึงหนีไปได้ อุปากองแย้มในจดหมายให้เข้าใจว่าเพราะเสียสินบน เมื่อกลับไปถึงเมืองพะม่าก็คงได้รับราชการอีก เสนาบดีพะม่าจึงให้เป็นผู้มีหนังสือมา.

ที่ในจดหมายอุบากองกับเจ้าพระยามหาโยธาเรียกกันว่าลุงและหลานนั้น มิใช่หมายความว่าเป็นญาติกันเช่นนั้นจริง ใช้คำเป็นญาติเช่นนั้นเป็นสำนวนเขียนหนังสือไว้ทางไมตรีตามแบบโบราณ แม้พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศมีพระราชสาส์นถึงกัน ก็เรียกกันว่าพี่ว่าน้องมีปรากฏอยู่ในหนังสือพระราชพงศาวดารหลายแห่ง.

ในลำดับสกุลคชเสนีว่า เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) มีบุตรชาย ๕ คน คนที่ ๑ เกิดในเมืองมอญชื่อว่า "ตะโดด" (แปลว่าพ่อน้อย) ตามบิดาเข้ามาอยู่เมืองไทยได้เป็นที่พระยาเกียรติ์ สันนิษฐานว่าได้เป็นเมื่อบิดาได้เลื่อนขึ้นเป็นที่พระยามหาโยธาในรัชชกาลที่ ๑ ปรากฏประวัติเพียงเท่านั้น, บุตรคนที่ ๒ เกิดที่เมืองเชียงแสนมารดาเป็นไทยมีศักดิ์เป็นเจ้าชาวเมืองนั้น บุตรจึงมีศักดิ์เป็นเจ้าตามมารดาได้ชื่อเจ้าชมภู มีลูกหลานสืบสกุลมาในมณฑลพายัพจนบัดนี้, บุตรคนที่ ๓ เกิดในเมืองมอญชื่อ "ทอเรียะ" (แปลว่าทองชั้น) ตามบิดาเข้ามาอยู่เมืองไทย ได้เป็นเจ้าพระยามหาโยธาคนที่ ๒ ด้วยทรงคุณพิเศษขึ้นชื่อปรากฏเรื่องพงศาวดาร และเป็นต้นสายสำคัญในสกุลคชเสนี ณ บัดนี้, บุตรคนที่ ๔ เห็นจะเกิดในกรุงธนบุรีชื่อ "ทอมา" (แปลว่าทองมา) เรื่องประวัติปรากฏแต่ว่า ได้เป็นผู้ว่าราชการเมืองนครเขื่อนขัณฑ์ (เมืองพระประแดงบัดนี้) แต่แรกตั้งเมื่อรัชชกาลที่ ๒ เพราะโปรดให้มอญพวกพระยาเจ่งย้ายลงไปตั้งภูมิลำเนาที่ปากลัดรักษาเมืองนั้น, บุตรคนที่ ๕ เกิดในกรุงธนบุรีชื่อวัน ได้เป็นที่พระยาพระรามในกอง

มอญ เห็นจะเป็นในรัชกาลที่ ๓.

ในบุคคลชั้นต้นสกุลคชเสนีเป็นบุรุษพิเศษซึ่งมีเรื่องประวัติปรากฏในพงศาวดาร ๒ คน คือ เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) คน ๑, กับเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) อีกคน ๑. เรื่องประวัติของเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ได้กล่าวมาแล้ว ที่นี้จะกล่าวถึงเรื่องประวัติของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ต่อไป เรื่องประวัติตอนก่อนเป็นพระยามหาโยธา มีแต่คำบอกเล่ากันสืบมาว่าเกิดในเมืองมอญและเข้ามาอยู่เมืองไทยพร้อมกับเจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ผู้บิดาตั้งแต่อายุพอรุ่นหนุ่ม แต่นี้ต้องใช้ความสันนิษฐานต่อไปว่าเพราะมาแต่ยังเป็นเด็กหนุ่ม จึงสามารถเรียนรู้ภาษาและขนบธรรมเนียมไทยว่องไวกว่าพวกมอญที่เป็นชั้นผู้ใหญ่ เป็นเหตุให้เข้ากับไทยได้สนิทสนม ดังปรากฏในเรื่องประวัติข้างตอนหลัง และคงได้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๑ ราวเมื่อบิดาได้เป็นที่พระยามหาโยธาโดยฐานที่เป็นบุตรข้าราชการผู้ใหญ่ ต่อนั้นต้องใช้ความสันนิษฐานต่อไปอีกว่า เพราะมีอุปนิสสัยเป็นคนฉลาดและเคยรับราชการในราชสำนัก น่าจะได้เป็นขุนนางทางกรมฝ่ายไทย เช่นเป็นหุ้มแพรมหาดเล็กเป็นต้น ทำนองเดียวกันกับพระยารามัญวงศ์จักรีมอญได้เคยเป็นหลวงบำเรอภักดิ์ครั้งกรุงศรีอยุธยา จนมียศถึงชั้นหลวงหรือชั้นพระแล้ว จึงเลื่อนไปตำแหน่งสูงในกรมกองมอญ เช่นเป็นพระยาเกียรติหรือพระยาพระรามช่วยบิดาเมื่อแก่ชรา เพราะฉะนั้น เมื่อ

เจ้าพระยามหาโยธา (เจ่ง) ถึงอสัญกรรมจึงได้เป็นที่พระยามหาโยธาแทนที่บิดา.

ชื่อพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) แรกปรากฏในหนังสือพงศาวดารรัชชกาลที่ ๒ ว่า เมื่อ พ.ศ. ๒๓๖๓ ได้ข่าวว่าพะม่าเตรียมกองทัพจะยกมาตีเมืองไทย แต่ยังไม่รู้แน่ว่าจะยกมาทางไหนบ้าง พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย จึงโปรดให้เกณฑ์กองทัพไปตั้งขัดตาทัพอยู่ตามทางสำคัญที่พะม่าอาจจะยกเข้ามา ครั้งนั้นโปรดให้พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร เสด็จเป็นจอมพลไปตั้งขัดตาทัพอยู่ที่เมืองกาญจนบุรีกันทัพพะม่าที่จะยกเข้ามาทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ พระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ได้คุมกองมอญเป็นนายทัพหน้าของพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แต่เผอิญทางเมืองพะม่าเกิดเหตุชิงราชสมบัติกันหาได้ยกกองทัพมาไม่.

ต่อมาปรากฏชื่อพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ในหนังสือพงศาวดารรัชชกาลที่ ๓ อีกตอนหนึ่ง เมื่ออังกฤษเกิดรบกับพะม่าครั้งแรกใน พ.ศ. ๒๓๖๗ อังกฤษมาชวนไทยให้เป็นสัมพันธมิตรช่วยกันตีเมืองพะม่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับทางไมตรีอังกฤษ โปรดให้กองทัพไทยยกไปช่วยตีเมืองพะม่า ๒ ทาง โปรดให้พระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ซึ่งได้เลื่อนยศเป็นเจ้าพระยาในครั้งนั้น เป็นแม่ทัพยกไปทางด่านพระเจดีย์ ๓ องค์ เพื่อตีหัวเมืองมอญ

ของพะม่า ทางทะเลโปรดให้พระยาชุมพร (ซุย) เป็นแม่ทัพเรือยกจากเมืองมลิวันไปตีเมืองมะริด เมืองตะนาวศรี และเมืองทะวาย แต่เมื่อก่อนกองทัพไทยยกออกไปถึง อังกฤษได้เมืองเมาะตะมะกับเมืองทะวาย เมืองมะริดเสียแล้ว เพราะพวกชาวเมืองเหล่านั้นไม่ต่อสู้อังกฤษด้วยเกลียดชังพะม่า อังกฤษจึงให้นายทหารมาประจำรักษาเมืองอยู่ เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ยกกองทัพออกไปตั้งอยู่ที่เมืองเตริน อันเป็นเมืองเดิมของสกุล เกลี้ยกล่อมพวกมอญเข้าด้วยกองทัพไทยเป็นอันมาก ยังมิทันที่จะยกขึ้นไปเมืองเมาะตะมะตามประสงค์ของอังกฤษ เผอิญมีเหตุเกิดขึ้นทางกองทัพเรือของพระยาชุมพร (ซุย) เพราะพระยาชุมพรไปกวาดผู้คนชาวเมืองทะวายและเมืองมะริดเอาไปเป็นชะเลยบรรทุกเรือมา นายทหารอังกฤษที่รักษาเมืองมะริดห้ามก็ไม่ฟัง อังกฤษจึงเอาเรือปืนออกไล่ยิงจับเรือในกองทัพพระยาชุมพรไปได้หลายลำ ข่าวทราบมาถึงกรุงเทพ ฯ ไม่เข้าใจว่าเหตุใดเมื่ออังกฤษชวนให้ไทยไปช่วยตีเมืองพะม่าแล้วกลับยิงเอากองทัพไทย จึงโปรดให้เรียกทั้งกองทัพเจ้าพระยามหาโยธาและกองทัพพระยาชุมพรกลับมาหมด ฝ่ายอังกฤษส่งนายพันเอกเฮนรีเบอนีที่ให้เป็นทูตเข้ามาอยู่ในกรุงเทพ ฯ ให้ชี้แจงว่าพวกราษฎรชาวเมืองทะวายและเมืองมะริดมิได้เป็นข้าศึก เพราะได้อ่อนน้อมต่ออังกฤษแล้ว พระยาชุมพรไม่มีสิทธิที่จะกวาดเอามาเป็นชะเลย อังกฤษได้ชี้แจงห้ามปรามและนายเรือไทยก็รับว่าจะปล่อยแล้วลอบพาครัว

หนีมา จึงต้องติดตามเอาพวกครัวคืนไป เกิดเหตุด้วยความเข้าใจผิดกัน อังกฤษมิได้คิดร้ายต่อไทย ขอให้กองทัพบกยกกลับไปช่วยตีเมืองพะม่าอย่างตกลงกันไว้แต่เดิม เวลานั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ได้ทรงทราบจากเจ้าพระยามหาโยธาว่าพวกมอญตามหัวเมืองต่าง ๆ สมัครจะมาเป็นเมืองขึ้นไทยโดยมาก ถ้ามีกองทัพใหญ่ยกออกไปตีเมืองพะม่า พวกมอญทางหัวเมืองฝ่ายใต้ ตั้งแต่เมืองเมาะตะมะลงมาจนถึงเมืองทะวายและเมืองมะริด ก็คงสมัครมาเป็นเมืองขึ้นไทยทั้งหมด ทรงพระราชดำริเห็นชอบด้วย ถึง พ.ศ. ๒๓๖๘ จึงโปรดให้เกณฑ์กองทัพใหญ่ ให้เจ้าพระยามหาโยธาคุมพล ๑๐๐๐๐ เป็นแม่ทัพหน้ายกออกไปเมืองมอญก่อน และโปรดให้กรมพระราชวังบวร ฯ เป็นจอมพลเสด็จไปตั้งกองทัพหลวงอยู่ที่ปากแพรกแขวงเมืองกาญจนบุรีคอยเวลาอันสมควรจะยกตามออกไป ได้บอกแก่อังกฤษว่าโดยลำพังไทยรับจะตีแดนพะม่าข้างฝ่ายตะวันออกขึ้นไปทางเมืองหงสาวดีจนถึงตองอู ให้อังกฤษมอบหัวเมืองมอญในทางที่กองทัพไทยจะยกไปให้อยู่ในบังคับบัญชาของกองทัพ จะได้ทำการรบพุ่งได้โดยสะดวก ก็ในเวลานั้นอังกฤษได้ตั้งอยู่เมืองย่างกุ้งรบพุ่งกับพะม่ามากว่าปีแล้ว ตีได้หัวเมืองพะม่าทางแม่น้ำเอราวดีขึ้นไปจนถึงเมืองแปร แน่ใจว่าจะชะนะพะม่า จึงเริ่มคิดอ่านว่าเมื่อชะนะแล้วจะจัดวางระเบียบการทางเมืองพะม่าต่อไปอย่างไร อังกฤษหวังจะให้ได้ผลประโยชน์ในการค้าขายโดยมิต้องลำบากในการปกครองบ้านเมือง

ชั้นแรกจึงคิดจะรวมหัวเมืองมอญทั้งปวงกลับตั้งประเทศรามัญ มีพระยาหงสาวดีปกครองอยู่ในความป้องกันของอังกฤษ และจะตั้งสถานการค้าที่เมืองมะริดกับเมืองเมาะตะมะเนื่องเป็นระยะกับสถานที่เกาะปีนัง และจะเอาเมืองยะไข่กับเมืองอื่น ๆ ที่อยู่ในระหว่างเมืองพะม่ากับอินเดียไปเป็นอังกฤษให้หมด แต่ความคิดที่จะตั้งรามัญประเทศมีขัดข้อง ด้วยจะหาตัวผู้ครองเมืองไม่ได้ เพราะเชื้อสายพระยาหงสาวดีแต่ก่อนหมดตัวเสีย อังกฤษให้สืบหาตัวพระยามอญที่มีผู้คนนับถือมาก ได้ความว่าในเวลานั้นพวกมอญนิยมนับถือเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ยิ่งกว่าใคร ๆ หมด ปรากฏว่าอังกฤษแต่งสายให้มาทาบทาม แต่เจ้าพระยามหาโยธาไม่เล่นด้วยจะเป็นเพราะเหตุนั้นหรือเหตุอื่นก็เป็นได้ อังกฤษจึงเปลี่ยนความคิดเป็นจะเอาเมืองมอญฝ่ายใต้ ตั้งแต่เมืองเมาะตะมะลงมาเป็นเมืองขึ้นของอังกฤษ จะยกเมืองทะวายกับเมืองตะนาวศรีซึ่งอยู่ตอนหลังเมืองมะริดให้แก่ไทย จึงไม่ยอมมอบหัวเมืองมอญฝ่ายใต้ให้แก่ไทยตามประสงค์ แต่เมื่อกองทัพเจ้าพระยามหาโยธาออกไปตั้งอยู่ที่เมืองเตรินนั้น มะหาอุจนะพะม่าซึ่งเคยเป็นข้าหลวงปกครองหัวเมืองมอญฝ่ายใต้หนีอังกฤษขึ้นไปอยู่ที่เมืองสะเทิม รวบรวมกำลังได้มากจะยกลงมาตีเมืองเมาะตะมะคืน อังกฤษมีกำลังรักษาเมืองอยู่น้อย ให้มาเร่งกองทัพเจ้าพระยามหาโยธาให้ยกขึ้นไปช่วยรักษาเมืองเมาะตะมะ เจ้าพระยามหาโยธาให้กองทัพหน้ายกขึ้นไปก่อนราว ๑๐๐๐ คน ไป

ถึงพอทันเวลามะหาอุจนะตีเข้ามาได้ถึงชานเมืองเมาะตะมะ กองทัพไทยเข้าสู้รบตีทัพมะหาอุจนะแตกพ่ายไปรักษาเมืองเมาะตะมะไว้ได้ เจ้าพระยามหาโยธาได้รับความขอบใจของอังกฤษที่ไปช่วยรบครั้งนั้น แต่ไม่ขึ้นไปจากเมืองเตริน เพราะอังกฤษไม่มอบเมืองเมาะตะมะให้ดังไทยประสงค์ และการที่จะยกขึ้นไปตีเมืองหงสาวดีและเมืองตองอูก็เกิดผันแปร ด้วยรัฐบาลอินเดียส่งทหารเพิ่มเติมมาอีกกองพล ๑ สำหรับตีเมืองมอญทางนั้น อังกฤษต้องการจะให้กองทัพไทยเข้าสมทบไปกับกองทัพอังกฤษ และฟังบังคับบัญชาของนายพลจัตวาอังกฤษผู้นำทัพนั้น เจ้าพระยามหาโยธาเห็นเสียเกียรติยศก็ไม่ยกไป พอประจวบกับพะม่ายอมแพ้อังกฤษเป็นอันสิ้นสงคราม กองทัพไทยก็กลับมา. ในหนังสือพงศาวดารมีเรื่องประวัติเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ปรากฏตอน ๑ เพียงนี้ ต่อนั้นก็ทำสัญญาแลกเปลี่ยนประโยชน์กันในระหว่างไทยกับอังกฤษ ไม่จำต้องกล่าวถึงในเรื่องประวัติ.

ต่อมาปรากฏเรื่องประวัติของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ในหนังสือพงศาวดารอีกตอน ๑ เมื่อครั้งปราบกบฏเวียงจันท์ใน พ.ศ. ๒๓๖๙ ครั้งนั้นพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพเป็นจอมพล เสด็จไปตีเมืองเวียงจันท์จัดกระบวนทัพที่ยกไปเป็น ๓ ทาง เจ้าพระยาบดินทรเดชา (สิงห์เสนี) เมื่อยังเป็นที่พระยาราชสุภาวดียกไปทางตะวันออก

เพื่อตีเมืองนครจำปาศักดิ์และหัวเมืองขึ้นเวียงจันทร์ทางข้างใต้ทัพ ๑ เจ้าพระยาอภัยภูธร (น้อย บุณยรัตพันธุ์) ที่สมุหนายก ยกขึ้นไปทางเมืองเพ็ชรบูรณ์และเมืองหล่มศักดิ์ เพื่อตีหัวเมืองขึ้นเวียงจันทร์ลงไปทางข้างเหนือทัพ ๑ กองทัพหลวงของกรมพระราชวังบวร ฯ ยกจากเมืองนครราชสีมาตรงไปยังเมืองเวียงจันทร์ทัพ ๑ เวลานั้นเจ้าพระยามหาโยธากลับมาจากการศึกทางเมืองพะม่ายังไม่ทันถึงปี ก็โปรดให้คุมพลกองมอญยกขึ้นไปทางดงพระยากลาง ไปสมทบกองทัพหลวงของกรมพระราชวังบวร ฯ ที่เมืองนครราชสีมา กระบวนทัพของกรมพระราชวังบวร ฯ ที่ยกขึ้นไปจากเมืองนครราชสีมาครั้งนั้นโปรดฯ ให้เจ้าพระยามหาโยธากับขุนนางผู้ใหญ่ฝ่ายวังหน้าสมทบกันเป็นกองทัพหน้ายกไปก่อน แล้วให้กรมหมื่นนเรศโยธีกับกรมหมื่นเสนีบริรักษ์คุมพลเป็นกองหนุนยกตามไป แล้วจึงถึงกองทัพหลวง.

กองทัพหน้ายกขึ้นไปถึงหนองบัวลำภู ซึ่งข้าศึกตั้งค่ายตั้งอยู่ เข้าตีค่ายได้รบพุ่งกัน พระยาเกียรติบุตรเจ้าพระยามหาโยธาถูกปืนข้าศึกตายในที่รบ แต่ตีได้ค่ายหนองบัวลำภูจับตัวนายทัพได้ พวกรี้พลข้าศึกก็แตกหนีไป กองทัพหน้ายกตามต่อขึ้นไปใกล้จะถึงช่องเขาสารซึ่งเป็นด่านสำคัญ ข้าศึกตั้งรักษาอยู่อีกแห่ง ๑ เมื่อกองทัพหน้าตั้งค่ายอยู่ที่ทุ่งส้มป่อย เตรียมการจะเข้าตีด่านเขาสารนั้น ฝ่ายพวกชาวเวียงจันทร์รวบรวมผู้คนได้มาก ยกเป็นกองทัพลงมาตีค่ายไทยที่ทุ่งส้มป่อย เจ้าพระยามหาโยธากับนายทัพไทยสังเกตเห็นว่าข้าศึกมี

กำลังมากกว่า ก็เอาค่ายเป็นที่มั่นตั้งต่อสู้ ถูกข้าศึกล้อมอยู่หลายวัน พอกองทัพกรมหมื่นนเรศโยธี, กรมหมื่นเสนีบริรักษ์ หนุนขึ้นไปถึงก็ช่วยกันรบพุ่งตีกองทัพข้าศึกแตกพ่าย เลยทิ้งด่านเขาสารซึ่งเป็นที่สำคัญ กองทัพหน้าและทัพหนุนรีบติดตามขึ้นไปก็ได้เมืองเวียงจันทร์อันเป็นเมืองหลวงข้าศึก มีเรื่องประวัติของเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) ในหนังสือพงศาวดารมาเพียงตีได้เมืองเวียงจันทร์แล้วหามีที่อื่นอีกไม่ เรื่องประวัติต่อนั้นมาเป็นแต่เล่ากัน แต่พึงสันนิษฐานได้โดยเหตุที่เจ้าพระยามหาโยธาได้รับราชการสำคัญมีความชอบมาหลายครั้ง คงอยู่ในฐานะของข้าราชการผู้ใหญ่อันได้รับเคารพนับถือของผู้อื่นโดยมากสืบมา และมีเค้าเงื่อนปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดปรานสนิทสนม ด้วยมีเรื่องเล่ากันมาว่าครั้งหนึ่งตรัสประภาษหยอกเจ้าพระยามหาโยธา ดำรัสถามว่า "คำที่เขาพูดกันว่า ช่างอยู่กับจีน ศีลอยู่กับไทย จังไรอยู่กับมอญ นั้นจริงหรืออย่างไร" เจ้าพระยามหาโยธากราบทูลสนองในทันทีว่า "คำที่ว่าเช่นนั้นไม่ถูก คำที่ถูกนั้นคือ ช่างอยู่กับจีน ศีลอยู่กับไทย จังไรอยู่กับพะม่า ปัญญาอยู่กับมอญ ดังนี้" พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้า ฯ ก็โปรด คนอื่นที่ได้ฟังก็ชมปัญญาเจ้าพระยามหาโยธาว่าช่างแก้ไข จึงเป็นเรื่องเล่ากันสืบมา.

เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) อายุยืนอยู่มาจนถึงรัชชกาลที่ ๔ จะถึงอสัญกรรมเมื่อปีใดไม่ทราบแน่ แต่เรื่องประวัติที่ปรากฏเป็น

ที่สุดนั้น ว่าเมื่อกรมพระนเรศวรฤทธิ์ประสูติในปีเถาะ พ.ศ. ๒๓๙๘ เจ้าพระยามหาโยธามีความชื่นชมโสมนัสมาก ด้วยมีพระราชกุมารเป็นเหลนโดยตรงทางเจ้าจอมมารดา ถึงทำหนังสือมอบเวรที่บ้านเรือนถวายเป็นของขวัญสมโภชกรมพระนเรศ ฯ ตั้งแต่แรกประสูติ เพราะฉะนั้น วังกรมพระนเรศ ฯ จึงอยู่ริมกำแพงพระนครตอนถนนพระอาทิตย์อันเป็นที่บ้านของเจ้าพระยามหาโยธาอยู่แต่เดิม และได้เป็นผู้สร้างวัดเกาะ ตำบลบางพูด ริมแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งซ้าย ในเขตต์อำเภอปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี.

เรื่องประวัติต้นสกุลคชเสนีทราบเพียงเท่านี้.

ใช้การ ๖

ขอให้นามสกุลของพระยาพิพิธมนตรี (ปุย) ตามที่ขอมานั้นว่า "คชเสนี" (เขียนเป็นตัวอักษรโรมันว่า "gajaseni") สำหรับบรรดาผู้สืบสกุลตรงลงมาจากพระยามหาโยธา (เจียหรือเจ่ง) อันเป็นมงคลนาม

ขอให้นามสกุลคชเสนีมีความเจริญรุ่งเรืองมั่นคงอยู่ในกรุงสยามชั่วกัลป์

กสาน ฯ

พระที่นั่งอัมพรสถาน

วันที่ ๓๓ กรกฎาคม พ.ศ. ๒๔๕๖

ลำดับสกุลคชเสนี

เจ้าพระยามหาโยธา นราธิบดี ศรีพิชัยณรงค์ นามเดิมชื่อ เจ่ง หรือเจยนี้ เป็นต้นสกุลคชเสนี ท่านได้สร้างวัดเชิงท่า ตำบลบางตลาด ปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี.

สกุลคชเสนี ชั้น ๑

เจ้าพระยามหาโยธา นราธิบดี ศรีพิชัยณรงค์ มีบุตรธิดา ที่นับเป็นสกุลคชเสนีชั้น ๑ คือ

ชั้น ๑. ๑. ชาย ชื่อ ทอเรียะ (ทองชื่น) ได้เป็นที่เจ้าพระยามหาโยธา ท่านได้สร้างวัดเกาะ บางพูด ตำบลบางพูด อ. ปากเกร็ด จังหวัดนนทบุรี

๒. ชาย ชื่อ เจ้าชมภู เพราะมารดาชื่อเจ้าสมนา มีศักดิ์เป็นเจ้าชาวเมืองเชียงแสนและลำปาง เจ้าชมภูนี้อยู่ภาคเหนือโดยตลอด

๓. ชาย ชื่อ ทอมา ได้เป็นที่ พระยานครเขื่อนขันธ์ รามัญราช ชาติ เสนาบดี ศรีสิทธิสงคราม

๔. ชาย ชื่อ วัน ได้เป็นที่พระยาพระราม

ชั้น ๑. ๕. หญิง ชื่อ ทับทิม.

สกุลคชเสนี ชั้น ๒

เจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรี่ยะ)

บุตรเจ้าพระยามหาโยธา นราธิบดี ศรีพิชัยณรงค์ (เจ่ง)

มีบุตรธิดา คือ

ชั้น ๒. ๑. ชาย ชื่อ ต๊ะ หรือ วัน ได้เป็นที่พระยาเกียรติ์

๒. ชาย ชื่อ ต๊ะโด็ด (พ่อน้อย) ได้เป็นที่พระยาเกียรติ์

๓. หญิง ชื่อ ชมด เป็นหม่อม พระเจ้าราชวรวงศ์ ชั้น ๑ พระองค์เจ้าบัว

๔. ชาย ชื่อ จุ้ย ได้เป็นที่พระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (ได้สร้างวัดจวนดำรงค์ ในอำเภอพระประแดง (ปากลัด) และเป็นบิดาท่านเจ้าจอมมารดากลิ่น ในรัชกาลที่ ๔)

ชั้น ๒. ๕. ชาย ชื่อ ทอรุ่ย (ทองเลือก) ได้เป็นที่พระยาเกียรติ์

๖. ชาย ชื่อ ทอเซิน (ทองห่าง) เป็นผู้ช่วยราชการเมืองพระประแดง

๗. ชาย ชื่อ นก อุปสมบท ได้เป็นพระราชาคณะที่ "พระธรรมวิโรจน์" เจ้าอาวาสวัดราชาธิวาส ริมท่าวาสุกรี สามเสน พระนคร

๘. หญิง ชื่อ อิ่ม เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๓

๙. ชาย ชื่อ ตรุษ

๑๐. ชาย ชื่อ แก่งไผ่ ได้เป็นที่พระธนูศิลป์

๑๑. ชาย ชื่อ เกษม ได้เป็นที่หลวงภักดีโยธา.

เจ้าชมภู

บุตรเจ้าพระยามหาโยธา นราธิบดี ศรีพิชัยณรงค์ (เจ่ง)

มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๒. ๑. หญิง ชื่อ อูบแก้ว

๒. ชาย ชื่อ เจ้าบุญหนำ.

สกุลคชเสนี ชั้น ๓

พระยาเกียรติ์ (ต๊ะ หรือ วัน)

บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) มีบุตรคือ

ชั้น ๓. ๑. ชาย ชื่อ ทอเมาะ (ทองดี) ได้เป็นที่พระยาเกียรติ์ ต่อมา ท่านผู้นี้ได้รับตราสืบตระกูลเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ)

พระยาเกียรติ์ (ต๊ะโต๊ด (พ่อน้อย)

บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๓. ๑. ชาย ชื่อ จู หรือ โต ได้เป็นที่พระยาเกียรติ์

๒. หญิง ชื่อ แปลก

๓. ชาย ชื่อ บุญส่ง ได้เป็นที่พระชนะหงษา

๔. ชาย ชื่อ เลิงเบิ๊ด (ขันเพ็ชร์) ได้เป็นที่พระชนะภุกาม

๕. หญิง ชื่อ ลำปอน (สมบุญ)

๖. ชาย ชื่อ มาลัย ได้เป็นที่หลวงมหาดไทย

๗. หญิง ชื่อ ทอ

๘. หญิง ชื่อ สอาด

๙. หญิง ชื่อ กม

๑๐. หญิง ชื่อ พลอย เป็นหม่อมของหม่อมเจ้าหนู ปั้ทมสิงห์ ณ อยุธยา.

หม่อมชะมด

ธิดาเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) เป็นหม่อมพระองค์เจ้าบัว มีโอรสคือ

ชั้น ๓. ๑. หม่อมเจ้าชาย เนตร

๒. หม่อมเจ้าชาย หนูโต.

พระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย)

บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๓. ๑. หญิง ชื่อ ยง เป็นภรรยาหลวงอนันตสมบัติ (น้อย)

๒. ชาย ชื่อ แห เป็นที่หลวงกระเวน

๓. หญิง ชื่อ ส้อนกลิ่น เป็นเจ้าจอมในรัชกาลที่ ๔ เป็นพระมารดาพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์

๔. หญิง ชื่อ อำพัน เป็นภรรยาพระยาไชยวิชิต (นาค ณ ป้อมเพ็ชร์)

๕. ชาย ชื่อ นกแก้ว เป็นอัครราชทูตกรุงเบอรลิน ประเทศ

เยอรมันนี แล้วย้ายเป็นอัครราชทูตกรุงลอนดอน ประเทศอังกฤษ

๖. ชาย ชื่อ ขุนทอง ได้เป็นที่ พระยาเกียรติ์ เป็นผู้ว่าราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์

๗. หญิง ชื่อ ลูกจันทน์

๘. หญิง ชื่อ ปราง เป็นหม่อม สมเด็จเจ้าพระยามหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค)

๙. ชาย ชื่อ ทออาง (บ่อทอง) ได้เป็นที่ พระขยันสงครามปลัดเมืองนครเขื่อนขันธ์

๑๐. หญิง ชื่อ พลอย เป็นภรรยาพระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค)

๑๑. หญิง ชื่อ เอม เป็นหม่อม หม่อมเจ้าถนอม นพวงศ์ ณ อยุธยา เป็นพระมารดา สมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์

ชั้น ๓. ๑๒. หญิง ชื่อ สาย เป็นหม่อม หม่อมเจ้าถนอม นพวงศ์ ณ อยุธยา

๑๓. หญิง ชื่อ หนู รับราชการฝ่ายใน ในกรมพระราชวังบวร

๑๔. หญิง ชื่อ ลูกอินท์ เป็นภรรยา เจ้าราชบุตร น้อยอินหวัน ลำปาง

๑๕. ชาย ชื่อ หยอย ได้เป็นพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ ผู้ว่า

ราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์

๑๖. หญิง ชื่อ ตัว เป็นภรรยา หลวงบรรณสารประสิทธิ์ (ต่วน)

๑๗. หญิง ชื่อ เหมือน เป็นภรรยา หลวงศรีสิทธิเดช (ซอมปอน) เป็นผู้ช่วยราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์

๑๘. ชาย ชื่อ แจ้ง ได้เป็นที่ พระยานาคราชกำแหง ประแดงบุรินายก ผู้ว่าราชการเมืองนครเขื่อนขันธ์

๑๙. ชาย ชื่อ เจ๊ก ได้เป็นที่พระขยันสงคราม ปลัดเมืองนครเขื่อนขันธ์

๒๐. ชาย ชื่อ ทองอยู่ ได้เป็นที่หลวงวัง กรมการเมืองพระประแดง

๒๑. ชาย ชื่อ อ๊อกเน็ด (ทับทิม) ได้เป็นที่หลวงบรรเทาทุกขราษฎร์

๒๒. ชาย ชื่อ ซอมปอน (สมบูรณ์) ได้เป็นที่ หลางศรีสิทธิเดช

๒๓. ชาย ชื่อ หลงอัฐ

๒๔. ชาย ชื่อ พิณ ได้เป็นที่ หลวงยศโยธี (บิดาพลตรี พระศัลยเวชวิศิษฐ์)

๒๕. ชาย ชื่อ ทองเย็น

ชั้น ๓. ๒๖. หญิง ชื่อ ปูทอง (หะตามทอ)

๒๗. ชาย ชื่อ หลุย

๒๘. ชาย ชื่อ ฉาย อุปสมบท ได้เป็นเจ้าอาวาสวัดจวนดำรงค์

อำเภอพระประแดง

๒๙. ชาย ชื่อ สวัสดิ์

๓๐. หญิง ชื่อ นาก รับราชการ ในกรมพระราชวังบวร ฯ รัชกาลที่ ๕

๓๑. ชาย ชื่อ โชติ

๓๒. หญิง ชื่อ เชื้อ เป็นภรรยาหม่อมราชวงศ์สุดใจ อิศรางกูร ณ อยุธยา

๓๓. ชาย ชื่อ พร้อม

๓๔. หญิง ชื่อไม่ปรากฏ

๓๕. ชาย ชื่อ ฉิม ได้เป็นที่ หลวงปฏิพจน์พิจารณ์ บิดา คุณเฉลาเป็นภรรยานายศักดิ์ ไทยวัฒน์ อธิบดีกรมที่ดิน.

พระยาเกียรติ (ทองรุ่ย (ทองเลือก)

บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ (ทองชื่น) มีบุตรคือ

ชั้น ๓. ๑. หญิง ชื่อ เทศ.

นายตรุษ

บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) มีบุตรธิดาคือ

๑. ชาย ชื่อ แพ

๒. ชาย ชื่อ ดี

๓. หญิง ชื่อ พัน

๔. ชาย ชื่อ เทศ ได้เป็นที่ หลวงประสิทธิ์อักษรสาส์น.

พระธนูศิลป์ (แก่งไผ่)

บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) มีบุตรธิดาคือ

๑. หญิง ชื่อ ทรวง เป็นภรรยาพระยาเกียรติ์ (เหมือน เกียรตินาวิน)

๒. หญิง ชื่อ ผะเดิม

๓. หญิง ชื่อ พุ่ม.

หลวงภักดีโยธา (เกษม)

บุตรเจ้าพระยามหาโยธา (ทอเรียะ) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๓. ๑. ชาย ชื่อ ทองคำ ได้เป็นที่สมิงอังวะมังสิ

๒. ชาย ชื่อ สมบุญ

๓. หญิง ชื่อ แจ้ง รับราชการฝ่ายใน ในรัชกาลที่ ๔

๔. หญิง ชื่อ จันทน์ (กริ๊ก)

๕. หญิง ชื่อ ซอย

๖. ชาย ชื่อ ชุ่ม

๗. ชาย ชื่อ กรอง

๘. หญิง ชื่อ สุด (มิหะเต๊ะ)

๙. ชาย ชื่อ ก่อง–แชม.

เจ้าอุบแก้ว ธิดาเจ้าชมภู

เป็นภรรยา เจ้าราชบุตรมหาเทพ ณ ลำปาง มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๓. ๑. ชาย ชื่อไม่ปรากฏ ได้เป็นที่เจ้าไชยสงคราม

๒. ชาย ชื่อ เจ้าน้อยอินหวัน ได้เป็นที่ เจ้าราชบุตร (ที่ ๑) ณ ลำปาง

๓. ชาย ชื่อ เจ้าหนานดวงคำ ได้เป็นที่ เจ้าราชบุตร (ที่ ๒) ณ ลำปาง.

สกุลคชเสนี ชั้น ๔

พระยาเกียรติ์ (ทอเมาะ หรือ ทองดี)

บุตรพระยาเกียรติ์ (ต๊ะ หรือ วัน) มีบุตรคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ ฉ่ำ ได้เป็นหลวงสันทิศธรานุรักษ์

๒. ชาย ชื่อ อวบ ได้เป็นหลวงชำนาญโลหะวิทย์.

พระยาเกียรติ์ (จู หรือ โต)

บุตรพระยาเกียรติ์ (ต๊ะโด๊ด) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ จับ เป็นภรรยาพระยาเกียรติ์ (เหม็อน เกียรตินาวิน)

๒. ชาย ชื่อ ทับเชียงตุง

๓. หญิง ชื่อ กะโล่ทอ (กะโล่ทอง) เป็นภรรยาหม่อมราชวงศ์เหม็อน อิศรางกูร ณ อยุธยา

๔. ชาย ชื่อ คะแกรง

๕. ชาย ชื่อ พิณ ได้เป็นที่ พญาธนูจักร

๖. หญิง ชื่อ พึง เป็นภรรยาพญาอะกะราชา

๗. หญิง ชื่อ แทน เป็นมารดา หม่อมเทียม หม่อมกรมหมื่นพิชัยมหินทโรดม.

แปลก ธิดาพระยาเกียรติ์ (ต๊ะโด๊ด) มีธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ ทับทิม.

พระชนะหงษา (บุญส่ง)
บุตรพระยาเกียรติ์ (ต๊ะโด๊ด) มีบุตรคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ สว่าง (ทอเยี่ยะ) ได้เป็นพระชนะภุกาม.

หลวงมหาดไทย (มาลัย)
บุตรพระยาเกียรติ์ (ต๊ะโด๊ด) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ ต่วน เป็นภรรยานายโก๋ บุตรพระยาดำรงค์-ราชพลขันธ์ (หยอย)

๒. ชาย ชื่อ ลำดวน ได้เป็นที่ ขุนนิกรธนารักษ์ อดีตคลังเมืองนครเขื่อนขันธ์

๓. ชาย ชื่อ มณฑล ได้เป็นที่ หลวงบริณัยจรรยาราษฎร์ (อดีตผู้พิพากษา)

๔. ชาย ชื่อ มงคล (กรมที่ดินกระทรวงมหาดไทย).

หม่อมพลอย
ธิดาพระยาเกียรติ์ (ต๊ะโด๊ด) เป็นหม่อม หม่อมเจ้าหนูโต ปั้ทมสิงห์ ณ อยุธยา มีบุตรคือ

ชั้น ๔. ๑. หม่อมราชวงศ์ชาย ครบ ปั้ทมสิงห์ฯ ได้เป็นที่ หลวง-กิจจานุรักษ์

๒. หม่อมราชวงศ์ชาย ผล ปั้ทมสิงห์ ณ อยุธยา.

ยง ธิดาพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย)

ภรรยาหลวงอนันตสมบัติ มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ แสง เป็นมารดาคุณหญิงจำเริญพิพิธมนตรี

๒. ชาย ชื่อ ชื่น

๓. ชาย ชื่อ เอม.

เจ้าจอมมารดาส้อนกลิ่น

ธิดาพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีพระโอรสคือ

ชั้น ๔. ๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์ (พระองค์เจ้ากฤษดาภินิหาร ซึ่งพระโอรสหัวปีและองค์ที่ ๒ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ สถาปนาจากหม่อมเจ้าเป็นพระองค์เจ้าคือ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าจรูญศักดิ์กฤดากร และพระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าบวรเดช)

พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรฤทธิ์นี้ เป็นต้นสกุลกฤดากร.

พระยาเกียรติ์ (ขุนทอง)

บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีบุตรเกิดด้วย

คุณหญิงจันทร์เกียรติ์คือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ ปุย ได้เป็นที่ พระยาพิพิธมนตรี

๒. ชาย ชื่อ กลับ

๓. ชาย ชื่อ เขียน ได้เป็นที่ หลวงนันทผลพิบูลย์

๔. ชาย ชื่อ เพ็ง

๕. ชาย ชื่อ พวง ได้เป็นที่ หลวงบำรุงสาคร

๖. ชาย ชื่อ เพื่อน ได้เป็นที่ ขุนวิจิตรบรรโณวาท.

หม่อมพลอย บุนนาค

ธิดาพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) เป็นภรรยา

พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชุ่ม บุนนาค) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ ทับทิม ได้เป็นที่ พระยามหาบุรีรมย์

๒. หญิง ชื่อ นิล เป็นภรรยา พระยามนตรีสุริยวงศ์ (ชื่น บุนนาค).

หม่อมเอม นพวงศ์ ณ อยุธยา

ธิดาพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) เป็นหม่อม

หม่อมเจ้าถนอม นพวงศ์ ณ อยุธยา มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หม่อมราชวงศ์ชาย ชุบ นพวงศ์ ฯ ได้เป็นที่พระยานครภักดี

๒. หม่อมราชวงศ์ชาย ชื่น นพวงศ์ ฯ อุปสมบท ได้เป็นสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ วิสุทธิสงฆ์คุณาลังการ อริยวงศาคตญาณวิมล สกลมหาสังฆปรินายก อนึ่ง ได้ทรงเป็นพระราชอุปัธยาจารย์ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พระปรมินทรมหาภูมิพลอดุลยเดช ฯ รัชกาลที่ ๙

๓. หม่อมราชวงศ์ชาย เณร นพวงศ์ ฯ

๔. หม่อมราชวงศ์หญิง หนู นพวงศ์ฯ

๕. หม่อมราชวงศ์ชาย กมล นพวงศ์ฯ ได้เป็นที่ พระยาวิเศษภักดี

๖. หม่อมราชวงศ์ชาย ถกล นพวงศ์ฯ ได้เป็นที่ หลวงประสานคดี

๗. หม่อมราชวงศ์หญิง รอด นพวงศ์ฯ.

หม่อมสาย นพวงศ์ ณ อยุธยา

ธิดาพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) เป็นหม่อม

หม่อมเจ้าถนอม ณ อยุธยา มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หม่อมราชวงศ์ชาย ปาน นพวงศ์ฯ ได้เป็นที่ พระยารามราชเดช

๒. หม่อมราชวงศ์หญิง โต๊ะ นพวงศ์ฯ

๓. หม่อมราชวงศ์หญิง สั้น นพวงศ์ฯ

๓. หม่อมราชวงศ์ชาย เปา นพวงศ์ฯ ได้เป็นที่ หลวงพาหิรวาทกิจ

๕. หม่อมราชวงศ์หญิง ประอร นพวงศ์ฯ.

พระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (หยอย)

บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีบุตรคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ โก๋

๒. ชาย ชื่อ เชื้อ ได้เป็นที่ ขุนสยามไปรษณีย์บำรุง.

ตั๋ว ธิดาพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย)

เป็นภรรยา หลวงบรรณสารประสิทธิ์ มีธิดาคือ

๑. หญิง ชื่อ ตาด.

เหมือน ธิดาพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย)

เป็นภรรยาหลวงศรีสิทธิเดช (ซ่อมปอน) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ ละม้าย

๒. หญิง ชื่อ เยื้อน

๓. หญิง ชื่อ ยวง.

พระยานาคราชกำแหงประแดงบุรีนายก (แจ้ง)

บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ กระบุง ภรรยา นาวาเอก ขุนวรทรัพย์รักษา ร.น. (ทองคำ วรทรัพย์)

๒. ชาย ชื่อ จินต์

๓. หญิง ชื่อ สิน

๔. ชาย ชื่อ มนตรี.

พระขยันสงคราม (เจ็ก)

บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ ชิด ได้เป็นที่ ขุนเกียรติณรงค์

๒. หญิง ชื่อ ช่วง เป็นภรรยา พระยากฤษณะราชอำนวย-ศิลป์ (พุฒ สุมนสุข)

๓. ชาย ชื่อ ปาน

๔. ชาย ชื่อ นิล

๕. หญิง ชื่อ ชม เป็นภรรยา ขุนวิจิตบรรโณวาท

๖. หญิง ชื่อ ล้วน เป็นมารดา พลโท ธงเจิม ศังขวณิชย์

๗. หญิง ชื่อ พร้อม

๘. หญิง ชื่อ พิศ เป็นภรรยา หลวงสันทิศธุรานุรักษ์.

หลวงวัง (ทองอยู่)

บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ เพี้ยน

๒. ชาย ชื่อ ทิ้ง ได้เป็นที่ ร้อยตำรวจโท

๓. ชาย ชื่อ บุญชู ได้เป็นที่ ร้อยตำรวจโท อุปสมบทเป็นศิษย์หลวงพ่อปาน วัดคลองด่าน (บางเหี้ย) เรียนวิปัสสนารุกขมูล ธุดงควัตร ได้เป็นที่พระครูสรภัญญ์ประกาศ เจ้าอาวาสวัดจวนดำรงค์ฯ ปากลัด โดยสมเด็จพระสังฆราชเจ้า กรมหลวงวชิรญาณวงศ์ ทรงแต่งตั้ง

๔. หญิง ชื่อ นวล

๕. หญิง ชื่อ เนื่อง

๖. หญิง ชื่อ บุ้งก์.

หลวงบันเทาทุกขราษฎร์ (อ๊อกเน็ด)

บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีบุตรธิดาคือ

๑. หญิง ชื่อ เพี้ยร

๒. หญิง ชื่อ ปิ๋ว

๓. ชาย ชื่อ จันทร์ อุปสมบทอยู่วัดราษฎร์บำรุง อำเภอตลิ่งชัน ธนบุรี

หลวงศรีสิทธิเดช (ซอมปอน)

บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ เล็ก

๒. หญิง ชื่อ เหรียญ

๓. ชาย ชื่อ เทียน อุปสมบทอยู่วัดแค อำเภอพระประแดง

๔. ชาย ชื่อ ทองใบ

หลวงยศโยธี (พิณ)

บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีบุตรคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ สาย ได้เป็นที่ พลตรี พระศัลยเวชวิศิษฐ์ นายแพทย์ใหญ่ทหารบก กระทรวงกลาโหม.

หลวงยศโยธี (โชติ)

บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีบุตรคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ ช่วง

เชื้อ บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย)

เป็นภรรยาหม่อมราชวงศ์สุดใจ อิศรางกูร ณ อยุธยา มีธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หม่อมหลวงหญิง เชิญ เป็นภรรยาหลวงเรืองศักดิ์ดวิชิต (ไถง สง่าเพ็ชร์)

นายพร้อม บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย)
มีธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ พะยอม

หลวงปฏิพจน์พิจารณ์ (ฉิม)
บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (จุ้ย) มีธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ เฉลา เป็นภรรยานายศักดิ ไทยวัฒน์ อธิบดีกรมที่ดิน.

๒. ชาย ชื่อ เฉลิม ได้เป็นที่เรืออากาศเอก

นางเหศ บุตรพระยาเกียรติ (หอสุ่ย) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ ถมยา ได้เป็นที่หลวงอัยกิจ

๒. หญิง ชื่อ หะตอ หรือ ตอ

นายดี บุตรนายตรุษ มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ สวัสดิ์

๒. ชาย ชื่อ วุฒิ ได้เป็นที่หลวงประจักษ์อักษรนิติ

๓. หญิง ชื่อ เวศ

หลวงประสิทธิ์อักษรสาสน์ (เหศ) บุตรนายตรุษ
มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ อารีย์ชน

๒. หญิง ชื่อ กมลวงศ์

๓. หญิง ชื่อ ประสงค์ศรี

๔. หญิง ชื่อ อาลัยสมาน

๕. หญิง ชื่อ ประสานศรี

๖. ชาย ชื่อ ถาวร

คุณหญิงทรวง ธิดาพระธนูศิลป์ (แก่งไผ่)

เป็นภรรยาพระยาเกียรติ (เหมือน เกียรตินาวิน) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ บุ้ย เป็นคุณหญิงสุเรนทรโยธิน

สมิงอังวะมังสี (ทองคำ)

บุตรหลวงภักดีโยธา (เกษม) มีธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ เจียม เป็นหม่อมพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม-หลวงพรหมวรานุรักษ์

นายสมบุญ บุตรหลวงภักดีโยธา (เกษม) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ พลอย

๒. หญิง ชื่อ เกลอ

๓. ชาย ชื่อ ฤทธิ์

นางจันทน์ (กรัก) บุตรหลวงภักดีโยธา (เกษม) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ บุ่ ได้เป็นที่ขุนภักดี

๒. ชาย ชื่อ นิล

๓. ชาย ชื่อ ทองคำ

๔. ชาย ชื่อ จินดา ระตะนาภ

๕. ชาย ชื่อ พร้อม

๖. ชาย ชื่อ เล็ก

๗. หญิง ชื่อ เผื่อน

นายกรอง บุตรหลวงภักดีโยธา (เกษม) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๔. ๑. หญิง ชื่อ บุ่น

๒. ชาย ชื่อ เทพ

นายกอง – แชม บุตรหลวงภักดีโยธา (เกษม) มีบุตรคือ

ชั้น ๔. ๑. ชาย ชื่อ ท้าว

๒. ชาย ชื่อ เสริม

สกุลคชเสนี ชั้น ๕

หลวงสันทิศธุรานุรักษ์ (ฉ่ำ) บุตรพระยาเกียรติ์ (ทอเมาะ) มีบุตรคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ ฉัตร

๒. ชาย ชื่อ นพ

คุณหญิงจับ ธิดาพระยาเกียรติ์ (จู หรือ โต)
เป็นภรรยาพระยาเกียรติ์ (เหมือน เกียรตินาวิน) มีธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อกร เป็นมารดาพระยาสฤษดิการบรรจง (สมาน ปั้นยารชุน)

กะโล่ทอ (กะโล่ทอง) บุตรพระยาเกียรติ์ (จู)
เป็นภรรยาหม่อมราชวงศ์ เหมือน อิศรางกูร ณ อยุธยา
มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หม่อมหลวงหญิง เวียน เป็นภรรยา ร.ต.ท. เดช ไอชเดช
๒. หม่อมหลวงชาย แฉล้ม ได้เป็นที่ขุนศิรรัชฎากร

พญาธนูจักร (พิณ)
บุตรพระยาเกียรติ์ (จู) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ ละม้าย
๒. ชาย ชื่อ จินดา
๓. หญิง ชื่อ โสภณ
๔. ชาย ชื่อ เกิด
๕. หญิง ชื่อ อุบล
๖. ชาย ชื่อ ทองหล่อ (หรือลบ)
๗. หญิง ชื่อ บุญมา

พึ่ง ธิดาพระยาเกียรติ์ (จู)
เป็นภรรยาพญาอะกะราชา (หอมี๊ะ) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ พร้อม
๒. ชาย ชื่อ จวน ศุภสาร อุปสมบทอยู่วัดเกย ปากเกร็ด ฯ
๓. หญิง ชื่อ ผิว

แหน ธิดาพระยาเกียรติ (จู)

เป็นภรรยานายเนียม มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ เจียม

๒. หญิง ชื่อ เทียม เป็นหม่อมพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม-หมื่นพิไชยมหินทโรดม

พระชนะภูกาม (สว่าง หรือ ทอเยียะ)

บุตรพระยาชนะหงษา (บุญส่ง) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ ตุ่น ได้เป็นที่พระยาสิงหนาท

๒. หญิง ชื่อ จันทน์ เป็นภรรยานายเภา รัตนโอฬาร

๓. ชาย ชื่อ เรือโทปุย ร.น.

๔. หญิง ชื่อ เจียน

๕. หญิง ชื่อ แหน

๖. หญิง ชื่อ เลื่อน

๗. หญิง ชื่อ เลียบ เป็นภรรยานายมา เดชบุญมี

๘. หญิง ชื่อ ทรัพย์ เป็นภรรยานายพร ประสิทธิชัย

๙. หญิง ชื่อ ทองเย็น

ขุนนิกรธนารักษ์ (ลำดวน)

บุตรหลวงมหาดไทย (มาลัย) มีธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ จำเนียร เป็นภรรยาหลวงจำรัสเลขการ (จำรัส ปั้นยารชุน)

๒. หญิง ชื่อ แฉล้ม

หลวงบริณัยจรรยาราษฎร์ (มณฑล)
บุตรหลวงมหาดไทย (มาลัย) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ สุทิพย์ เป็นภรรยานายจิต พึ่งประดิษฐ์ ครูโรงเรียนวชิราวุธ

๒. ชาย ชื่อ นายแพทย์สุเอ็ด เป็นนายแพทย์ โรงพยาบาลศิริราชพยาบาล

๓. ชาย ชื่อ นาวาเอกสุภา ร.น. กองทัพเรือ เป็นนายทหารคนสนิทรัฐมนตรีกระทรวงกลาโหม

๔. ชาย ชื่อ ดร. สุกรี รับราชการกระทรวงการต่างประเทศ

นายมงคล บุตรหลวงมหาดไทย (มาลัย) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ ไพฑูรย์ เป็นภรรยานายสุวรรณ วัฒนรัตน์

๒. ชาย ชื่อ ชาญ

๓. ชาย ชื่อ ปราโมทย์

๔. หญิง ชื่อ กอบกุล เป็นครูโรงเรียน

๕. หญิง ชื่อ จามรี

นายเอม บุตรคุณแม่ยง มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ สว่าง

๒. หญิง ชื่อ ตาบ

พระยาพิพิธมนตรี (ปุย)

บุตรพระยาเกียรติ์ (ขุนทอง) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ เสงี่ยม เป็นภรรยาพระยาสฤษดิการบรรจง (สมาน ปันยารชุน)

๒. หญิง ชื่อ จำรัส เป็นภรรยาพระศรีศักดิ์ธำรง (จุณ บุณยรัตพันธุ์)

๓. หญิง ชื่อ พ้อง เป็นหม่อม หม่อมเจ้าเศรษฐศิริ กฤดากร ณ อยุธยา

๔. ชาย ชื่อ ปฐม

๕. หญิง ชื่อ บุหงา

๖. ชาย ชื่อ กลม

๗. หญิง ชื่อ จงรัก

๘. หญิง ชื่อ ดารา

๙. หญิง ชื่อ กัลยา เป็นภรรยานายพจนา ณ ระนอง

หลวงนันทผลพิบูลย์ (เขียน)

บุตรพระยาเกียรติ์ (ขุนทอง) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ อำไพ เป็นภรรยานายเชื้อ เนตรพันธ์

๒. หญิง ชื่อ ตะไน

๓. ชาย ชื่อ นัฏฐา

หลวงธำรงสาคร (พวง)

บุตรพระยาเกียรติ์ (ขุนทอง) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. คุณหญิงอาภรณ์ เป็นภรรยา พ.ต.อ. เลื่อน กฤษณามระ

๒. หญิง ชื่อ วัฒนา

๓. หญิง ชื่อ บุบผา

๔. หญิง ชื่อ สาคร

๕. หญิง ชื่อ ภัทรา

๖. ชาย ชื่อ นิพนธ์ ทำงานในธนาคารไทยพาณิชย์

๗. หญิง ชื่อ ยงเยาว์ เป็นภรรยา พ.ต.ต. ประชา ปาละนิติเสนา

๘. หญิง ชื่อ กฤษณา

๙. หญิง ชื่อ วราภรณ์ เป็นภรรยานายกิ่ง คชนันทน์

๑๐. หญิง ชื่อ วรนัดร เป็นภรรยานายประสพโชค มินประพาฬ

ขุนวิจิตรบรรโณวาท (เพื่อน)

บุตรพระยาเกียรติ์ (ขุนทอง) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ ประเจียด เป็นภรรยานายสำราญ แพทย์ประสิทธิ์

๒. ชาย ชื่อ สัมพันธ์

๓. ชาย ชื่อ สมพงษ์

๔. ชาย ชื่อ สอาด ทำราชการกรมทาง

๕. หญิง ชื่อ แอ๊ด

๖. ชาย ชื่อ พินิจ ทำราชการกรมทาง

๗. หญิง ชื่อ เฉลิมศรี เป็นภรรยานายหยด เกษนียบุตร์

๘. หญิง ชื่อ ฉวีวรรณ เป็นภรรยานายสุมน กุญชร ณ อยุธยา

๙. หญิง ชื่อ สุพรรณี เป็นภรรยานายวิทย์ พิณคำเงิน

๑๐. หญิง ชื่อ ฉันทนา เป็นภรรยานายเฉลง ภมรสูต

ขุนสยามไปรษณีย์บำรุง (เชื้อ)

บุตรพระยาดำรงค์ราชพลขันธ์ (หยอย) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ ตระกูล

๒. หญิง ชื่อ ชวย

๓. ชาย ชื่อ ชด

๔. ชาย ชื่อ สมพงษ์

๕. ชาย ชื่อ อ้วน

๖. ชาย ชื่อ แอ๊ว

๗. ชาย ชื่อ เอ๊ด

กระบุงธิดาพระยานาครราชกำแหงฯ (แจ้ง)

ภรรยาขุนวรทรัพย์รักษา (ทองคำ) มีธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ บุญยืน เป็นภรรยานายสังฆไชย คามพิทักษ์

นายจินต์ บุตรพระยานาครราชกำแหงฯ (แจ้ง)

มีบุตรธิดาด้วยนางมณีคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ เอื้ออารีย์

๒. ชาย ชื่อ จิราภรณ์

๓. หญิง ชื่อ ศิวิภรณ์

๔. ชาย ชื่อ สรรเสริญ

๕. ชาย ชื่อ จิรวัฒน์

นายมนตรีบุตรพระยานาคราชกำแหง ฯ (แจ้ง)
มีบุตรธิดาด้วยนางอัมพรคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ วุฒิรัตน์

๒. หญิง ชื่อ ผุสดี

๓. หญิง ชื่อ มัทรี

๔. หญิง ชื่อ ฐาปนี

๕. ชาย ชื่อ อ้าย

๖. ชาย ชื่อ ยี่

๗. ชาย ชื่อ สาม

นางสินีบุตรพระยานาคราชกำแหง ฯ (แจ้ง)
เป็นภรรยานายลิขิต รัตนสังข์ มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ อรวรรณ

๒. หญิง ชื่อ อุบลวรรณ

๓. หญิง ชื่อ จินทร์วดี

๔. ชาย ชื่อ เมธี

๕. ชาย ชื่อ กฤษฎา

๖. ชาย ชื่อ กิติกา

ขุนเกียรติ์ณรงค์ (ชิด)
บุตรพระขยันสงคราม (เจ๊ก) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ เชือ เป็นภรรยานายสมจินดา บุรณศิริ
๒. หญิง ชื่อ เชื่อม
๓. ชาย ชื่อ ชูศักดิ์
๔. ชาย ชื่อ เชิด
๕. หญิง ชื่อ วิเชียร
๖. ชาย ชื่อ เชียบ
๗. หญิง ชื่อ ชื่น
๘. ชาย ชื่อ ร้อยโทพิริยะ

คุณหญิงกฤษณราชอำนวยศิลป์ (ช่วง สุมนสุข)
ธิดาพระขยันสงคราม (เจ๊ก) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ พิมพ์
๒. หญิง ชื่อ พรรณา
๓. หญิง ชื่อ พรรณี
๔. ชาย ชื่อ ไพศิษฐ์
๕. หญิง ชื่อ พวง
๖. ชาย ชื่อ เพญ

พิศ ธิดาพระขยันสงคราม (เจ๊ก)

ภรรยาหลวงสันทิศธุรานุรักษ์ (ฉ่ำ) มีบุตรคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ นพ

นายเพี้ยน บุตรหลวงวัง (ทองอยู่) มีบุตรคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ ย้อย

๒. ชาย ชื่อ หยด

ร้อยตำรวจโทหิ้ง บุตรหลวงวัง (ทองอยู่) มีธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ ละมุน เป็นครูโรงเรียนโยธินบูรณะ

พระภิกษุบุญชู บุตรหลวงวัง (ทองอยู่) ก่อนอุปสมบท

มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ ชุ่ม เป็นภรรยานายบรรจง วิงประวัติ

๒. หญิง ชื่อ ชื่น เป็นภรรยานายสถิตย์ ธันวานนท์

๓. หญิง ชื่อ ประไพ

๔. หญิง ชื่อ บุญช่วย

๕. ชาย ชื่อ โชติ

นายละม้าย บุตรนางเหมือน ภรรยาหลวงศรีสิทธิเดช

(ชอมปอน) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ ละม่อม

๒. หญิง ชื่อ ละมุล

๓. ชาย ชื่อ สนิท

๔. ชาย ชื่อ จรัล

๕. ชาย ชื่อ เมื่อง

๖. ชาย ชื่อ หนู

๗. ชาย ชื่อ หนิ่ง

เล็ก ธิดาหลวงศรีสิทธิเดช (ชอมปอน) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ ปิ่ว

๒. ชาย ชื่อ เผื่อน

๓. ชาย ชื่อ ทองสุก

เหรียญ ธิดาหลวงศรีสิทธิเดช (ชอมปอน)
มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ เลื่อน

๒. หญิง ชื่อ สอาด

๓. ชาย ชื่อ ดำรงค์ ดวงสวัสดิ์

๔. หญิง ชื่อ สวาท

๕. ชาย ชื่อ แสวง

พระภิกษุเทียน บุตรหลวงศรีสิทธิเดช (ชอมปอน)
ก่อนอุปสมบทมีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ บุญธรรม

๒. หญิง ชื่อ ลำดวน

นายทองใบ บุตรหลวงศรีสิทธิเดช (ชอมปอน) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ เลื่อน

๒. หญิง ชื่อ ละมุล

๓. หญิง ชื่อ ละไม

๔. ชาย ชื่อ ชั้น

๕. ชาย ชื่อ หลุย

พระภิกษุจันทร์ บุตรหลวงบรรเทาทุกขราษฎร์ (อ๊อกเน๊ด)
ก่อนอุปสมบทมีธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ สุทิน

พลตรีพระศัลยเวชวิศิษฐ์ (สาย)
บุตรหลวงยศโยธี (พิณ) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ สายสุคนธิ์ เป็นภรรยาพันตรีช่วย ทองใบ

๒. หญิง ชื่อ สายสมร เป็นภรรยานายฆนาคม ฆนากรกาญจน์

๓. หญิง ชื่อ สายสุดใจ เป็นภรรยานายแพทย์อุทัย ตู้จินดา

๔. ชาย ชื่อ นายแพทย์ไพฑูรย์

๕. ชาย ชื่อ ถนัด

๖. หญิง ชื่อ สุรณี

๗. หญิง ชื่อ สายสุดา

นายช่วง บุตรหลวงยศโยธี (โชติ) มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ ประชุม

๒. ชาย ชื่อ ชิด

หลวงประจักษ์อักษรนิติ์ (วุฒิ) บุตรนายดี มีธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หญิง ชื่อ ผจงวาศ เป็นภรรยานายเชื้อ วายยานนท์ รับราชการในกระทรวงศึกษาธิการ

๒. หญิง ชื่อ เวียนวิวัฒน์ เป็นอาจารย์ใหญ่ ร.ร. สตรีประจำจังหวัดปราจีนบุรี

๓. หญิง ชื่อ วัน

นายอารีย์ชน บุตรหลวงประสิทธิ์อักษรสาสน์ (เทศ)

มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ ถวิล

๒. ชาย ชื่อ เทเวศร์

นายถาวร บุตรหลวงประสิทธิ์อักษรสาสน์ (เทศ)

มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ สวัสดิ์

๒. ชาย ชื่อ ร้อยเอกวิเชียร รับราชการในกองทัพอากาศ

๓. หญิง ชื่อ ฤดี อินทรครรชิต

หม่อมเจียม เกษมสันต์ ธิดาสมิงอังวะมังสี (ทองคำ)

เป็นหม่อมพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพรหมวรานุรักษ์

มีพระธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. หม่อมเจ้าหญิงกุสุมา เกษมสันต์

๒. หม่อมเจ้าหญิงประภาพรรณ เกษมสันต์

นายเทพ บุตรนายกรอง มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๕. ๑. ชาย ชื่อ พงษ์ศักดิ์ รับราชการกองตรวจคนเข้าเมือง

๒. ชาย ชื่อ เรือโทดุษฎี ร.น. กองทัพเรือ

๓. หญิง ชื่อ อรุณทิพ เป็นภรรยาร้อยโท ประกอบ อำพันแสง

สกุลคชเสนี ชั้น ๖

พระยาสฤษดิการบรรจง (สมาน ปั้นยารชุน) บุตรคุณนายกร
มีบุตรธิดาด้วยคุณหญิงเสงี่ยม สฤษดิการบรรจง
ธิดาพระยาพิพิธมนตรีคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ สมร ปั้นยารชุน

๒. หญิง ชื่อ วิยะดา ปั้นยารชุน

๓. ชาย ชื่อ อุดมฤกษ์ ปั้นยารชุน

๔. หญิง ชื่อ สดี เป็นภรรยาเรืออากาศโทธรรมนูญ อังศุสิงห์

๕. ชาย ชื่อ ภิยโย

คุณหญิงจำรัสศรีศักดิ์ธำรง ธิดาพระยาพิพิธมนตรี (ปุย)
มีบุตรธิดาด้วยพระยาศรีศักดิ์ธำรงคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ อรศรี บุณยรัตพันธุ์

๒. ชาย ชื่อ สืบ บุณยรัตพันธุ์

นายปฐม บุตรพระยาพิพิธมนตรี (ปุย)
มีบุตรธิดาด้วยเจ้าวงศ์จันทร์คือ

ชั้น ๖. ๑. ชาย ชื่อ ปวิตร
๒. หญิง ชื่อ จันทรา เป็นภรรยานายไตร บุนนาค

นายกลม บุตรพระยาพิพิธมนตรี (ปุย)
มีบุตรธิดาด้วยนางจรัสศรีคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ จรุงศรี เป็นภรรยา ร.อ. วรเดช บุญญะโฆษะ ร.น.
๒. ชาย ชื่อ ศิริพันธ์
๓. หญิง ชื่อ ศุจิโรจน์

นายนิพนธ์ บุตรหลวงบำรุงสาคร (พวง)
มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ วลัย
๒. หญิง ชื่อ มณฑา
๓. หญิง ชื่อ สุดา
๔. ชาย ชื่อ สุริยา
๕. หญิง ชื่อ กุณฑลวดี
๖. ชาย ชื่อ สิงห์

ยงเยาว์ ธิดาหลวงบำรุงสาคร (พวง)
มีบุตรธิดาด้วย พ.ต.ต. ประชา ปาละนิติเสนาคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ ปริยา ปาละนิติเสนา

๒. ชาย ชื่อ ยงยศ ปาละนิติเสนา

วราภรณ์ ธิดาหลวงบำรุงสาคร (พวง)

มีบุตรธิดาด้วยนายกิ่ง คชนันทน์ คือ

ชั้น ๖. ๑. ชาย ชื่อ กิตติ คชนันทน์

๒. ชาย ชื่อ ภิญโญ คชนันทน์

๓. หญิง ชื่อ วิภาภรณ์ คชนันทน์

๔. ชาย ชื่อ ธิเนศร์ คชนันทน์

ประเจียด บุตรีขุนวิจิตรบรรณโนวาท (เพื่อน)

มีบุตรธิดาด้วยนายสำราญ แพทย์ประสิทธิ์คือ

ชั้น ๖. ๑. ชาย ชื่อ อิศรา แพทยประสิทธิ์

๒. ชาย ชื่อ วัฒนา แพทยประสิทธิ์

๓. หญิง ชื่อ ปรีชา

นายสอาด บุตรขุนวิจิตรบรรณโนวาท (เพื่อน)

มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๖. ๑. ชาย ชื่อ สะโอด

๒. หญิง ชื่อ สะอิ้ง เดชผล

๓. ชาย ชื่อ สะองค์

๔. หญิง ชื่อ ราศรี

๕. หญิง ชื่อ ยุคล

๖. ชาย ชื่อ แสดง

๗. หญิง ชื่อ ยุริ

๘. ชาย ชื่อ สกล

๙. ชาย ชื่อ สไกล

เฉลิมศรี บุตรีขุนวิจิตรบรรณโนวาท (เพื่อน)

มีบุตรธิดาด้วยนายหยด เกษนียบุตร์คือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ เกศินี บุญชู

๒. ชาย ชื่อ เผอิมพันธ์ เกษนียบุตร์

๓. ชาย ชื่อ เบ็ญจพิตร์ เกษนียบุตร์

๔. หญิง ชื่อ ทฤษฎี เกษนียบุตร์

๕. ชาย ชื่อ อธิญญู เกษนียบุตร์

๖. หญิง ชื่อ ชุติมา เกษนียบุตร์

๗. หญิง ชื่อ อุ๗ เกษนียบุตร์

๘. ชาย ชื่อ อู้ เกษนียบุตร์

ฉวีวรรณ บุตรีขุนวิจิตรบรรณโนวาท (เพื่อน)

มีบุตรธิดาด้วยนายสุมน กุญชร ณ อยุธยาคือ

ชั้น ๖. ๑. ชาย ชื่อ ภุชชงค์ กุญชร ณ อยุธยา

๒. ชาย ชื่อ หทัยเกียรติ กุญชร ณ อยุธยา

๓. หญิง ชื่อ วิมลพรรณ กุญชร ณ อยุธยา

๔. หญิง ชื่อ วรรณพิมล กุญชร ณ อยุธยา

๕. ชาย ชื่อ เอิบ กุญชร ณ อยุธยา

๖. ชาย ชื่อ อ๊าบ กุญชรณอยุธยา

๗. ชาย ชื่อ เอ๋ กุญชรณอยุธยา

สุพรรณี บุตรีขุนวิจิตรบรรณโนวาท (เพื่อน)
มีบุตรธิดาด้วยนายวิทย์ พิณคันเงินคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ จันทนี พิณคันเงิน

๒. ชาย ชื่อ ธีระพล พิณคันเงิน

๓. หญิง ชื่อ สุมนฑา พิณคันเงิน

๔. ชาย ชื่อ เอกอารักษ์ พิณคันเงิน

๕. หญิง ชื่อ พัตร์พริ้ม พิณคันเงิน

ฉันหนา บุตรีขุนวิจิตรบรรณโนวาท (เพื่อน)
มีบุตรธิดาด้วยนายเฉลง ภมรสูตคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ ประณต ภมรสูต

๒. ชาย ชื่อ นพคุณ ภมรสูต

นายสัมพันธ์ บุตรขุนวิจิตรบรรณโนวาท (เพื่อน)
มีบุตรคือ

ชั้น ๖. ๑. ชาย ชื่อ โพธิ์ศิริ

๒. ชาย ชื่อ ปรีชา

๓. ชาย ชื่อ จุก

๔. ชาย ชื่อ คุ้ย

จำเนียร บุตรขุนนิกรธนารักษ์ (ลำดวน)
มีบุตรธิดาด้วยหลวงจำรัสเลขการคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ ดวงเดือน ชูลิค
๒. ชาย ชื่อ ธรรมนูญ ปันยารชุน
๓. ชาย ชื่อ นายแพทย์สุดชาย ปันยารชุน
๔. ชาย ชื่อ พงศ์เทพ ปนยารชุน
๕. หญิง ชื่อ สายพิณ มกรมณี
๖. ชาย ชื่อ ชายน้อย ปันยารชุน
๗. หญิง ชื่อ กัณณา สุวรรณาคินทร์
๘. หญิง ชื่อ วิบูลย์รัตน์ ปันยารชุน

เชื้อ ธิดาขุนเกียรติณรงค์ มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ ธิดา
๒. หญิง ชื่อ ษะดา
๓. ชาย ชื่อ พนัดดา
๔. ชาย ชื่อ กฤษฎา
๕. หญิง ชื่อ น้อย
๖. หญิง ชื่อ จิ๋ว

นายชูศักดิ์ บุตรขุนเกียรติณรงค์ มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๖. ๑. ชาย ชื่อ ถวัล
๒. หญิง ชื่อ ชูศิริ จาติกานนท์

๓. ชาย ชื่อ ถวิล

๔. ชาย ชื่อ เรือเอกทวี

๕. ชาย ชื่อ ร้อยโทปรีชา

๖. ชาย ชื่อ มาโนช

๗. ชาย ชื่อ มานพ

๘. หญิง ชื่อ รัชนี

๙. หญิง ชื่อ ชำนัญ

๑๐. หญิง ชื่อ อัญชลี

๑๑. ชาย ชื่อ ศุภชัย

วิเชียร ธิดาขุนเกียรติณรงค์ มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ สุรางค์

๒. หญิง ชื่อ สุรีย์

๓. ชาย ชื่อ สุรินทร์

๔. หญิง ชื่อ เทียมใจ

นายเชิด บุตรพระยาเกียรติณรงค์ มีธิดาคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ วิสุนี

นายเชียบ บุตรขุนเกียรติณรงค์ มีบุตรคือ

ชั้น ๖. ๑. ชาย ชื่อ ประชุม

ชื่น ธิดาพระภิกษุบุญชู (ก่อนอุปสมบท)

มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ สมาน

๒. ชาย ชื่อ สมัคร์

นายโชติ บุตรพระภิกษุบุญชู (ก่อนอุปสมบท)
มีบุตรธิดาคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ ชนิดา

๒. ชาย ชื่อ ชนินทร

๓. หญิง ชื่อ คันธรส

๔. หญิง ชื่อ อัจฉรา

๕. หญิง ชื่อ สุขสม

๖. ชาย ชื่อ ณัฐวุฒิ

๗. ชาย ชื่อ สุทธิสันต์

๘. ชาย ชื่อ ชวลิต

๙. ชาย ชื่อ วิโรจน์

นายพงษ์ศักดิ์ บุตรนายเทพ มีธิดาคือ

ชั้น ๖. ๑. หญิง ชื่อ ยุพิณพรรณ

๒. หญิง ชื่อ เกศิณี

๓. หญิง ชื่อ พิลัยพรรณ

สกุลคชเสนี ชั้น ๗

นายปวิตร บุตรนายปฐม มีธิดากับนางนงลักษณ์คือ

ชั้น ๗. ๑. หญิง ชื่อ ทรงกลด

๒. หญิง ชื่อ อัญญะมณี

จันทรา ธิดานายปฐม มีบุตรธิดาด้วยนายไตร บุนนาคคือ

ชั้น ๗. ๑. หญิง ชื่อ ตรีทิพ บุนนาค

๒. ชาย ชื่อ คชา บุนนาค

จรุงศรี ธิดานายกลม

มีธิดาด้วย ร. อ. วรเดช ปุญญะโฆษะ ร. น. คือ

ชั้น ๗. ๑. หญิง ชื่อ กาญจนา ปุญญะโฆษะ

นิทานต้นเรื่องเมืองหงสาวดี

ความบังเกิดขึ้นแห่งเมืองหงสาวดี มีในธรรมเจดีย์อารัมภกถาดังนี้ กล่าวว่าแทบเชิงภูเขาคันธมาทนบรรพต ภูเขาคชคิรีโดยนาม เมืองธัญญวดี ในเมืองนั้น ๖ ชั่วกษัตริย์เสวยราชย์ ที่สุดกษัตริย์นั้นชื่อสินะคงคา มีอานุภาพมาก มิการัตตโยนกรัตตะ พระราชานั้นปกครองสิ้น เหตุไรได้ปกครองกลองพระยาทิวาหนะที่พระอินทร์ประทานแก่พระฤษีนั้น พระยาทิวาหนะนั้นได้ไว้ เมื่อครั้งมารบกับพระเจ้ามันดุราช ชะนะพระเจ้ามันดุราชแล้วไปบรรทมในป่า มีความประมาท พระยาวานรลักไปได้ โดยอานุภาพกลองนั้น พระยาวานรนั้นมีบริวารนับด้วยพันเที่ยวทั่วไปในป่าภูเขาต่าง ๆ เที่ยวมาถึงชายป่าถึงเมืองธัญญวดี ครั้งนั้น สมิงสินนะคงคามีพระราชธิดาองค์หนึ่ง อาจารย์โหรามนตรีมีลูกศิษย์คนหนึ่งมีหูเป็นปมตั้งร้อยปมเต็มหน้า ปลูกมะนาวไว้ต้นหนึ่ง รดด้วยน้ำปัสสาวะ มะนาวนั้นถึงฤดูกาลที่จะมีผล ๆ หนึ่งแลกลมใหญ่สวยน่าใคร่ มาณพศิษย์โหราศาสตร์เก็บได้ไปเฝ้าพระเจ้าสมิงสินนะคงคากับโหราจารย์ พระราชธิดาเห็น ทูลพระราชบิดา ๆ บอกแก่โหราจารย์ ๆ ขอแก่ศิษย์ถึง ๓ ครั้ง มาณพผู้ศิษย์ให้แก่อาจารย์ ๆ ถวายแก่พระราชา ๆ ทรงพระราชทานแก่พระราชธิดา ๆ ได้แล้วมีความอยากเสวยผลมะนาวนั้น ครั้นเสวยแล้ว มีปฏิสนธิตั้งขึ้น นางประสูติเป็นชาย พอรู้ย่างได้ พระราชาให้หา

ผู้ร่วมสังวาส ทุกผู้ที่ขึ้นเฝ้าให้ถือกล้วยคนละผล พระองค์คอยลอบดูสิ้น เด็กชายนั้นครั้นเห็นมาณพนั้นเดินไปในท่ามกลางชนทั้งหลาย ไปรับเอาผลกล้วยที่มาณพปมหุดนั้น พระองค์ได้ทอดพระเนตรแล้ว เด็กนั้นครั้นได้กล้วยจากมาณพนั้นแล้วไม่ไปหาผู้อื่น กลับสถานแห่งตน ครั้งนั้นพระองค์ให้จัดแพพร้อมทั้งข้าว ๕ ประการ และถั่ว ๕ ประการ และเครื่องเรือน มีผึ้งและขวานเป็นต้นใส่ในแพ พระราชธิดาทั้งมาณพและพระราชนัดดา บรรทุกแพแล้วทรงลอยไปสิ้น แล ฯ แพนั้นลอยไปติดหาดแทบภูเขาใดหนึ่ง มาณพนั้นขึ้นไปตั้งห้างทับในสถานที่นั้นอยู่ แล ฯ อยู่มาเช้าเข้าป่าได้เห็นไม้ (อุโลกญี) ในป่านั้นมาณพนั้นได้โค่นไม้ลงประมาณ ๑๐๐ ท่อนแล้วกลับ เวลาเย็นนั้นลิงทั้งหลายมาติเคาะกลองนั้น ไม้ทั้งหลายในที่แห่งตนได้ตั้งขึ้น แล ฯ ครั้นรุ่งขึ้นมาณพนั้นได้ไปโค่นลงอีก ลิงทั้งหลายนั้นก็ตีกลองปลุกต้นไม้ขึ้นอีก ทำดังนั้นถึง ๓ ครั้ง มาณพคิดว่าเหตุคงมีในเรื่องนี้ ก็กลับสถานที่อยู่แห่งตน มารำพึงว่าพระราชธิดาตั้งแต่อยู่มามิได้เผยวาจาตรัสกับเราเลย ทำอย่างไรเราจะได้สั่งเสียหนอ มาณพคิดออกอุบาย เอาก้อนเส้า ๒ ก้อนตั้งจะหุงข้าว ไข่ไก่ปิ้ง ๆ ก็ไม่สุก ข้าวหุงไม่ได้ ครั้งนั้นพระราชธิดามีวาจาว่า คนเขาที่แล้วมาเขาใช้ก้อนเส้า ๓ ก้อนเขาหุงข้าว ไข่ไก่เขาวางบนจอมข้าวฝาปิดต้องสุกไป มาณพได้ฟังแล้วตอบว่า แน่ะ, ราชธิดา เราไปวันนี้การกลับคงช้า เมื่อสั่งเสร็จแล้ว ได้หน้าไม้และลูกธนูก็เข้าป่าไป ได้พื้นไม้ลงดังเก่า

แล้วแอบมองดู ในเวลาเย็นวานรเหล่านั้นมาข้างไม้อุโลกฝีใหญ่ (รามัญภาษา) พวกลิงนั่งและยืนกันอยู่ พระยาวานรเด็ดเอากิ่งใบทองกวาวมาตกลอง ไม้ทั้งหลายตั้งขึ้นสิ้น แล ฯ มาณพได้เห็นแล้ว รุ่งขึ้นวันใหม่พ้นไม้ลงอย่างเคยแล้วในสถานที่ไม้อุโลกฝีใหญ่ ซึ่งเป็นที่อยู่ของลิงใหญ่นั้น ขุดอุโมงบังด้วยใบไม้ซ่อนตัวอยู่ในอุโมงนั้น แล ฯ วานรเหล่านั้นเมื่อถึงเวลาเย็นก็พากันมาประชุมในที่นั้น ๆ ส่วนพระยาวานรได้นั่งแถบต้นไม้ใหญ่นั้น มาณพร้อยปมได้โดดออกจากอุโมงโดยเร็ว จับพระยาวานรได้ แกว่งอาวุธปรารภจะประหารพระยาวานร ๆ จึงบอกว่า แน่ะ, ท่านอย่าฆ่าเราเลย กลองเราใบนี้มีอานุภาพมาก เราจะให้ท่าน ๆ ปรารถนาสิ่งใด โดยอานุภาพกลองนี้ตีเข้าได้สิ้น แล ฯ แม้ฝนและแดด เมื่อปรารถนาจะไม่ให้ตกและร้อนก็ได้ ตีกลองใบนี้เข้า ถึงน้ำในมหาสมุทรให้แห้งต้องแห้งไปตามประสงค์สิ้น ด้วยอานุภาพกลองนี้ แม้ถึงทัพทั้งสิบทิศให้มาล้อมอยู่เราปรารถนาจะให้หนี อธิษฐานเข้าตีกลองนี้ ได้พังแตกไปสิ้น แล ฯ กลองนี้ท่านรับไป ชีวิตเราท่านจงให้ เทอญ ฯ

มาณพร้อยปมหูดได้สดับดังนั้น มาวิจารณ์ว่าตัวเรานี้เหตุที่มีหน้าเต็มไปด้วยปมหูดนั้นโดยร้อย นางขัตติยาจึงได้เกลียดเรามิใช่ฤๅ ด้วยอานุภาพกลองเรามีหน้ามีปมสิ้นไปแล้ว ก็จะเป็นที่รักของนาง แล ฯ เมื่อคิดดังนี้แล้วจึงรับเอากลองนั้น ปล่อยพระยาวานรทำสัตย์กลับ ฯ โดยอานุภาพกลองนั้น อธิษฐานตี ปมหูดหายสิ้น แล ฯ

มีสิริระรูปงาม แล ฯ เมื่อถึงบ้าน นางขัตติยาได้ทัศนาแล้วห้ามว่า อย่าเข้ามาใกล้เรา สามีเรามีอยู่. ข้าพเจ้าแหละเป็นสามี. นางตอบว่า ท่านนั้นมีปมหูดเต็มหน้า. ข้าพเจ้าแหละ เมื่ออยากเห็นจะให้เห็น ตีกลองเข้าอีกหน้าหนึ่ง ปมหูดกลับเต็มหน้าขึ้นดังเก่า นางสำรวลยิ้มในทันใดนั้น เหตุอานุภาพกลองนั้นผู้ทั้งสองมีจิตต์เป็นหนึ่งตีกลองให้บังเกิดข้าทาสหญิงชายคชยานพาหนะขับ ขี่กลับนคร ฯ ชาวประชาราษฎร์พลเมืองเข้าใจว่าสามันตราชยกมาเอาชัย ยกออก, พอแต่ได้ยินเสียงกลองเข้า ทัพแตกไปสิ้น แล ฯ พระเจ้าสมิงสินนะคงคาทรงพระพิโรธ ให้ทูตออกไปเจรจาทัพ ได้ทรงทราบว่ามาณพร้อยปมหูดผู้เขยแล้ว ทรงพระโสมนัสยิ่ง ทิศตะวันออกชายเขาเมืองสุธรรมวดีนั้นยกให้ปกครอง แล ฯ เดชะกลองทิพวาหนะนั้นที่ได้ปกครอง มีอานุภาพ ไทย พะม่า ฝรั่งที่ใกล้เคียงต้องส่งบรรณาการสิ้นทุกประเทศ แล ฯ

วิจารณ์

นิทานเรื่องนี้อยู่ในอารัมภกถาเรื่องธรรมเจดีย์ พระสุเมธมุนี (สังกิจโจ ลับ) วัดชะนะสงคราม ท่านแปลจากภาษามอญ เมื่อได้มาอ่านแล้วเห็นประหลาด ด้วยเป็นนิทานอันเดียวกันกับ "เรื่องนายแสนปม" ของไทยที่พิมพ์ไว้ข้างต้นหนังสือพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉะบับพิมพ์ ๒ เล่ม อ้างว่าเป็นบิดาของพระเจ้าอู่ทองซึ่งสร้างกรุงศรีอยุธยา ในนิทานมอญเรียกว่านายร้อยปม อ้างว่าเป็นบิดาของกุมาร

ผู้มีบุญเกิดอย่างผิดธรรมดา และมีอานุภาพด้วยกลองที่ได้มาจากลิง เช่นเดียวกัน ชวนให้เห็นว่าโครงนิทานเรื่องนายแสนปมและร้อยปมนี้ เดิมน่าจะเป็นนิทานในอินเดีย พวกชาวอินเดียพากันมาเล่ารู้กันแพร่หลายทั้งในเมืองมอญและเมืองไทย มอญหรือไทยผู้แต่งพงศาวดาร จึงสมมติเอามาแต่งเป็นต้นเรื่องเฉลิมพระเกียรติกษัตริย์ซึ่งตั้งวงศ์ใหม่ในประเทศของตน แต่ใครจะเอาอย่างใครในระหว่างมอญกับไทยหาทราบไม่ อันนิทานแสดงปาฏิหาริย์ของปฐมกษัตริย์ผู้ตั้งราชวงศ์ยังมีอีกหลายเรื่อง ดูราวกับถือกันว่าจำเป็นจะต้องมีทุกประเทศ เช่นนิทานเรื่องพระเจ้าปทุมสุริยวงศ์เมืองเขมร และนิทานเรื่องพระร่วงสุโขทัย เรื่องพระยาแกรกเมืองริมหนองโสนเมื่อก่อนตั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นต้น แต่ดูเหมือนจะลงความเห็นเป็นยุติได้ว่านิทานพวกนี้แต่งขึ้นเมื่อท่านผู้มีบุญนั้น ๆ ล่วงไปช้านานแล้วทั้งนั้นหรือถ้าว่าอีกอย่างหนึ่ง แต่งเมื่อไม่มีหลักฐานจะรู้ความจริงได้แน่นอนทั้งนั้น.

นิทานเรื่องตั้งเมืองหงสาวดี

เมื่อจุลศักราชในปฐมปริจเฉทได้ ๕๒๒ ปี เดือน ๕ แรม ๙ ค่ำ วันพุธ สมเด็จพระโคตมสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสแล้ว ๘ พรรษา ในพรรษาเป็นที่ครบ ๘ นั้น เสด็จเที่ยวจาริกมาถึงภูเขาสุทัศนมรังสิต ซึ่งบัดนี้เป็นที่ตั้งเมืองหงสาวดีในประเทศรามัญ ครั้งนั้นประเทศซึ่งจะเป็นที่ตั้งเมืองหงสาวดียังเป็นทะเลอยู่ แต่ภูเขาสุทัศนะนั้น เมื่อน้ำแห้งงวดลงไปผุดขึ้นสูงประมาณ ๒๓ วา แลดูแต่ไกลเหมือนพระเจดีย์ ครั้นน้ำขึ้นเปี่ยมฝั่งเห็นพอกระเพื่อมน้ำอยู่ เพราะเหตุนั้นพวกมอญจึงเรียกว่าสุทัศนบรรพต ครั้นกาลล่วงมาภายหลัง ไม้รักฟ้างอกขึ้นบนยอดเขานั้นต้นหนึ่ง เรียกว่าเขาสุทัศนมรังสิตผุดขึ้นมา คำที่ว่าผุดขึ้นมานั้น ครั้นนานมาก็เปลี่ยนแปลงไป พวกมอญทั้งหลายเรียกว่ามุตาวจนทุกวันนี้ เมื่อสมเด็จพระพุทธเจ้าเสด็จมาถึงประเทศที่จะตั้งเมืองหงสาวดีนั้น พระองค์ผินพระพักตร์ตรงไปข้างทิศตะวันออก ก็ได้ทอดพระเนตรเห็นหงส์ทองสองตัวลงเล่นน้ำอยู่ พระองค์จึงทรงทำนายว่า กาลสืบไปภายหน้าประเทศที่หงส์ทองทั้งสองลงเล่นน้ำนั้นจะเป็นมหานครขึ้น ชื่อว่าเมืองหงสาวดี และจะเป็นที่ตั้งพระธาตุสถูปเจดีย์พระศรีมหาโพธิ พระศาสนาคำสั่งสอนของเราจะรุ่งเรืองตั้งอยู่ในที่นี้ พระองค์ทรงทำนายไว้ดังนี้ ครั้นสมเด็จพระพุทธเจ้านิพพานล่วงไปแล้วได้ ๑๐๐๐ ปี หาดทรายที่ภูเขาสุทัศนมรังสิตนั้น

ตื้นขึ้นมาประมาณได้ ๑๓ วา ข้างทิศใต้นั้นเมื่อน้ำขึ้นเปี่ยมฝั่งแล้วลึกได้แต่ ๓ วา.

ครั้งนั้นมีเรือเภตราใหญ่ลำหนึ่งแล่นข้ามมาแต่เมืองพิทยานคร จะไปค้าขาย ณ เมืองสุวรรณภูมิ เมื่อแล่นมาถึงประเทศที่ระตั้งเมืองหงสาวดี แขกพวกเรือเภตราได้เห็นหงส์ทองสองตัว ซึ่งเนื่องมาแต่สกุลหงส์ที่สมเด็จพระพุทธเจ้าทอดพระเนตรเห็นแล้วในกาลก่อนนั้น ลงมาเล่นน้ำอยู่บนหาดทราย ก็พากันพิศวงเชยชมหงส์นั้น ครั้นกลับไปถึงเมืองพิทยานคร แขกนายเรือขึ้นไปกราบทูลพระเจ้าบัณฑุราชา ๆ ได้ทราบเหตุมหัศจรรย์ดังนั้นแล้ว จึงตรัสถามอาจารย์ผู้หนึ่ง ชื่ออาทิตยภารทวาชะเป็นผู้ฉลาดรู้ไตรเพท รู้ฤกษ์ดีถีและคัมภีร์ต่าง ๆ รู้จดหมายเหตุน้อยใหญ่ก็มาก อาจารย์อาทิตยภารทวาชะกราบทูลว่า ในคัมภีร์จดหมายเหตุมีมาว่า ครั้งพระโคตมพุทธเจ้ายังมีพระชนม์อยู่ เสด็จไปสู่เมืองสุธรรมวดีนั้น ครั้นเสด็จมาถึงประเทศที่หงส์ทองทั้งสองลงเล่นน้ำนั้น ได้ทรงทำนายไว้ว่า ที่นั้นนานไปภายหน้าจะเป็นที่ตั้งพระนครขึ้นแห่งหนึ่ง แม้ถึงในตำราไตรเพทก็มีความว่าไว้อย่างนั้นด้วย พระเจ้าบัณฑุราชาจึงตรัสว่า ถ้าอย่างนั้นจำเราจะให้ข้ามไปกำหนดจดหมายไว้ให้เป็นสำคัญเสียก่อนจึงจะชอบ นานไปภายหน้าจะได้เป็นอาณาเขตต์ของเราสืบไป แล้วจึงให้เอาเสาศิลาท่อนหนึ่งยาว ๗ ศอก ใหญ่ ๕ กำ ให้จารึกอักษรศักราชปีเดือนวันคืนขึ้นแรมไว้ว่า ประเทศที่นี้พระเจ้าบัณฑุราชาผู้ครองเมืองพิทยานครได้มาจอง

ไว้เป็นสำคัญ แล้วจึงให้หุ้มเสาศิลาไว้ด้วยแผ่นเหล็กดีทำให้แน่นหนาเสร็จแล้ว ให้อาจารย์อาทิตยภารทวาชะคุมพวกแขก ๕๐๐ ลงเภตราข้ามมาถึงประเทศที่จะตั้งเมืองหงสาวดี พอเป็นเวลาน้ำขึ้นเข้าทอดสมออยู่ริมฝั่งใกล้ภูเขาตำบลหนึ่ง ซึ่งตั้งอยู่ข้างทิศใต้แห่งภูเขาสุทัศนมรังสิต ภูเขานั้นพวกมอญเรียกว่าภูเขาซอยกะบัง คำไทยว่าเป็นที่รังเรือทะเล อาจารย์อาทิตยการทวาชะก็ลงเรือสัดจองดีกรรเชียงไปดูที่ชัยภูมิ ซึ่งจะเป็นที่ตั้งพระนครได้ จึงได้เห็นหาดทรายที่หงส์ทองทั้งคู่ลงมาจับอยู่นั้น สมควรจะเป็นที่ตั้งราชธานีได้ แล้วให้ปักเสาศิลาลงไว้ในที่นั้นให้เป็นสำคัญ ครั้นเสร็จการแล้วก็แล่นเภตรากลับมาเมืองพิทยานคร ตั้งแต่พระเจ้าบัณฑุราชาให้อาจารย์อาทิตยภารทวาชะข้ามมาปักเสาศิลานั้น ครั้นล่วงไปอีก ๑๖๐ ปีหาดทรายที่หงส์ทองทั้งคู่เคยมาจับอยู่นั้นตื้นดอนขึ้นเป็นแผ่นดิน ในเมืองพิทยานครนั้นเล่า พระเจ้าบัณฑุราชาล่วงไปแล้ว บุตรพระเจ้าบัณฑุ-ราชาชื่อสาติราชา ได้ครองราชสมบัติแทนพระราชบิดา ครั้นพระเจ้าสาติราชาล่วงไปแล้ว พระราชกุมารองค์หนึ่งชื่อว่าบัณฑุราชเป็นบุตรพระเจ้าสาติราชาได้ครองราชสมบัติสืบไป เมื่อพระเจ้าบัณฑุราชได้ราชสมบัตินั้น ได้ทราบว่าเสาศิลาซึ่งพระเจ้าปู่ให้ข้ามไปปักไว้นั้น จะมีผลประโยชน์อยู่ จึงให้อำมาตย์ผู้หนึ่งชื่อสจาตทุโลคุมพวกแขก ๗๐ คน ให้ข้ามมาอยู่รักษาประเทศที่จะตั้งเมืองหงสาวดีนั้นไว้ ตั้งแต่สจาตทุโลข้ามมารักษาอยู่นั้นล่วงไปอีก ๕๖ ปี ประเทศที่จะตั้งเมือง

หงสาวดีนั้นดอนขึ้น บางแห่งเป็นที่ไร่นา บางแห่งเป็นป่าหนามรกชัฏอยู่.

ครั้งนั้นในเมืองอรินทรบุรีคือเมืองภุกาม พระเจ้าโกวะธรรมได้ครองราชสมบัติในเมืองสุธรรมวดีคือเมืองสะเทิมนั้น พระเจ้าอรินทมราชได้ครองราชสมบัติ ฝ่ายข้างทิศใต้ป่าเมาะตะมะ มีเมืองหนึ่งชื่อว่าเมืองรัมวดี คือเมืองย่างกุ้ง พระเจ้าแผ่นดินที่ได้ครองราชสมบัติในเมืองรัมวดีนั้น ๗ องค์ องค์เป็นคำรบ ๗ นั้น ทรงนามพระเจ้าเสนะคงคา ในภูเขาแครงนาคคือภูเขาหงอนนาคนั้น มีพระฤษีองค์หนึ่งชื่อโลมดาบสอาศัยอยู่ ยังมีนางนาคตัวหนึ่งแปลงเพศเป็นนางกุมารีขึ้นมาเที่ยวอยู่ที่ภูเขาแครงนาค ครั้งนั้นยังมีเพทยาธรคนหนึ่ง เป็นบุตรพระเจ้ากลิงคราษฎร์ เที่ยวมาถึงภูเขาแครงนาค ครั้นเห็นนางนาคกุมารีรูปงามก็มีจิตต์รักใคร่ ได้ร่วมสังวาสกับนางนาคกุมารีนั้น นางนาคก็มีครรภ์ตกฟอง ๆ หนึ่ง สีขาวสะอาดเหมือนสีเงิน เพทยาธรได้เห็นฟองนาคจึงรู้ว่านางกุมารีนั้นเป็นชาตินาค ก็มีจิตต์เบื่อหน่ายหลีกหนีไปจากที่นั้น นางนาคก็ทิ้งฟองไว้ในที่นั้นแล้วกลับลงไปเมืองนาค เพลาวันหนึ่งพระโลมดาบสเที่ยวหาผลไม้ ได้เห็นฟองนาคก็เก็บมารักษาไว้ ครั้นถึงกาลถ้วนกำหนด ๑๐ เดือน ฟองนั้นก็แตกออกเป็นกุมารีมีรูปศิริอันงาม พระโลมดาบสก็เลี้ยงรักษาไว้ เมื่อนางกุมารีจำเริญขึ้นตั้งอยู่ในประถมวัยนั้น นายพรานคนหนึ่งเป็นชาวเมืองรัมวดีได้เห็นนางกุมารีรูปงามประหลาด ก็ไปทูลพระเจ้า

เสนะคงคาให้ทราบ พระเจ้าเสนะคงคาจึงใช้อำมาตย์คนหนึ่งออกไปขอต่อพระโลมดาบส ครั้นได้มาแล้วจึงตั้งให้เป็นพระอัครมเหสี ทรงพระนามพระวิมลาราชเทวี มีพระโอรสสององค์ พระราชกุมารผู้พี่ประสูติเมื่อเพลามีสุริยคาหะ จึงให้ชื่อว่าสมลกุมาร พระราชกุมารผู้น้องนั้นประสูติเมื่อพระอาทิตย์เป็นสุริยคาหะแล้ว และเป็นเพลาโมกขบริสุทธิ์ จึงให้ชื่อว่าวิมลกุมาร เมื่อพระราชกุมารทั้งสองนั้นจำเริญวัยใหญ่ขึ้นแล้ว พระอัครมเหสีผู้เป็นมารดานั้นก็มีจิตกำเริบด้วยโทสะกล้า เมื่อพิโรธขัดเคืองทาสทาสีนางสนมผู้ใดแล้ว ผู้นั้นก็ตายด้วยกำลังพิษนาค เพราะพระอัครมเหสีนั้นเป็นชาตินาคมาแต่เดิม พระเจ้าเสนะคงคาทราบเหตุนั้น จึงตรัสถามเสนามาตย์ราชปุโรหิตว่า นางเป็นอย่างนี้จะมีเหตุประการใด ปุโรหิตผู้หนึ่งได้ทราบความมาแต่บิดาของตนได้บอกเล่าไว้ว่า พระราชเทวีเป็นชาตินาค จึงกราบทูลตามเรื่องความที่ตนได้ฟังมาให้พระเจ้าเสนะคงคาทราบ แล้วพระเจ้าเสนะคงคาตรัสสั่งให้ปุโรหิตประกอบยาให้พระอัครมเหสีประพรมผัดต่างแป้งนวล พระอัครมเหสีนั้นเป็นชาตินาคจริง ครั้นถูกยานั้นแล้วก็เกิดโรคซูบผอมอิดโรยถอยกำลังไปถึงแก่กรรม คนทั้งหลายจึงรู้ว่านางเป็นชาตินาคจริง อำมาตย์ทั้งปวงได้ทราบเหตุดังนั้นแล้ว ก็ไม่ยอมให้พระราชกุมารทั้งสองอยู่ในพระนคร จึงกราบทูลให้เชิญพระราชกุมารทั้งสองนั้น มามอบให้แก่พระโลมดาบสผู้เป็นพระอัยยิกาไว้ พระราชกุมารทั้งสองพี่น้องจึงไปถวายตัวทำราชการ

อยู่ในพระเจ้าอรินทมราช ณ เมืองสุธรรมวดี และพระราชกุมารทั้งสอง มีรูปงาม กิริยาอาการก็เรียบร้อย แล้วฉลาดในราชกิจน้อยใหญ่ด้วย เป็นคนโปรดสนิทชิดใช้ในพระเจ้าอรินทมราช ๆ ทรงใช้สอยเข้าออก ณ ภายใน นางภัทราราชกุมารีผู้เป็นพระธิดาของพระเจ้าอรินทมราชมาผูกพันรักใคร่กับสมลกุมาร ครั้นพระเจ้าอรินทมราชทรงทราบเหตุนั้นก็ทรงพระพิโรธ ตรัสสั่งจะให้จับพระราชกุมารทั้งสองประหารชีวิตเสีย พระราชกุมารทั้งสองนั้นรู้ตัวก็รีบหนีมาหาพระโลมฤษี แล้วบอกความนั้นให้ทราบทุกประการ พระฤษีจึงสั่งสอนว่า หลานทั้งสองอย่าอยู่ในที่นี้เลย พระเจ้าอรินทมราชทรงทราบแล้วราชภัยคงจะมาถึงตัวหลานทั้งสองเที่ยงแท้ ประเทศที่หงสาวดีมีในที่โน้น คำโบราณเล่าสืบ ๆ กันมาว่าจะเป็นราชธานีใหญ่ขึ้นเมืองหนึ่ง บัดนี้ประเทศที่นั้นตอนขึ้นเป็นแผ่นดินแล้ว แต่ยังไม่เป็นอาณาเขตต์ของผู้ใด หลานทั้งสองจงข้ามไปตั้งอยู่ที่นั้นเถิด จะพ้นภัยอันตรายและอยู่เกษมสุขสืบไป พระราชกุมารทั้งสองรับคำพระดาบสแล้ว ก็เที่ยวเกลี้ยกล่อมได้คน ๑๗๐ คน จึงเอาไม้ไผ่มัดเข้าเป็นแพ ๑๗ แพ ครั้นถึงเทศกาลเดือน ๑๒ ก็พากันลงแพทั้ง ๑๗๐ คน ๑๐ คนต่อแพ แล้วข้ามมาจากฝั่งภูเขาเครงมาคไปข้างทิศตะวันตก จนถึงประเทศหงสาวดีแล้ว เข้าจอดแพอยู่ข้างริมภูเขาซอยกะบัง ที่ท่าชื่อว่าละเดชทั้ง ๑๗ แพ แล้วพากันขึ้นไปตั้งบ้านเรือนอยู่ในที่สมควรทั้ง ๑๗๐ คนแล้ว คนทั้งหลายที่อยู่บ้านชายป่าข้างทิศตะวันตกนั้น ครั้นรู้ว่าพระราชกุมารทั้งสอง

ข้ามมาตั้งอยู่ในที่นั้น ก็แตกตื่นพากันมาอยู่ด้วยพระราชกุมารทั้งสิ้น ได้คนประมาณพันเศษ พระราชกุมารทั้งสองจึงคิดปรึกษากันว่า บัดนี้พวกพลของเราก็มากขึ้นแล้ว เราจะสร้างพระนครเป็นที่อาศัยอยู่ในประเทศที่ไรเล่า.

ขณะนั้นสมเด็จอมรินทราธิราช ได้ทราบความดำริของพระราชกุมารทั้งสองนั้นแล้ว ก็ทรงระลึกถึงพระพุทธพยากรณ์ที่สมเด็จพระพุทธเจ้าได้ทำนายไว้แต่ก่อนนั้นด้วย จึงแปลงเพศเป็นพราหมณ์นครวัฒกี ถือเชือกประดับพลอยเท่าผลมะยมเป็นสายบันทัดวัดที่ ๆ จะสร้างพระนคร เสด็จลงมาสู่สำนักพระราชกุมารแล้วจึงถามว่า ท่านทั้งสองนั่งปรึกษากันด้วยการสิ่งไร พระราชกุมารทั้งสองบอกว่า ข้าพเจ้าทั้งสองนี้คิดปรึกษากันถึงประเทศที่จะสร้างพระนครเป็นที่อาศัย นายนครวัฒกีจึงตอบว่า ถ้าดังนั้นท่านทั้งสองอย่าวิตกเลย การทั้งนี้ไว้เป็นพนักงานของเรา เราจะช่วยจัดแจงสร้างให้ได้ดังประสงค์ พระราชกุมารทั้งสองกับคน ๕๐๐ เศษได้ยินดังนั้นแล้ว ก็ชื่นชมยินดียิ่งนัก.

พระอินทรนครวัฒกีทรงยืนอยู่ในข้างทิศพายัพแล้ว ก็ทอดพระเนตรดูไปเห็นประเทศข้างทิศตะวันออกที่หงส์ทองจับอยู่นั้น เป็นที่ชัยภูมิสมควรจะสร้างพระนครได้ แต่ประเทศที่นั้นสจาตทุโลกับพวกแขก ๑๗ คนไปตั้งรักษาอยู่ พวกสจาตทุโลเห็นนายนครวัฒกีมาจัดแจงการจะสร้างพระนครดังนั้นจึงห้ามว่า ดูก่อนอาจารย์ ตัวท่านก็เป็นพราหมณ์ ท่านจงประพฤติให้ถูกต้องโดยชอบธรรมเถิด อย่าบังอาจ

ข่มเหงเราไม่ชอบ ด้วยที่ตำบลนี้เป็นของเรา พระเจ้าบัณฑุราเชนทร์ผู้ครองเมืองพิทยานาครัมตรัสให้เราทั้งปวงมารักษาไว้ ท่านจะมาสร้างเมืองลงในที่ของเรานี้ไม่ควร นายนครวัฒก็จึงตอบว่า ประเทศที่นี้เราได้สังเกตกำหนดไว้แต่ก่อนแล้ว ว่าจะสร้างพระนคร บัดนี้ท่านว่าเป็นของท่านไม่ชอบ ถ้าเป็นที่ของท่านจริงแล้ว สิ่งของสำคัญที่ท่านจดหมายไว้มีอยู่หรือประการใด พวกสจาตทุโลตอบว่า แต่ก่อนประเทศที่นี้ยังเป็นทะเลลึกได้ ๑๓ วา พระเจ้าบัณฑุราเชนทร์เจ้าของเราได้ให้เอาเสาศิลามาทิ้งไว้ท่อนหนึ่ง ยาว ๗ ศอก ใหญ่ ๕ กำ ได้จารึกอักษรศักราชปีเดือนวันคืนขึ้นแรมไว้เป็นสำคัญ มิแจ้งอยู่จนทุกวันนี้ เราจึงว่าเป็นของเรา นายนครวัฒก็จึงตอบว่า ซึ่งท่านทั้งปวงได้จารึกจดหมายอักษรในสิ่งของให้เป็นสำคัญ แล้วทิ้งลงไว้เมื่อน้ำลึกได้ ๑๓ วานั้น เป็นการทำในภายหลังเราดอก เราได้จดหมายของไว้แต่เมื่อน้ำยังลึกได้ ๒๓ วาโน้นแล้ว เมื่อประเทศที่นี้ยังเป็นทะเลน้ำลึกได้ ๒๓ วานั้น เราได้เอาเสาทองคำท่อนหนึ่งยาว ๗ ศอก ใหญ่ ๗ กำ ได้จารึกอักษรมาทิ้งไว้เป็นสำคัญมีแจ้งอยู่ทุกวันนี้ เราจึงว่าประเทศที่นี้เป็นของเราก่อน สจาตทุโลจึงว่า ถ้ามีจริงอย่างท่านว่านั้นแล้ว เพลาพรุ่งนี้ท่านจงเอาของสำคัญของท่านมาชี้ให้เราเห็น เราก็จะเอาของสำคัญของเรามาชี้ให้ท่านดู ถ้าสมจริงดังท่านว่านั้นแล้วข้าพเจ้าจะทุ่มเถียงกระไรได้เล่า นายนครวัฒก็กับสจาตทุโลได้สัญญากันไว้ฉะนี้ ในเพลากลางคืนวันนั้นสมเด็จอมรินทราธิราชจึง

นิรมิตเสาทองคำทั้งแท่งท่อนหนึ่ง พร้อมไปด้วยลายลักษณ์อักษรศักราชปีเดือนวันคืนขึ้นแรมไว้ ลึกลงไปแต่ได้เสาศิลาของพวกแขกอีก ๑๐ วา.

ครั้น ณ วันรุ่งขึ้นคนทั้ง ๒ ฝ่ายมาประชุมกันพร้อมแล้ว สจาตทุโลจึงให้พวกแขกขุดลงไปลึก ๑๓ วา เอาเสาศิลาขึ้นมาชี้บอกแก่นายนครวัฒกีมีทั้งลายลักษณ์อักษร ฝ่ายนายนครวัฒกีก็ให้พวกมอญขุดแต่ได้เสาศิลาลึกลงไปอีก ๑๐ วา เอาเสาทองคำขึ้นมาชี้ให้สจาตทุโลกับพวกแขกเห็น พวกมอญทั้งปวงก็ได้เห็นเสาทองคำทั้งศักราชปีเดือนวันคืนขึ้นแรม ประจักษ์แจ้งตามสัญญาที่ได้ว่าไว้แต่ก่อน สจาตทุโลพวกแขกทั้งปวงได้เห็นเสาทองคำทั้งจารึกจดหมายเป็นสำคัญ จริงดังนั้นแล้ว ก็กลัวไม่อาจโต้ตอบทุ่มเถียงได้ ก็แพ้นายนครวัฒกีไปตามสัญญา ประเทศที่พระอินทร์กับพวกแขกวิวาทกันและชี้ของสำคัญแก่กันนั้นเป็นกลางเมือง เรียกว่าอินทจักรเมือง ครั้นภายหลังสร้างพระสถูปลงไว้ในที่นั้น เรียกว่าหยดเต็ง คือพระเจดีย์เห็นหลัก ครั้นพวกแขกแพ้นายนครวัฒกีตามสัญญานั้นแล้ว พวกมอญจึงขับไล่พวกแขกเสียจากที่นั้น สจาตทุโลกับบริวารทั้งปวงยกเสาศิลาลงแพแล้วก็ถอยแพออกไปจากที่นั้น ประเทศที่ถอยแพไปนั้นมอญเรียกว่าตะรางจาเรตะ แปลว่าประตูที่ถอยแพไป เมื่อแพถอยออกไปจากที่นั้นแล้ว แพก็ถอยไปข้างทิศหรดี ครั้นถึงที่ตำบลแห่งหนึ่งเสาศิลานั้นก็ตกน้ำลงไป ประเทศที่เสาศิลาตกน้ำนั้นมอญเรียก

ว่าเดิงตะโมะ คำไทยว่าหลักศิลา พวกสจาตทุโลล่องแพไปถึงที่ตำบลแห่งหนึ่ง จอดแพไว้ในที่นั้น จึงปรึกษากันว่าเสาศิลาของเราก็ตกน้ำเสียแล้ว เรือใหญ่ที่จะแล่นข้ามไปเมืองเราก็ไม่มี ยากที่เราจะข้ามไปถึงเมืองพิทยานครได้ อนึ่งแม้เราข้ามไปถึงเมืองได้เล่า พระเจ้าบัณฑุราชาคงลงราชทัณฑ์แก่เราทั้งปวงเป็นมั่นคง อนึ่ง พระเจ้าบัณฑุราชาเล่า เมื่อทรงทราบเหตุนี้แล้วคงเคืองแค้นพระทัย แล้วจะยกกองทัพข้ามมาตีเอาประเทศหงสาวดีนี้ก็เป็นเที่ยงแท้ จำเราจะหยุดอยู่ที่นี่คอยท่ากองทัพเจ้าของเราข้ามมาก่อนจึงจะชอบ ครั้นคิดดังนั้นแล้ว สจาตทุโลกับพวกแขกทั้งปวงก็พากันขึ้นไปตั้งโรงหยุดพักอยู่ในที่นั้น ประเทศที่พวกแขกขึ้นมาตั้งโรงอยู่นั้นมอญเรียกว่าตายกะลา คำไทยว่าโรงแขก.

ฝ่ายพระอินทร์ก็ให้พวกมอญเอาเสาทองคำนั้นไปฝังไว้ในข้างทิศใต้ ครั้นภายหลังประเทศที่ฝังเสาทองคำไว้นั้น พวกมอญได้ก่อพระสถูปบรรจุพระเกศธาตุไว้องค์หนึ่ง เรียกว่าพระเจดีย์ไต้ซะนะ ครั้งนั้นพระอินทร์นครวัฒก็เริ่มการจะสร้างพระนคร ทรงจับเชือกประดับพลอยอันมีสัณฐานประมาณเท่าผลมะยม ก็กระทำประเทศที่ได้เสาทองคำขึ้นมา ที่หงส์ทองทั้งคู่เคยจับอยู่แต่ก่อนนั้น ให้เป็นอินทจักรกลางเมือง แล้วออกไปยืนอยู่ข้างทิศตะวันออก ปักหลักไว้หลักหนึ่ง จึงเอาต้นเชือกผูกไว้กับหลักนั้นให้มั่น ชักปลายเชือกหันไปข้างทิศเหนือเวียนไปข้างทิศพายัพ ปักหลักขึงเชือกไว้อีกหลัก

หนึ่งในทิศพายัพนั้น แล้วจับปลายเชือกหันไปข้างทิศตะวันออก เลี้ยวไปข้างทิศอีสาน ปักหลักขึงเชือกไว้อีกหลักหนึ่ง แล้วชักปลายเชือกหันไปข้างทิศใต้เวียนไปข้างทิศอาคเนย์ ปักหลักขึงเชือกไว้อีกหลักหนึ่ง แล้วชักปลายเชือกหันไปข้างทิศตะวันตกเลี้ยวไปข้างทิศหรดี ปักหลักขึงเชือกอีกหลักหนึ่ง แล้วชักปลายเชือกหันไปข้างทิศเหนือ จะไปบรรจบต้นเชือกในหลักซึ่งมีในทิศพายัพนั้น เมื่อขณะหันเข้าไปในทิศพายัพยังไม่ทันถึงหลัก เชือกพลอยก็ขาดลง พระอินทรนครวัฒกีก็หยุดอยู่ในที่นั้น ประเทศที่เชือกพลอยขาดไปนั้นมอญเรียกว่าพลอยทะกุด คำไทยว่าพลอยขาด ตั้งแต่นั้นมาด้วยเดชอานุภาพผลกุศลของพระราชกุมารทั้งสอง ได้สร้างกำแพงค่ายคูประตูหอรบ ทั้งพระราชวังปราสาททองเรือนยอด เสร็จตามพระพุทธทำนายนั้นแล้ว จึงสมมตินามชื่อว่าเมืองหงสาวดี ได้ราชาภิเษกสมลราชกุมารผู้พี่ ด้วยเครื่องราชกกุธภัณฑ์ทั้ง ๕ คือ พระมหามงกุฎ ๑ พระขรรค์แก้ว ๑ ฉลองพระบาท ๑ ฉลองพระองค์ ๑ เศวตฉัตร ๑ เป็นเอกราชได้ครองสิริราชสมบัติในเมืองหงสาวดี สมเด็จอมรินทราธิราชเสด็จลงมาสร้างเมืองหงสาวดี เมื่อศักราชในตติยปริจเฉทได้ ๕๑๔ ปี เดือน ๓ แรมค่ำ ๑ วันจันทร์ มฤคศิรฤกษ์ ครั้นนั้นสมเด็จพระผู้มีพระภาคเสด็จดับขันธปรินิพพานล่วงไปแล้วได้ ๑๑๑๖ พรรษา กษัตริย์ซึ่งได้ครองราชสมบัติในเมืองหงสาวดี ตั้งแต่แรกเป็นประถมกษัตริย์นั้น คือ สมลกุมารทรงพระนามพระเจ้าสักรทัต ๑ วิมล-

กุมารผู้เป็นพระอนุชาทรงพระนามพระเจ้าสักรทัตที่สอง ๑ พระเจ้าอะสะผู้เป็นพระโอรสพระเจ้าสมละทรงพระนามพระเจ้าสัตรูชินราช ๑ พระเจ้าอรินทมะผู้เป็นโอรสพระเจ้าอะสะได้หอกเพ็ชร ๑ มหิงสกุมารผู้เป็นโอรสพระเจ้าอรินทมะทรงพระนามพระเจ้าปติภัทร ๑ พระเจ้านาคินทราชได้ช้างงาชะนะ ๑ พระเจ้ามิคาทีปะใหญ่ ๑ พระเจ้าคัชะ-ปิยะราช ๑ พระเจ้ากรวิกขานได้นกการเวกทองชะนะ ๑ พระเจ้ามัณฑจันทราช ๑ พระเจ้าสาตติราชได้หอกเพ็ชร ๑ พระเจ้าอนุราชาได้ธนูแก้ว ๑ พระเจ้ามิคาทีปะน้อย ๑ พระเจ้าขัคสามันต์ได้พระขรรค์เพ็ชร ๑ พระเจ้าอุบลราช ๑ พระเจ้าบุณฑริกราช ๑ พระเจ้าติศราชาได้นางภัทรเทวี ๑ พระเจ้าแผ่นดิน ๑๗ องค์นี้ได้ครองราชสมบัติในเมืองหงสาวดีสืบวงศานุวงศ์มาได้ ๑๕๐ ปี แต่พระเจ้าแผ่นดิน ๑๖ องค์นั้น ล้วนทรงพระราชศรัทธาบำรุงพระพุทธศาสนา ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์และทศกุศลกรรมบถ แล้วทรงพระอุตสาหะเสียสละพระราชทรัพย์ สร้างพระอุโบสถวิหารการเปรียญกุฎีศาลาอาราม สร้างพระพุทธรูปพระสตูปพระเจดีย์ ปลูกไม้พระศรีมหาโพธิ ตั้งความเพียรเรียนภาวนารักษาศีลมีเมตตาจิตต์แก่สัตว์ ตั้งอยู่ในยุตติธรรม พระเจ้าแผ่นดินเสวยราชสมบัติสืบ ๆ ต่อกันมาถึงพระเจ้าแผ่นดินองค์หนึ่ง ซึ่งเป็นที่สุดวงศ์ องค์เป็นคำรบ ๑๗ นั้น ทรงพระนามพระเจ้าติศราชา กลับถือมิจฉาทิฏฐิไปเลื่อมใสลัทธิเดียรถีย์ ไม่นับถือพระรัตนตรัย นับถือแต่เทพารักษ์ แล้วตรัสสั่งสอนให้ราชบุรุษเก็บเอา

พระพุทธรูปในพระอุโบสถและอารามทั้งปวงไปทิ้งเสียในแม่น้ำคงคา.

ครั้งนั้นยังมีนางกุมารีคนหนึ่ง เป็นธิดาเศรษฐีอยู่ในเมืองหงสาวดี ชื่อว่านางภัทรา มีจิตศรัทธาเลื่อมใสไปฟังพระธรรมเทศนากับบิดามารดาในโรงธรรมศาลาเป็นนิตย์ ตั้งแต่นางมีอายุได้ ๑๐ ปี แล้วมีความกตัญญูรู้คุณบิดามารดาครูอาจารย์ รู้คุณพระรัตนตรัย ตั้งอยู่ในพระไตรสรณคมน์ และรักษาศีลบำเพ็ญทานมิได้ขาด เพลาวันหนึ่งนางภัทราพาพวกทาสีลงไปอาบน้ำในแม่น้ำ คลำพบพระพุทธรูปองค์หนึ่ง จึงยกขึ้นมาก็เห็นเป็นองค์พระพุทธรูปปิดทองอร่ามงามนัก จึงถามทาสีว่าเหตุใดพระพุทธรูปจึงมาจมน้ำอยู่ฉะนี้ นางทาสีก็บอกว่าพระเจ้าแผ่นดินตรัสสั่งให้เที่ยวเก็บพระพุทธรูปมาทิ้งน้ำเสียสิ้น ด้วยเชื่อคำอาจารย์ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิมาสั่งสอน ถ้าผู้ใดเคารพนมัสการบูชาพระพุทธรูปพระสถูปพระเจดีย์ และนับถือคุณพระรัตนตรัยแล้ว พระเจ้าแผ่นดินทรงทราบแล้วจะให้จับฆ่าเสีย นางภัทราได้ฟังดังนั้นจึงว่า ถึงมาตรแม้นพระเจ้าแผ่นดินจะให้ลงพระราชอาชญาฆ่าฟันเราเสียให้สิ้นชีวิตก็ตามเถิด เราก็จะสู้เสียสละชีวิตถวายพระรัตนตรัยแล้ว จึงชวนทาสีที่เป็นบริวารทั้งปวง งมพระพุทธรูปที่จมอยู่ในน้ำได้หลายองค์ ช่วยกันชำระขัดสีให้หมดมลทินแล้ว จึงยกขึ้นไปตั้งไว้ในศาลา ตำบลที่นางภัทราคลำถูกพระพุทธรูปนั้น ครั้นกาลล่วงมามอญเรียกว่ากยัดสะโปคเตะ แปลเป็นภาษาไทยว่าที่คลำถูกพระ ที่ยกพระพุทธรูปขึ้นมาชำระล้างขัดสีนั้น ครั้นกาลล่วงมาช้านานมอญเรียก

ว่าบางกราว คำไทยว่ายกล้าง ยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้.

ครั้นพระเจ้าดิศราชาได้ทรงทราบก็ทรงพระพิโรธ จึ่งตรัสสั่งให้ราชบุรุษไปจับตัวนางภัทรา ครั้นราชบุรุษมาจะจับตัวนางภัทรา ๆ ยังชำระล้างขัดสีพระพุทธรูปยังไม่แล้ว ปรารถนาจะทำกุศลเสียให้สำเร็จ นางจึ่งให้แหวนประดับเพ็ชรมีราคามากวงหนึ่งแก่ราชบุรุษ ขอผลัดแต่พอให้ชำระล้างขัดสีพระพุทธรูปแล้ว จึ่งจะยอมไปตามรับสั่ง ราชบุรุษรับแหวนแล้วก็ผ่อนให้นางช้าอยู่ พระเจ้าดิศราชาคอยราช-บุรุษที่ใช้ไปนั้นยังไม่เห็นกลับมา จึ่งให้ราชบุรุษไปอีกพวกหนึ่ง นางขัดไม่ได้ก็ยอมมา ราชบุรุษก็นำนางภัทราเข้าไปเฝ้า พระเจ้าดิศราชาตรัสถามนางก็รับเป็นสัตย์ ก็ทรงพระพิโรธจะให้ฆ่านางภัทรา จึ่งตรัสสั่งให้พานางออกไปที่แจ้ง ให้เอาช้างร้ายซับมันมาแทงเสีย นางจึ่งตั้งสัตยาธิษฐานนมัสการเอาคุณพระรัตนตรัยเป็นที่พึ่ง แล้วแผ่เมตตาไปในพระเจ้าแผ่นดินควาญช้างและช้างร้าย บริกรรมภาวนาว่า พุทธัง สรณัง คัจฉามิ แต่เท่านี้ ด้วยอำนาจคุณพระรัตนตรัย คุณเมตตา บันดาลให้ช้างร้ายนั้นสะดุ้งตกใจกลัวร้องอื้ออึงแล้วหนีไป ควาญช้างเอาขอเกี่ยวไว้ก็ไม่อยู่ กรมช้างจึ่งเอาเนื้อความขึ้นกราบทูล จึ่งตรัสสั่งให้พานางไปฝังลงในหลุมเพียงอกเบื้องบน ให้ปกคลุมด้วยฟางข้าวเอาเพลิงจุดเผา นางภัทราก็ระลึกถึงคุณพระรัตนตรัยบริกรรมภาวนาแผ่เมตตาไปเหมือนดังนั้น เพลิงก็ไม่เผากายให้เป็นอันตรายได้ ราชบุรุษจึ่งเอาเนื้อความเข้าไปกราบทูลอีก จึ่งรับสั่งให้

พานางเข้าไปหน้าที่นั่ง พระเจ้าติศราชาจึงตรัสกับนางว่า ถ้ารูปพระของนางประเสริฐแล้วทำให้ลอยขึ้นไปในอากาศได้ นางจึงจะได้รอดชีวิต ถ้ารูปพระของนางเหาะขึ้นไปไม่ได้ เราจะให้สับกายเสียให้ได้ ๗ ท่อน ตรัสดังนี้ แล้วจึงสั่งให้ราชบุรุษพานางภัทราออกมา นางภัทรามาถึงศาลาที่ตั้งพระพุทธรูปไว้ นางก็เอาดอกไม้ธูปเทียนจุดบูชาแล้ว ก็นมัสการกราบไหว้ตั้งสัตยาธิษฐานว่า ข้าพเจ้านับถือคุณพระรัตนตรัยเป็นที่ยิ่งกว่าสิ่งทั้งปวง อนึ่ง พระรัตนตรัยประเสริฐกว่าสิ่งทั้งหลายในโลกนี้ เดชะความสัตย์ของข้าพเจ้า ๒ ประการนี้ ขอให้พระพุทธรูป ๘ องค์นี้จงลอยขึ้นไปในอากาศ ให้ถึงสำนักพระเจ้าแผ่นดิน ให้เห็นประจักษ์แก่ตาโลก ครั้นจบคำอธิษฐานแล้ว พระพุทธรูป ๘ องค์ก็ลอยขึ้นไปในอากาศ ที่พระพุทธรูปลอยขึ้นไปนั้นครั้นนานมาคนทั้งหลายจึงสร้างพระเจดีย์ลงไว้ มอญให้ชื่อว่าติละ-บอเติน คำไทยว่าพระบินขึ้น พระเจดีย์นั้นอยู่ข้างทิศตะวันออกแห่งวัดปะลองซอน ได้เป็นที่นมัสการมาจนทุกวันนี้ พระพุทธรูป ๘ องค์นั้นก็ลอยไปทางอากาศเข้าสู่พระราชวัง ลอยอยู่ตรงหน้าที่นั่งพระเจ้าติศราชา เห็นประจักษ์แก่คนทั้งปวง นางภัทราได้เห็นดังนั้นมีความยินดีนัก จึงรีบเข้าไปเฝ้าพระมหากษัตริย์แล้วกราบทูลว่า พระองค์ได้เห็นแล้วหรือ แต่พระพุทธเจ้าเข้าสู่พระนิพพานแล้วยังแต่รูปแทนพระองค์ ยังทำปาฏิหาริย์ปรากฏได้ดังนี้ บัดนี้พระองค์นับถือพวกอาจารย์มิจฉาทิฏฐิว่าประเสริฐกว่าพระพุทธเจ้า พระองค์จงตรัสสั่ง

ให้อาจารย์พวกนั้นเหาะไปให้เหมือนพระพุทธรูปบ้าง พระเจ้าติศราชาจึงตรัสสั่งให้อาจารย์ทั้งหลายนั้นเหาะไป อาจารย์ทั้งหลายนั้นก็เหาะไปไม่ได้ จึงทรงพระพิโรธแล้วให้ขับไล่อาจารย์ออกไปเสีย พระพุทธรูปทั้ง ๘ องค์เมื่อลอยอยู่ตรงพระพักตร์พระมหากษัตริย์ สำแดงอานุภาพให้ปรากฏแก่คนทั้งปวงดังนั้นแล้ว ก็ลอยออกไปข้างทิศตะวันตก ที่พระพุทธรูปทั้ง ๘ องค์ลอยกลับออกมานั้น ครั้นนานมาคนทั้งหลายจึงสร้างพระเจดีย์ไว้ในที่นั้น ให้ชื่อว่ากะยัตปอ แปลว่าพระบิน ที่พระพุทธรูปทั้ง ๘ องค์ลอยประดิษฐานนั้น มอญเรียกว่าตำบลกะยัตซอ คำไทยว่าพระลง ตั้งแต่นั้นมา ครั้นพระเจ้าติศราชาได้เห็นคุณของนางประจักษ์ดังนั้น จึงตั้งนางเป็นพระอัครมเหสี ให้ชื่อว่าสมเด็จพระภัทราราชเทวี พระนามของนางนั้นก็ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ตั้งแต่นั้นมาพระเจ้าติศราชาก็รู้คุณพระพุทธศาสนา จึงให้เที่ยวเก็บพระพุทธรูปซึ่งหักพังมากองไว้ แล้วได้พระเกศธาตุองค์หนึ่งจึงก่อพระเจดีย์สวมพระพุทธรูปทั้งปวงนั้นลงไว้แล้วบรรจุพระเกศธาตุไว้ในพระเจดีย์นั้น ให้ชื่อพระเจดีย์ว่า พระโวรต แปลว่ากองแก้วได้เป็นที่นมัสการ ครั้นนานมาชื่อพระเจดีย์นั้นเปลี่ยนแปลงไป มอญเรียกว่ากะยัตกลอมพะโว คำไทยว่าพระร้อยกอง ครั้นนานมาชื่อพระเจดีย์นั้นเปลี่ยนไปอีก มอญเรียกว่ากะยัตกลอมปอน คำไทยว่าพระเจดีย์ร้อยอ้อม ชื่อนั้นก็ปรากฏอยู่จนทุกวันนี้ ครั้นพระเจ้าติศราชาทิวงคตล่วงไปแล้ว เมืองหงสาวดีสิ้นวงศ์กษัตริย์มอญ

ร้างเป็นป่าไปครั้งหนึ่ง.

วิจารณ์

นิทานเรื่องนี้ฉะบับเดิมเรียกว่า "พงศาวดารพะม่ารามัญ" พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ฯ โปรดให้ขุนสุนทรโวหารในกรมพระอาลักษณ์กับขุนอักษรรามัญ นายขำ เปรียญ นายสุก เปรียญ นายจุ้ ช่วยกันแปลจากภาษามอญออกเรียบเรียงเป็นภาษาไทย เมื่อปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๔๐๐ อ่านพิจารณาดูเห็นเป็นแต่เรื่องพงศาวดารเมืองมอญ และฉะเพาะนิทานเรื่องตั้งเมืองหงสาวดีเท่านั้น หาใช่เรื่องพงศาวดารพะม่ารามัญดังเรียกไม่ ความในหนังสือเรื่องนี้ก็เป็นอย่างหนังสือพงศาวดารที่มอญและไทยชอบแต่งแต่โบราณ คือชอบอ้างปาฏิหาริย์เป็นสำคัญยิ่งกว่าเนื้อเรื่อง เช่นอ้างว่าพระพุทธองค์เคยเสด็จมาพยากรณ์ว่าจะเกิดมีเมืองที่ตรงนั้นเป็นต้น คติที่อ้างว่าพระพุทธองค์ได้เคยเสด็จมาโดยฤทธานุภาพ จนถึงประเทศต่าง ๆ ภายนอกอินเดีย เกิดขึ้นในเมืองลังกาก่อนแล้วจึงแพร่หลายมาถึงประเทศพะม่า มอญ ไทย แต่พะม่ามอญเชื่อถือยิ่งกว่าไทย ในบรรดามหาเจดียสถานและเมืองสำคัญในประเทศพะม่าและเมืองมอญ มีเรื่องตำนานตั้งต้นด้วยอ้างว่าพระพุทธองค์ได้เคยเสด็จมาและทรงพยากรณ์แทบทั้งนั้น แม้จนเมืองมันตะเลซึ่งสร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๐๓ ก็มีตำนานอ้างว่าพระพุทธองค์ได้เคยเสด็จมาพยากรณ์ว่าจะมีเมืองที่ตรงนั้น แต่ไทยเราไม่สู้เลื่อมใสในคตินี้เป็นสำคัญนัก มีปรากฏอยู่แต่

ในตำนานพระพุทธบาทอ้างว่า พระพุทธองค์ได้เคยเสด็จมาโปรดฤษีสัจภัณฑ์แล้วเหยียบรอยพระพุทธบาทไว้ แต่ในเรื่องพงศาวดารว่าได้คติเรื่องนั้นมาจากเมืองลังกาเมื่อรัชชกาลพระเจ้าทรงธรรม เมื่อระหว่าง พ.ศ. ๒๑๕๕ จนถึง พ.ศ. ๒๑๗๐.

เรื่องปาฏิหาริย์ที่มีในหนังสือเรื่องนี้ประหลาดอยู่เรื่อง ๑ ซึ่งอ้างว่านางนาคขึ้นมาได้ผัวมนุษย์เกิดลูกเป็นคนสำคัญในเรื่องพงศาวดาร พ้องกับเรื่องกำเนิดพระร่วงในพงศาวดารไทยเหนือ ผิดกันแต่ลูกเป็นผู้หญิง ถึงกระนั้นก็ชวนให้เห็นว่านิทานเรื่องนางนาคสมพงศ์กับมนุษย์น่าจะเป็นนิทานอินเดียอีกเรื่อง ๑ เช่นเดียวกับเรื่องนายแสนปมร้อยปม มอญกับไทยได้มาแต่งเข้าเรื่องพงศาวดาร.

แต่ในหนังสือเรื่องตั้งเมืองหงสาวดี ที่ฉะบับเดิมเรียกว่าพงศาวดารพะม่ารามัญนี้ ถ้ายกศักราชซึ่งผู้แต่ง ๆ โดยหลงออกเสียเรื่องที่เป็นหลักฐานในพงศาวดาร ตรงตามที่นักปราชญ์ชั้นหลังได้สอบสวนควรฟังได้มีอยู่ว่า คือเมื่อแผ่นดินที่เป็นลุ่มแม่น้ำสะโตงบัดนี้ยังเป็นอ่าวทะเลขึ้นไปไกลทางข้างเหนือ เปรียบเหมือนกับอ่าวไทยตอนข้างเหนือบัดนี้ มีพวกชาวอินเดียแล่นเรือมาค้าขายเนืองนิตย์ บางพวกก็มาตั้งภูมิลำเนาประจำอยู่ตามชายทะเลในอ่าวนั้น ชาวอินเดียฝ่ายใต้พวกหนึ่งมาแต่เมืองเตลิงคะนะ (อยู่ในภาคมัทราสบัดนี้) มาตั้งอยู่แห่งหนึ่งทางชายทะเลข้างฟากตะวันออก เปรียบเช่นที่เมืองจันทบุรี ในอ่าวไทย มาอยู่ปะปนสมพงศ์กับชาวพื้นเมือง

เกิดเชื้อสายมาจนสามารถตั้งเมืองขึ้น ณ ที่นั้น มีนามว่าเมืองสะเทิม เรียกเป็นภาษามคธว่า "เมืองสุธรรมวดี" เมืองนั้นเจริญรุ่งเรืองขึ้นโดยลำดับจนเป็นมหานคร มีพระเจ้าแผ่นดินปกครองเป็นราชธานีแรกในแดนมอญ และเป็นที่แรกตั้งพระพุทธศาสนาด้วยชาวอินเดียนำมาสั่งสอน ณ เมืองสะเทิมนั้นก่อนเมืองอื่น คำที่เรียกมอญอีกชื่อหนึ่งว่า "เตลง" อย่างในหนังสือ "เตลงพ่าย" นั้น สันนิษฐานกันว่าเดิมเป็นชื่อเรียกพวกเชื้อสายชาวอินเดียชาวเมืองเตลิงคะนะที่เกิดขึ้น ณ เมืองสะเทิม ภายหลังคนจึงเรียกมอญพวกอื่นว่าเตลงด้วย คำว่า "รามัญ" ซึ่งไทยเรามักเรียกมอญอีกชื่อหนึ่งนั้น เดิมก็เป็นแต่นามประเทศ มักใช้ในจารึกของมอญว่า "รามัญประเทศ" อย่างเดียวกับเรียกเมืองไทยว่า "สยามประเทศ" มาแต่ก่อน ในเรื่องพงศาวดารฉะบับนั้นกล่าวความต่อมาว่า ในกาลครั้งหนึ่งเจ้าสมละกับเจ้าวิมละพี่น้อง มอญอ้างว่าเป็นพระราชบุตรของพระเจ้ากรุงสะเทิม ถูกขับไล่จากเมืองสะเทิมแล่นเรือร่อนเร่ขึ้นไปข้างเหนือในอ่าวนั้น ไปถึงเกาะหงสาวดีอันอยู่ราวเช่นเมืองเพ็ชรบุรี มีพวกชาวอินเดียไปตั้งค้าขายอยู่บ้างแต่ไม่มากนัก เจ้าทั้งสองจึงรวบรวมพวกมอญในท้องถิ่นได้กำลังแล้วชิงเอาเกาะนั้นจากพวกชาวอินเดีย ตั้งเมืองหงสาวดี ๆ คงเป็นแต่ประเทศราชขึ้นกรุงสะเทิม ที่ในนิทานว่ามีวงศ์กษัตริย์เชื้อสายเจ้าสององค์ได้ครอบครองเมืองหงสาวดีสืบมาอีกหลายชั่วแล้วเชื้อวงศ์จึงศูนย์ไปนั้น ก็มีเค้าเงื่อนว่าเป็นความจริง ด้วยถึงสมัยเมื่อพะม่า

มีอำนาจขึ้นที่เมืองภุกาม พระเจ้าอนุรุทธหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า พระเจ้าอโนรธามังช่อ ยกกองทัพลงมาตีได้เมืองหงสาวดีและเมืองสะเทิมกับเมืองมอญอื่น ๆ หมด แต่นั้นเมืองมอญทั้งปวงก็ตกเป็นเมืองขึ้นของพะม่ามาช้านาน ครั้นถึงสมัยเมื่อพะม่าเมืองภุกามหย่อนกำลังลงไม่สามารถจะปกครองเมืองมอญได้ดังแต่ก่อน เมืองมอญก็แยกกันเป็นก๊กเป็นเหล่า ดังปรากฏในต้นเรื่องราชาธิราชเข้าต่อตรงนี้ มะกะโทที่เป็นต้นวงศ์ของพระเจ้าราชาธิราชได้กำลังกรุงสุโขทัยครั้งนั้นพระเจ้ารามคำแหงมหาราชอุดหนุน จึงสามารถตั้งตัวเป็นใหญ่ได้ที่เมืองเมาะตะมะ แล้วเชื้อสายของมะกะโทที่ได้เป็นพระเจ้าฟ้ารั่วพยายามขยายอาณาเขตต่อไปโดยลำดับ จนถึง "พระยาอู่" ที่เรียกในหนังสือราชาธิราชว่า "พระเจ้าช้างเผือก" ผู้เป็นพระบิดาของพระเจ้าราชาธิราชได้เป็นใหญ่ จึงมาตั้งเมืองหงสาวดีเป็นราชธานี ครั้นถึงรัชชกาลพระเจ้าราชาธิราชก็ได้เป็นใหญ่ในประเทศรามัญทั่วไป.

สุภาษิตมอญ ในเรื่องราชาธิราช

ภาษิตของพระสังฆราชาสมมิต

เมื่อมังกันจิจะไปเป็นที่ปรึกษาของพระยาน้อย พระสังฆราชาผู้เป็นอาจารย์ให้โอวาทแสดงขัตติยธรรมและนายกธรรม และขัตติยธรรมนั้นจำแนกมาติกาเป็นอุบาย ๔ ประการ วิชา ๕ ประการ คุณ ๘ ประการ วุฒิ ๗ ประการ มีอธิบายดังนี้:-

อุบาย ๔ ประการ

๑) สามัญญอุบาย	รอบรู้กิจการ
๒) นิกอุบาย (?)	รู้ฤกษ์ดีและร้าย
๓) เลหอุบาย	รู้เล่ห์กล
๔) ธนอุบาย	รู้วิธีหาทรัพย์

วิชา ๕ ประการ

๑) โยคเสฏฐา	รู้ศิลปศาสตร์
๒) วินิจฉยเสฏฐา	รู้ธรรมศาสตร์
๓) เหตุเสฏฐา	รู้นิมิตรเหตุการณ์
๔) โปราณเสฏฐา	รู้โบราณคดี
๕) หตฺถิอสฺสเสฏฐา	รู้วิธีขี่ช้างม้า

คุณ ๘ ประการ

๑) สจฺจํ	รักษาความสัตย์
๒) อวิโรธนํ	ไม่เบียดเบียนผู้อื่น
๓) สิเนหทสฺสนํ	ดูผู้อื่นด้วยความรัก
๔) สูรยุทฺธํ	กล้าในการรบ
๕) สีลวา	อยู่ในศีล
๖) อาโรคฺยํ	รักษาอนามัย
๗) จาโค	ให้โดยไม่ตระหนี่
๘) นิสมฺมการี	มีปัญญาตริตรอง

วุฒิ ๗ ประการ

๑) ประพฤติอย่างพระอินทร์	วางตนตามสมควรแก่ฐานะ
๒) ประพฤติอย่างพระพรหม	วางใจบริสุทธิ์
๓) ประพฤติอย่างพระอาทิตย์	ประพฤติต่อผู้อื่นเสมอหน้า
๔) ประพฤติอย่างพระจันทร์	หวังให้ความสุขแก่ผู้อื่น
๕) ประพฤติอย่างพระพาย	รักษาเวลากำหนดแน่นอน
๖) ประพฤติอย่างพระยม	บังคับการเด็ดขาด
๗) ประพฤติอย่างมหาสมุทร	ไม่เปลี่ยนแปลงด้วยโลกธรรม

คติธรรมของผู้เป็นปริณายกกำหนดมาติกาว่า ต้องรู้ โทษ ๘ ประการ คุณ ๗ ประการ วุฒิ ๖ ประการ คด ๓ ประการ ซื่อ ๖ ประการ มุสา (มายา) ๙ ประการ มีอธิบายดังนี้:-

โทษ ๘ ประการ

๑) ภยสีนี (สุราสีลี ?)	เป็นนักเลงสุรานารี
๒) จิตฺตโจรี	มักได้ทรัพย์ของผู้อื่น
๓) อสนฺตุฏฺฐิ (อกฺขนฺติ ?)	ไม่อดทนต่อความทุกข์สุข
๔) อติมญฺญติ	ดูหมิ่นผู้อื่น
๕) สนฺตาปี่ยา	ชอบคบคนพาล
๖) นิทฺทาสีลี	ชอบแต่จะนอน
๗) สภาสีลี	พูดมากปากสว่าง
๘) อนุฏฺฐาตา	ไม่มีความเพียร

คุณ ๗ ประการ

๑) กุลสมฺปนฺนํ	มีสกุลดี
๒) สรสมฺปนฺนํ (?)	มีปัญญาดี
๓) สุตทิฏฺฐํ	ได้เรียนรู้มาก
๔) วณฺณํ	รูปร่างลักษณะดี
๕) สิเนหสฺสนํ	คนอื่นชอบ
๖) ทนฺตเนตฺติ	รู้ขนบธรรมเนียม
๗) โยโคตฺตโร	มีความเพียร

วุฒิ ๖ ประการ

๑) ประพฤติอย่างราชสีห์	องอาจในประชุมชน
๒) ประพฤติอย่างนกยาง	รู้กลมายา

๓) ประพฤติอย่างกา เผื่อแผ่ต่อเพื่อน

๔) ประพฤติอย่างไก่ ทำการแน่นอน

๕) ประพฤติอย่างเหยี่ยว หมายมั่นคั้นตาย

๖) ประพฤติอย่างโค ไม่ทิ้งถิ่น

คด ๓ ประการ

๑) คดเมื่อวิวาทถึงหมายปลงชีวิตกัน

๒) คดด้วยทำอุบายในการสงคราม

๓) คดเพื่อจะให้รอดชีวิตตน

ซื่อ ๖ ประการ

๑) กตญฺญู รู้คุณที่ท่านมีแก่ตน

๒) กตเวทิตา สนองคุณท่านผู้มีคุณ

๓) ทฬฺหวตี ถือมั่นในความสัตย์

๔) ปรทุกฺขหนี ช่วยแก้ทุกข์ผู้อื่น

๕) กลฺยาณมิตฺตี เป็นมิตรดีของมิตร

๖) มิตฺตสงฺคหี สงเคราะห์มิตรเป็นนิตย์

มุสา (มายา) ๔ ประการ

๑) มุตฺตมายา เพื่อจะให้พ้นภัย

๒) ชีวิตมายา เพื่อจะเอาชีวิตรอด

๓) มนุสฺสหึสา (?) เพื่อเปลื้องทุกข์ยากของเพื่อนมนุษย์

๔) ชยสิโน (?) เพื่อจะเอาชัย

๕) ยสวาจา (?) เพื่อปิดความลับที่เขาบอก

๖) มมลหิยา (?) เพื่อแก้ความทุกข์ของตน

๗) ลพฺพนฺทรุโน (?) เพื่อพรางภรรยา

๘) อลิกวจนํ เพื่อจะปิดความข้อสำคัญของตน

๙) กุสลภาคี เพื่อให้เกิดความดีแก่มหาชน

พิชัยสงครามของพระเจ้าราชาธิราช

ครั้งหนึ่งพระเจ้าราชาธิราชยกกองทัพมอญขึ้นไปติดเมืองอังวะราชธานีพะม่า เมืองพะม่าเวลานั้นพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องแรกได้เสวยราชย์ บ้านเมืองยังไม่เรียบร้อยเป็นปกติ ไม่กล้ายกออกรบ ได้แต่รักษาพระนครไว้ให้มั่นคง เมื่อกองทัพมอญกับพะม่าตั้งประชิดกันอยู่ที่เมืองอังวะ พระสังฆราชาภังคยะสะกะโรรับอาสาพระเจ้าฝรั่งมังฆ้องออกไปเจรจาว่ากล่าวกับพระเจ้าราชาธิราช เพื่อจะให้เลิกสงครามครั้งนั้น เมื่อไปถึงพระเจ้าราชาธิราชสนทนาโต้ตอบกันขั้นแรกด้วยอ้างข้อราชธรรม ๑๐ ประการ ความเห็นไม่ปรองดองกันได้ พระสังฆราชาภังคยะสะกะโรจึงอ้างโดยทางคดีโลก ว่าการทำสงครามผู้เป็นปริณายกต้องรู้มูลสงคราม ๔ ประการ คือ:—

๑) พลญฺจ รู้กำลังข้าศึกยิ่งหย่อนในอย่างใด

๒) กาลญฺจ รู้เวลาได้ท่วงทีที่จะทำสงคราม

๓) เทสญฺจ รู้ภูมิประเทศที่จะไปทำสงคราม

๔) อุตุญฺจ รู้ฤดูซึ่งสมควรจะทำสงคราม

แล้วพระสังฆราชาภังคยะสะกะโรกล่าวอธิบายต่อไป ว่าเสนาบดีที่ทูลให้พระเจ้าราชาธิราชยกกองทัพขึ้นไปครั้งนั้น ไม่รู้มูลสงครามที่ว่ามา เพราะยกขึ้นไปเวลาใกล้ฤดูฝน ถ้าฤดูฝนตกเมื่อใด น้ำในแม่น้ำเอราวดีก็จะขึ้นท่วมที่ลุ่มที่ตั้งกองทัพของพระเจ้าราชาธิราช พะม่ามิพักต้องรบพุ่งพวกมอญก็จะต้องถอยหนีไปเอง พระเจ้าราชาธิราชได้ทรงฟังตรัสตอบว่า เสนาบดีเมืองหงสาวดีที่เป็นปริณายกล้วนรอบรู้หลักพิชัยสงครามทั้ง ๙ ประการ คือ :-

๑) อาวุธกญฺจ	รู้คำเครื่องศัสตราวุธยุทธภัณฑ์
๒) สิปฺปกญฺจ	รู้วิธีรบพุ่ง
๓) พลกญฺจ	รู้จักบำรุงรี้พลให้เข้มแข็ง
๔) พยุหกญฺจ	รู้กระบวนพยุหเสนา
๕) โกฏฺฐกญฺจ	รู้วิธีทำค่ายคูเครื่องป้องกัน
๖) มนฺตกญฺจ	รู้เวทมนตร์
๗) วิริยกญฺจ	มีความเพียรในการทำสงคราม
๘) ปญฺญกญฺจ	มีปัญญาในกลศึก
๙) ทายกญฺจ	รู้วิธีให้บำเหน็จ (และลงโทษ)

ในหนังสือราชาธิราชว่า เมื่อพระสังฆราชายังคิดหาคำโต้ทานไม่ได้ เผอิญมีพวกนายทัพมอญเอาหัวพวกพะม่าข้าพระที่จับได้ในวัดไปถวายพระเจ้าราชาธิราช ๗ หัว พระสังฆราชาภังคยะสะกะโรได้ทีก็ทูลพระเจ้าราชาธิราชว่า เดิมสำคัญว่าพระมหากษัตริย์ทั้งสองฝ่าย

ซึ่งทรงเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาทรงทำสงครามกัน จึงทูลห้ามปรามด้วยเห็นแก่พระศาสนา มาเห็นฆ่าคนรักษาพระอารามอันหาความผิดมิได้ให้ต้องตายฉะนี้ ก็มิรู้ที่จะทูลต่อไปประการใด ขอถวายพระพรลา พระเจ้าราชาธิราชละอายพระหฤทัย ก็ยอมเลิกทัพกลับไปเมืองหงสาวดี ดังนี้.

จะกล่าวอธิบายแทรกสักหน่อยหนึ่ง ด้วยได้เคยไปเห็นภูมิลำเนาเมืองอังวะรอบเมืองเป็นที่ลุ่ม ถึงฤดูฝนน้ำในแม่น้ำเอราวดีขึ้นท่วมแม้จนในสมัยนี้ จริงดังพระสังฆราชาภังคยะสะกะโรว่า จึงเข้าใจว่าที่พระเจ้าราชาธิราชเลิกทัพกลับจากเมืองอังวะครั้งนั้น น่าจะเป็นด้วยเกรงน้ำท่วมยิ่งกว่าละอายพระสังฆราชา.

โอวาทสมิงพ่อเพ็ชร

ครั้งหนึ่ง พระเจ้าฝรั่งมังฆ้องให้สังขยาคุมกองทัพพะม่าลงมาตีหัวเมืองปลายแดนมอญ พระเจ้าราชาธิราชตรัสสั่งให้สมิงนครอินทร์คุมกองทัพมอญไปต่อสู้พะม่า ถึงวันจะยกทัพสมิงนครอินทร์เข้าไปกราบถวายบังคมลา พระเจ้าราชาธิราชตรัสประทานพรแล้วหยิบพระศรีคำหนึ่งให้นางอุตละพระสนมคนโปรดเอาไปประทานถึงมือสมิงนครอินทร์ ๆ ประหลาดใจ ว่าพระเจ้าราชาธิราชจะทรงราชดำริเป็นราโชบายอย่างไรจึงทำเช่นนั้น ใคร่จะลองพระหฤทัยพระเจ้าราชาธิราชบ้าง พอถึงฤกษ์ยาตรากองทัพสมิงนครอินทร์ปล่อยให้แต่เรือกระบวนยกไป แต่เรือของตัวเองไม่ออกจากท่า แกล้งทำเป็นนอนป่วยอยู่ในเรือ สมิงพ่อเพ็ชรเสนาบดีลงไปถาม สมิงนครอินทร์บอกว่าไปไม่ได้ด้วยป่วยเป็นไข้ใจ เพราะเมื่อเข้าไปทูลลาพระเจ้าราชาธิราชให้นางอุตละพระสนมเอกเชิญพระศรีมาประทานถึงในมือก็เกิดพะวงใจรักใคร่นางอุตละกลุ้มกลัดอยู่แต่นั้นมา ไม่สามารถจะระงับได้ ถ้าไปรบศึกเวลาใจยังเป็นเช่นนั้นเห็นว่าจะเอาชัยชนะไม่ได้จึงไม่ยกไป สมิงพ่อเพ็ชรได้ฟังจึงว่ากล่าวแก่สมิงนครอินทร์ว่าความคิดเช่นนั้นไม่สมควรแก่ผู้เป็นราชบริพาร แล้วยกสุภาษิต "ราชวัตร" สำหรับข้าราชการ (อันมีในวิธูรชาดก เรียกราชวสดิ) มาให้โอวาทเป็นความ ๑๐ ข้อ คือ :-

๑) น หิ ราชกุลํ	อย่าให้ดูหมิ่นราชสกุล
๒) อติสูโร	ให้แกล้วกล้าในสงคราม
๓) อปฺปมตฺโต	อย่าให้ประมาทราชการ
๔) สีลญฺจ	ให้รักษาศีลสัตย์ซื่อตรง
๕) สุนกฺขตฺตํ มตฺโต	อย่าให้แต่งกายอวดโอ่ที่ในวัง
๖) อนุทฺธโต	อย่าให้วางตัวเกินหน้าเพื่อน
๗) นาสฺสปิยํ	อย่าให้ร่วมราชูปโภค
๗) นาติทูเร	เข้าเฝ้าอย่าให้ห่าง และอย่าชิดพระองค์เกินไป
๙) นหาปเส	อย่าให้ถือตัวต่อพระเจ้าแผ่นดิน
๑๐) นาสฺส ภริยาหิ กีเฬ	อย่าให้สมคบนางใน

สมิงนครอินทร์ก็ไม่ฟังคำสอน สมิงพ่อเพชรมิรู้ที่จะทำอย่างไร ก็ต้องไปทูลพระเจ้าราชาธิราช ๆ ตรัสว่า สตรีทั้งชมพูหาได้ไม่ยาก แต่ทหารเอกหาได้ยากนัก โปรดให้พานางอุตละลงเรือไปประทานสมิงนครอินทร์ ๆ เห็นว่าพระเจ้าราชาธิราชทรงพระเมตตาจริง ขอถวายคืนไม่รับนางอุตละ แล้วออกเรือไปรบพุ่งจนมีชัยชนะข้าศึก.

วิสัชชนาของพระเจ้าธรรมเจดีย์

พระเจ้าหงสาวดีซึ่งเรียกพระนามว่า "พระเจ้าธรรมเจดีย์" มิได้เป็นเชื้อชาติราชวงศ์ ปรากฏแต่ว่าเดิมบวชเป็นสามเณรอยู่ ณ วัดศรีปรางค์ในเมืองหงสาวดี มีปัญญาฉลาดเทศน์ไพเราะคนทั้งหลายพากันนิยม จนพระราชธิดาของพระเจ้าราชาธิราชองค์ ๑ เรียกกันว่าตละเจ้าท้าว ทรงเลื่อมใสรับเป็นโยมอุปัฏฐาก และเป็นเจ้าภาพให้อุปสมบทเป็นพระภิกษุมีนามฉายาว่า "พระมหาปิฎกธร" ครั้นล่วงรัชกาลพระเจ้าราชาธิราช พระเจ้าสุทโธธรรมราชาราชโอรสซึ่งได้รับรัชทายาท ทำทางไมตรีกลับดีกับพะม่า จึงยกนางตละเจ้าท้าวกนิษฐาให้เป็นมเหสีของพระเจ้าอังวะ นางต้องขึ้นไปอยู่เมืองพะม่าช้านาน ทางฝ่ายพระมหาปิฎกธรอยู่เมืองหงสาวดี ก็อุตส่าห์เล่าเรียนพระไตรปิฎกจนรอบรู้พระธรรมวินัย มีผู้คนนับถือมาก อยู่มาพระเจ้าอังวะองค์ที่เป็นสามีของนางตละเจ้าท้าวถูกศัตรูปลงพระชนม์ และเกิดการชิงราชสมบัติกันในเมืองพะม่า นางตละเจ้าท้าวต้องตกยากอยู่หลายปี อยากจะกลับไปเมืองมอญก็ไม่สามารถจะไปได้ พระมหาปิฎกธรทราบความจึงพาศิษย์คนสนิท ๔ คนขึ้นไปยังเมืองอังวะ แล้วคิดกลอุบายพานางตละเจ้าท้าวหนีมาจากเมืองพะม่าได้ เมื่อลงมาถึงเมืองหงสาวดี ประจวบเวลาพระเจ้าหงสาวดีซึ่งสืบวงศ์พระเจ้าราชาธิราชมาสิ้นพระชนม์ ไม่มีเจ้านายพระองค์ชายที่จะรับรัชทายาท

พวกเสนาอำมาตย์จึงพร้อมใจกันเชิญนางตละเจ้าท้าวขึ้นครองแผ่นดิน เมื่อนางแก่ชราแล้ว นางคิดถึงคุณพระมหาปิฎกธร จึงชวนให้สึกออกมาช่วยราชการ ประทานราชธิดาให้เป็นคู่ครอง แล้วตั้งเป็นพระมหาอุปราชสำเร็จราชการแผ่นดิน พระมหาอุปราชปิฎกธรก็ได้รับรัชชทายาทเป็นพระเจ้าหงสาวดี ทรงพระนามตามที่จารึกไว้ในหลักศิลากัลยาณีว่า "พระเจ้ารามาธิบดี" แต่ในพงศาวดารมอญเรียก "พระเจ้าธรรมเจดีย์" โดยเหตุดังจะปรากฏต่อไปข้างหน้า.

สมัยเมื่อรัชชกาลพระเจ้าธรรมเจดีย์นั้น เมืองมอญกับเมืองพะม่าเป็นเวลาอ่อนกำลัง เพราะพระเจ้าราชาธิราชกับพระเจ้าฝรั่ง-มังฆ้องทำสงครามขับเคี่ยวกันมาช้านาน ทางเมืองเชียงใหม่กับกรุงศรีอยุธยาก็อ่อนกำลัง เพราะพระเจ้าติโลกราชกับสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทำสงครามขับเคี่ยวกันช้านานทำนองเดียวกัน ถึงสมัยนั้นพระเจ้าแผ่นดินจึงเปลี่ยนราโชบายหันไปบำเพ็ญพระบารมีด้วยการอุปถัมภกพระพุทธศาสนา เลยเป็นมูลเหตุให้พระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศทางนี้ คือพระเจ้าองวะมังนรสีสุ พระเจ้าหงสาวดีธรรม-เจดีย์ พระเจ้าเชียงใหม่ติโลกราช และสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถกรุงศรีอยุธยา ทำทางไมตรีเป็นมิตรกันทั้ง ๔ ประเทศ ก็และทั้ง ๔ ประเทศนั้นนับถือพระพุทธศาสนาตามลัทธิลังกาด้วยกัน จึงมีทางไมตรีต่อไปถึงพระเจ้าภูวเนกพาหุ ซึ่งครองกรุงลังกาอยู่ ณเมืองชัย-วัฒนบุระเป็นราชธานี (อยู่ใกล้เมืองคอลัมโบบัดนี้) ด้วยอีกพระองค์ ๑

ต่างมีราชสาส์นและส่งบรรณาการถึงกันเนือง ๆ และชอบถามปัญหาคดีโลกคดีธรรมกันและกัน อันเป็นประเพณีมีมาแต่ดึกดำบรรพ์ เหมือนอย่างประกวดสติปัญญาแทนรบพุ่งกันอย่างแต่ก่อน.

ในหนังสือราชาธิราชว่า ตั้งแต่พระเจ้าธรรมเจดีย์เสวยราชย์ ก็ทรงอุปถัมภกพระพุทธศาสนาและปกครองบ้านเมืองให้เจริญรุ่งเรือง เลื่องลือพระเกียรติคุณว่า ทรงพระปรีชาสามารถอย่างยอดเยี่ยมไปถึงนานาประเทศ พระเจ้าแผ่นดินซึ่งครองประเทศนั้น ๆ ต่างให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องบรรณาการมาถวาย เพื่อจะเป็นสัมพันธ-มิตรไมตรี มีเนื้อความในพระราชสาส์น (หนังสือราชาธิราชว่าเป็นทำนองเดียวกันทั้งหมด แต่พิเคราะห์ตามเรื่องดูน่าจะเป็นแต่ราชสาส์นพระเจ้าเชียงใหม่) ว่าปรารถนาจะเป็นสุวรรณปัถพีอันเดียวกัน "ครั้นจะถวายราชธิดามาเป็นสัมพันธมิตรก็ยังมิแจ้งว่า (พระเจ้าหงสาวดี) เป็นวงศ์ใด" จึงให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นกับเครื่องราชบรรณา-การมาถวายก่อน "ถ้าทราบพระวงศ์เห็นชอบแล้ว จึงจะแต่งธิดามาถวาย" พระเจ้าหงสาวดีเห็นว่าพระเจ้าแผ่นดินต่างประเทศว่ากล่าวเสียบแทงด้วยมิจฉาทิฏฐิมานะถือสกุลมากนัก จึงทรงแต่งราชสาส์นตอบโดยทางคดีธรรม ว่า

"เราผู้ครองกรุงหงสาวดี ขอสนองพระราชสาส์นมาถึงพระเจ้าแผ่นดินผู้ดำรงอยู่ในทศพิธราชธรรม เป็นสัมมาทิฏฐินับถือพระพุทธศาสนาด้วยกัน ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทั้งปวง ปรารถนาจะใคร่เป็น

สัมพันธมิตร บำรุงพระราชไมตรีแต่ยังมิได้แจ้งว่าเป็นวงศ์ใดนั้น เราจะขอเทศนาเปรียบเทียบเนื้อความถวายให้ทราบ ด้วยในกัลป์นี้ เรียกว่าภัทรกัลป์ เพราะเจริญยืดยืนทรงพระพุทธเจ้าได้ถึง ๕ พระองค์ คือ พระกกุสันธซึ่งได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้าโปรดสัตว์แต่ก่อน แล้วเสด็จสู่นิพพานไปนั้น เป็นเชื้อพระพุทธเจ้าพระองค์ใด พระโกนาคมได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณภายหลังนั้น เป็นเชื้อวงศ์พระพุทธเจ้าผู้ทรงพระนามว่า พระกกุสันธนั้นฤๅ พระโกนาคมพุทธเจ้าเสด็จปรินิพพานไปแล้ว พระพุทธกัสสปะได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า พระพุทธกัสสปะนั้น เป็นเชื้อพระวงศ์เนื่องมาแต่พระโกนาคมนั้นฤๅ พระพุทธกัสสปะเสด็จยังพระนิพพานแล้ว พระศรีสักยมุนีได้ตรัสเป็นพระพุทธเจ้า พระศรีสักยมุนีเป็นเชื้อพระวงศ์ของพระพุทธกัสสปะนั้นฤๅ พระพุทธภาษิตจึงเรียกว่าเป็นพระพุทธวงศ์เดียวกัน ธรรมดาบุคคลจะเป็นพระพุทธเจ้านั้น ถ้ามิได้มีบารมี ๔ อสงไขย ๑๖ อสงไขยกำไรแสนมหากัลป์แล้ว ก็หาตรัสเป็นพระพุทธเจ้าไม่ อนึ่งพระพุทธเจ้าของเราได้เสด็จทรงนั่งเหนือรัตนบัลลังก์ ภายใต้ร่มพระมหาโพธิเป็นเศวตฉัตรแล้ว ในเมื่อเวลาอัสดงคต พระองค์ทรงขจัดเสียซึ่งพระยามาราธิราชกับทั้งเสนามารให้ปราชัยไปแล้ว พระมหาสมมติวงศ์บรมกษัตริย์ยังมิได้ขาด ในเมื่อประถมยามพระองค์ทรงพิจารณาซึ่งปุพเพนิวาสญาณ ระลึกถึงขันธ์ที่อาศัยอยู่แต่ก่อน พระมหาสมมติวงศ์ก็ยังมิได้ขาด ในเมื่อมัชฌิมยาม พระองค์ได้ทิพพจักษุ

ทิพพโสต พระมหาสมมติวงศ์ก็ยังมิได้ขาด ในเมื่อเวลาปัจฉิมยาม พระองค์ทรงพิจารณาพระปฏิจจสมุปบาท เป็นอนุโลมปฏิโลม เมื่อเวลาปัจจุสมัยจะใกล้รุ่ง พระองค์ก็ได้ตรัสแก่พระปรมาภิเษกสัมโพธิญาณเป็นพระพุทธเจ้า พระมหาสมมติวงศ์บรมกษัตริย์ก็ขาด ตั้งอยู่ในพระพุทธวงศ์ เรียกว่าเป็นวงศ์พระพุทธเจ้า ตั้งแต่วันนั้นเวลานั้นมา ในกัลปนี้พระพุทธเจ้าได้ตรัสแล้ว ๔ พระองค์ ยังจะมาตรัสในเบื้องหน้านั้นอีกพระองค์หนึ่ง ภัทรกัลป์ทำลายแล้ว กัลป์เจริญตั้งขึ้นอีกหลายกัลป์ พระพุทธพยากรณ์ทรงทำนายว่า จะมาตรัสอีก ๙ พระองค์ รวมเป็น ๑๐ ด้วยพระพุทธเจ้าที่จะตรัสในที่สุดภัทรกัลป์เป็นพระองค์ครบ ๕ นั้น พระโพธิสัตว์ทั้งปวงซึ่งจะมาตรัสเป็นพระพุทธเจ้านี้ เกิดในสกุลและวงศ์ชาติภาษาต่าง ๆ พระพุทธฎีกาก็ทรงดำรัสเรียกว่าเป็นพระพุทธวงศ์เดียวกัน กษัตริย์ทั้งปวงซึ่งเป็นสัมมาทิฏฐิ นับถือพระพุทธศาสนาทั้งสิ้นนั้น จะเรียกวงศ์พระพุทธเจ้า โดยพระพุทธภาษิต หรือจะเรียกเป็นวงศ์อย่างอื่นก็ตาม อนึ่งพระพุทธเจ้าเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว คนทั้งปวงเอาแก้วเงินทองสิ่งของทิพและสังกะสีดีบุกตะกั่ว โดยต่ำลงไปจนถึงไม้และอิฐปูน มากระทำพระพุทธปฏิมาเคารพนมัสการนั้น กษัตริย์ทั้งปวงผู้เป็นสัมมาทิฏฐิจะไม่เคารพนับถือทรงเห็นว่าเป็นสิ่งนั้นสิ่งนี้ ที่สุดลงไปว่าเป็นอิฐเป็นปูนก็ตามพระสติปัญญา อุปมาเหมือนหนึ่งเรานี้ คนทั้งปวงประชุมชวนกันอัญเชิญมาราชาภิเษกได้ดำรงราชสมบัติ เป็นพระเจ้าแผ่นดิน

แล้ว กษัตริย์ทั้งปวงผู้มีปรีชาเฉียบแหลม จะทรงเห็นว่าตั้งอยู่ในที่เป็นขัตติยวงศ์เหมือนอย่างพระพุทธเจ้าทรงดำรัสเรียกพระพุทธวงศ์นั้น หรือจะว่าวงศ์ใดก็ตาม อนึ่งเปรียบความให้ชิดกระชั้นเห็นใกล้ ๆ อีกอย่างหนึ่ง คือราชธิดาพระมหากษัตริย์พระองค์ใด เมื่อยังทรงพระเยาว์เป็นราชทาริกาอยู่นั้น ก็เรียกว่าวงศ์เด็ก ครั้นเจริญรุ่นทั่วพระชนม์เป็นราชกุมารีขึ้นแล้ว ก็เรียกว่าวงศ์สาว ครั้นพระชนมายุมากชราแล้ว ก็เรียกว่าวงศ์แก่ เมื่อกษัตริย์ทั้งปวงจะกลับเรียกว่าวงศ์แก่เป็นวงศ์สาว วงศ์สาวเป็นวงศ์เด็กได้ก็ตามอัชฌาสัย ซึ่งเราเปรียบเทียบเทศนาถวาย ตอบแทนพระราชสาส์นทั้งปวงที่มีมานั้น คือธรรมอยู่เบื้องต้น คือโลกอยู่ที่สุด ขอพระเจ้าแผ่นดินทุก ๆ พระองค์ผู้ทรงปรีชาสามารถ หวังจะใคร่รู้จักวงศ์เรานั้น จงทรงพระวิจารณ์ด้วยพระปัญญาอย่างละเอียด ให้เห็นโดยสัมมาทิฏฐิญาณ อย่าทรงพระดำริด้วยพระปัญญามิจฉาทิฏฐิแล้ว ก็คงจะรู้จักวงศ์เราโดยแท้."

พระเจ้าเชียงใหม่ได้อ่านพระราชสาส์น ก็เกิดเลื่อมใสในพระปรีชาญาณของพระเจ้าธรรมเจดีย์ จึงส่งนางปทุมมาลีราชธิดาไปถวาย พระเจ้าธรรมเจดีย์ก็ตั้งเป็นอัครมเหสี.

ในหนังสือราชาธิราชว่า พระเจ้ากรุงจีนทำเครื่องกลส่งมาลองพระปัญญา พระเจ้าธรรมเจดีย์ก็แก้ได้ แต่ไม่มีปัญหาและวิสัชชนาจึงไม่เอามากล่าว.

ต่อมาพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรงคิดปัญหา ให้ราชทูตเชิญไปถวายกับพระราชสาส์น พระเจ้าธรรมเจดีย์ก็แก้ได้ทั้ง ๓ บท คือ –

ปัญหาบทที่ ๑ ว่า ต้นไม้ในชมพูทวีปนี้มีใบเท่าใด วิสัชชนาว่า ต้นไม้เมื่อแรกเกิดมี ๒ ใบโดยมาก หรือถ้าว่าอีกนัยหนึ่งต้นไม้ย่อมมี ๓ ใบ คือ ใบอ่อน ใบชำราปานกลาง และใบแก่.

ปัญหาบทที่ ๒ ว่า ดอกไม้อย่างใดใหญ่กว่าดอกไม้อย่างอื่น.

วิสัชชนาบทที่ ๒ ว่า ดอกไม้ดอกเดียวก็ดี หรือหลายดอกก็ดี ถ้าคนเอาร้อยกรองเป็นมาลัยประดับบนศีรษะ โดยฉะเพาะประดับพระเศียรพระราชา นับว่าเป็นดอกไม้ใหญ่กว่าดอกไม้อื่น เพราะไม่มีใครอื่นอาจปลดปลิดได้ตามอำเภอใจ.

ปัญหาบทที่ ๓ ว่า ใบไม้อันใดใหญ่กว่าใบไม้อื่น.

วิสัชชนาบทที่ ๓ ว่า ใบไม้ที่บุคคลมุงหลังคา โดยฉะเพาะมุงหลังคาที่อาศัยของพระมหากษัตริย์และชีพราหมณ์ เป็นใหญ่กว่าใบไม้อื่น ๆ อันจะค้นมาเปรียบกันมิได้.

แล้วพระเจ้าธรรมเจดีย์ทรงคิดปัญหา ให้ราชทูตเชิญไปถวายพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาขอให้ทรงแก้บ้าง (ในหนังสือราชาธิราชว่าพระเจ้าธรรมเจดีย์เขียนวิสัชชนาให้ราชทูตไปด้วย) พระเจ้ากรุงศรี-อยุธยาคิดปัญหาไม่ออก ทูตจึงขยายวิสัชชนาของพระเจ้าธรรมเจดีย์ให้ปรากฏ จะจริงดังว่าไม่ได้ เพราะทำเช่นนั้นเป็นการดูหมิ่น คำ

วิสัชนาปัญหาหมวดนี้ต้องเป็นพระราชดำริของพระเจ้ากรุงศรีอยุธยา คือ –

ปัญหาบทที่ ๑ ว่า เมล็ดข้าวที่ปลูกในท้องนาทุกบ้านทุกเมือง นั้นจะเป็นสักกี่พัน.

วิสัชนาบทที่ ๑ ว่า เมล็ดข้าวที่ปลูกในท้องนามีเป็นสำคัญ แต่ ๒ พันธุ์ เรียกว่าข้าวเจ้าพันธุ์ ๑ ข้าวเหนียวพันธุ์ ๑.

ปัญหาบทที่ ๒ ว่า มนุษย์ทั้งปวงพูดกันวันละกี่คำ.

วิสัชนาบทที่ ๒ ว่า คำที่มนุษย์พูดกันมีวันละ ๒ คำ คือ คำจริงคำ ๑ คำไม่จริงคำ ๑.

ปัญหาบทที่ ๓ ว่า ปลาในน้ำมีกี่พันธุ์.

วิสัชนาบทที่ ๓ ว่า ปลาในน้ำมี ๒ พันธุ์ คือปลาน้ำจืดพันธุ์ ๑ ปลาน้ำเค็มพันธุ์ ๑ หรืออีกนัยหนึ่ง ปลาตัวผู้พันธุ์ ๑ ปลาตัวเมีย พันธุ์ ๑ ปลากระเทยหามีไม่.

ปัญหาบทที่ ๔ ว่า เขาพระสุเมรุอยู่ที่ไหน.

วิสัชนาบทที่ ๔ ว่า พระมหากษัตริย์ผู้ทรงธรรม เปรียบ เหมือนเขาพระสุเมรุ อยู่กลางราชอาณาเขตต์ด้วยไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน ได้พึ่งทั่วไป.

ในหนังสือราชาธิราชว่า ครั้งนั้นพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาทรง เลื่อมใสพระปรีชาสามารถของพระเจ้าธรรมเจดีย์ ถึงขนานพระนาม ถวายว่า "พระมหาธรรมราชาธิบดี" อ้างว่า "พระนามนี้เป็น

สัญญาของพระเจ้าตาของเรา" ให้จารึกพระนามนั้นลงในพระสุพรรณบัฏ ให้ราชทูตเชิญไปถวายพระเจ้าหงสาวดี พร้อมกับเครื่องราชบรรณาการเป็นอันมาก ความที่กล่าวในหนังสือราชาธิราชตรงนี้มาเข้ากับเรื่องพงศาวดารไทยชอบกล ด้วยในหนังสือพระราชพงศาวดารว่า เมื่อครั้งรัชกาลสมเด็จพระอินทราชาธิราช พระมหาธรรมราชา (ซึ่งเป็นประเทศราช) เมืองพิษณุโลกสวรรคต เมืองเหนือเกิดจลาจล จึงเสด็จยกกองทัพขึ้นไปถึงเมืองพระบาง (คือเมืองนครสวรรค์) ระงับจลาจลครั้งนั้นแล้วทรงตั้งพระเจ้าลูกเธอเจ้าอ้ายพระยาให้ครองเมืองสุพรรณ เจ้ายี่พระยาครองเมืองสรรค์ เจ้าสามพระยาครองเมืองชัยนาท เมื่อสมเด็จพระอินทราชาธิราชสวรรคต เจ้าสามพระยาได้รับรัชชทายาททรงพระนามสมเด็จพระบรมราชาธิราช ทรงตั้งพระราชโอรสพระองค์ใหญ่เป็นพระราเมศวร ให้ขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก เป็นครั้งแรกที่ปรากฏว่าเจ้านายกรุงศรีอยุธยาขึ้นไปครองเมืองเหนือ จะเป็นเพราะเหตุใดไม่มีอธิบายในหนังสือพระราชพงศาวดาร มาได้ความในหนังสือราชาธิราชตอนนี้ว่า เมื่อสมเด็จพระบรมราชาธิราชยังเป็นเจ้าสามพระยาครองเมืองชัยนาท ได้ราชธิดาของพระมหาธรรมราชาเมืองพิษณุโลกเป็นพระชายา พระราเมศวรราชกุมาร (คือสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ) เป็นราชนัดดาของพระมหาธรรมราชาทางฝ่ายพระชนนี สมเด็จพระบรมราชาธิราชจึงโปรดให้ขึ้นไปครองเมืองพิษณุโลก เพื่อจะรวมเมือง

เหนือกับเมืองใต้ให้เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน.

เรื่องพระเจ้าธรรมเจดีย์แก้ปัญหายังมีต่อไปอีก ว่าครั้งหนึ่ง พระเจ้าอังวะให้ราชทูตเชิญพระราชสาส์นมาถามปัญหา ๓ บท พระเจ้าธรรมเจดีย์ก็ทรงคิดวิสัชชนาได้ทั้งหมด คือ –

ปัญหาบทที่ ๑ ว่า ปลาอันใดกินมีรสยิ่งกว่าปลาอื่น.

วิสัชชนาบทที่ ๑ ว่า ปลาปักเป้าเนื้อมีพิษ ใครกินอาจถึงความตาย แต่ยังมีคนกล้ากิน จึงควรนับว่าเนื้อปลาปักเป้ามีรสกว่าปลาอื่น.

ปัญหาบทที่ ๒ ว่า สตรีภาพอย่างไร งามยิ่งกว่าสตรีอื่น.

วิสัชชนาบทที่ ๒ ว่า มี ๓ นัย นัยหนึ่งว่าสตรีที่มีสามีครอง และมีชายอื่นบังอาจเป็นชู้ เพราะสตรีอื่นอันจะพึงได้โดยสุจริตมีถมไปไม่นำพา สู้ผ่าภัยทั้งในโลกนี้และโลกหน้าเข้าไปเป็นชู้กับสตรีที่มีผัวครอง ด้วยเห็นว่างามกว่าสตรีอื่น นัยที่ ๒ ว่า สตรีมีบุญมากพร้อมด้วยลักษณะเบญจกัลยาณี นับว่าเป็นสตรีงามยิ่งกว่าสตรีอื่นตามพระบาลี นัยที่ ๓ ว่า สตรีที่มีใจงามกอปรด้วยศีลสัตย์ซื่อตรง แม้รูปไม่น่ารัก ก็ควรนับว่างามกว่าสตรีอื่น.

ปัญหาบทที่ ๓ ว่า น้ำอันใดมีรสยิ่งกว่าน้ำอื่น.

วิสัชชนาบทที่ ๓ ว่า น้ำสุรา เพราะมีองค์ศีลห้ามอยู่เป็นนิตย์แล้ว ยังมีคนฝ่าฝืนไปเสพด้วยรักรสสุราไม่ทิ้งได้ จึงควรนับว่าสุรามีรสยิ่งกว่าน้ำอย่างอื่น.

ในหนังสือราชาธิราชว่า แม้พระเจ้าอังวะก็ทรงเลื่อมใสถวาย

พระนามว่า "พระเจ้าราชาธิบดี" แก่พระเจ้าธรรมเจดีย์ แต่ที่ถูกเห็นจะเป็น "รามาธิบดี" เหมือนเช่นใช้ในจารึกกัลยาณี.

ต่อมาพระเจ้ากรุงลังกาส่งปัญหามาอีกประเทศหนึ่ง พระเจ้าธรรมเจดีย์แก้ได้ ปัญหาและวิสัชชนามีดังต่อไปนี้ –

ปัญหาบทที่ ๑ ว่า นกอย่างหนึ่งมีหนังเป็นปีก นกอย่างหนึ่งมีกระดูกเป็นปีก นกอย่างหนึ่งมีขนเป็นปีก ได้แก่นกชะนิดใด.

วิสัชชนาบทที่ ๑ ว่า นกมีหนังเป็นปีกคือค้างคาว นกมีกระดูกเป็นปีกคือแมลงทับ นกมีขนเป็นปีกเป็นนกสามัญอย่างอื่น.

ปัญหาบทที่ ๒ ว่า นกหมู่หนึ่งกินในบ่วงตายในบ่วง นกหมู่หนึ่งกินนอกบ่วงตายนอกบ่วง นกหมู่หนึ่งกินในบ่วงตายนอกบ่วง นกหมู่หนึ่งกินนอกบ่วงตายในบ่วง ได้แก่นกพวกใด.

วิสัชชนาบทที่ ๒ ว่า นกในปัญหานี้เปรียบด้วยบุคคล และบ่วงเปรียบด้วยวัฏฏสงสาร หมู่ที่ว่ากินในบ่วงตายในบ่วงนั้น ได้แก่พวกที่เป็นฆราวาสอยู่ในบ่วงวัฏฏสงสารตั้งแต่เกิดจนตาย พวกที่กินนอกบ่วงตายในบ่วงนั้น ได้แก่ผู้บวชเป็นสมณะแล้วสึกออกเป็นคฤหัสถ์ พวกกินในบ่วงตายนอกบ่วงนั้น ได้แก่พวกที่เกิดเป็นคฤหัสถ์แล้วออกบวชอยู่จนตาย พวกที่กินนอกบ่วงและตายนอกบ่วงนั้น ได้แก่ผู้ออกบวชแต่ยังเด็กมิได้ครองเรือนและบวชอยู่จนตาย.

ปัญหาบทที่ ๓ ว่า บุคคลจำพวกใดมามืดไปสว่าง จำพวกใดมาสว่างไปมืด จำพวกใดมามืดไปมืด จำพวกใดมาสว่างไปสว่าง.

วิสัชชนาบทที่ ๓ ว่า จำพวกมามืดไปสว่าง ได้แก่บุคคลที่เกิดในฐานะอันเลวทราม แต่มารู้จักบุญบาปประพฤติตนเป็นคนดีมีศีลธรรมแล้วจึงตาย จำพวกมาสว่างไปมืดนั้น ได้แก่บุคคลที่เกิดในฐานะอันดี แต่ประพฤติตัวเป็นพาลทุจจริตทำบาปกรรมจนตาย มามืดไปมืดนั้น ได้แก่บุคคลที่เกิดในฐานะอันเลวทรามแล้วประพฤติเป็นพาลทุจจริตทำบาปกรรมไปจนตาย มาสว่างไปสว่างนั้น ได้แก่บุคคลเกิดในฐานะอันดีและประพฤติตัวดีด้วยจนตลอดชีวิต.

ปัญหาบทที่ ๔ ว่า บุคคล ๓ จำพวกมิต้องสร้างกุศล ก็ได้กุศลเป็นนิตย์ ได้แก่บุคคลจำพวกใด.

วิสัชชนาบทที่ ๔ ว่า จำพวกหนึ่ง คือพระมหากษัตริย์อันทรงธรรม เพราะทรงปกครองทำนุบำรุงไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินให้อยู่เย็นเป็นสุขสามารถจะบำเพ็ญกุศล พระเจ้าแผ่นดินย่อมได้ส่วนกุศลด้วยเป็นนิตย์ อีกจำพวกหนึ่ง ได้แก่นักบวชเป็นพระภิกษุสามเณรในพระพุทธศาสนา ถึงจะไม่สร้างกุศลด้วยประการอย่างอื่น ก็ได้กุศลแต่อานิสงส์ที่บวชอยู่นั้นเป็นนิตย์ อีกจำพวกหนึ่ง ได้แก่สตรีที่ซื่อตรงต่อสามี ถึงจะไม่สร้างกุศลด้วยประการอย่างอื่นก็ได้กุศลแต่ความซื่อตรงนั้นเป็นนิตย์.

ปัญหาบทที่ ๕ ว่า พระพุทธเจ้าตรัสสรรเสริญความดีอย่างใดว่าเป็นยอดของความดี อะไรที่หนักยิ่งกว่าหนัก อะไรที่เบายิ่งกว่าเบา.

วิสัชชนาบทที่ ๕ ว่า พระพุทธเจ้าย่อมทรงสรรเสริญพระคริหัตถ์

ว่าเป็นความดีอย่างยอดยิ่ง สิ่งใดหนักยิ่งกว่าหนักนั้น ได้แก่ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐิไม่เชื่อบาปบุญคุณโทษมีความหนักยิ่งกว่าภูเขา ซึ่งพระอริยเจ้าผู้มีอิทธิฤทธิ์ยังพอจะให้เคลื่อนที่ได้ แต่ผู้เป็นมิจฉาทิฏฐินั้นแม้พระอริยเจ้าก็ไม่สามารถจะช่วยให้พ้นจากทุกข์ได้ สิ่งใดเบายิ่งกว่าเบานั้น ได้แก่ผู้เป็นสัมมาทิฏฐิ เพราะบุญมีแต่จะพาส่งไปในทางสุคติเปรียบเหมือนของเบาไม่มีบาปถ่วง.

ปัญหาบทที่ ๖ ว่า เลข ๑ ๒ ๓ ๔ ๕ ๖ ๗ ๘ ๙ ๑๐ นี้ ถ้าแยกออกเป็นตัว ๆ จะได้แก่อะไร (ปัญหานี้อรรถอยู่ในพระปริตตภาณวาร เรียกว่าสามเณรปัญหา).

วิสัชนาบทที่ ๖ ว่า เลข ๑ ได้แก่สัตว์ทั้งหลายเกิดมาแล้วย่อมต้องมีอาหารเป็นที่ตั้ง, เลข ๒ นั้นได้แก่นามและรูป, เลข ๓ นั้นได้แก่สุขเวทนา ทุกขเวทนา อุเบกขาเวทนา, เลข ๔ นั้นได้แก่อริยสัจจ์ ๔, เลข ๕ นั้นได้แก่เบญจขันธ์ทั้ง ๕, เลข ๖ นั้นได้แก่อายตนะ ๖, เลข ๗ นั้นได้แก่โพชฌงค์ ๗, เลข ๘ นั้นได้แก่อริยมรรค ๘, เลข ๙ นั้นได้แก่สัตตาวาส ๙, เลข ๑๐ นั้นได้แก่พระอรหัตต์อันประกอบด้วยองค์ ๑๐.

ปัญหาบทที่ ๗ ว่า คาถา ๓ บทยังไม่ครบนั้น คือคาถาอันใด (ปัญหาบทนี้ความที่กล่าวในหนังสือราชาธิราชชวนฉงน สันนิษฐานว่าพระเจ้ากรุงลังกาเห็นจะส่งคาถา ๓ บทนั้นมาถามพระเจ้าธรรมเจดีย์ให้คาดความบทที่ยังขาดอยู่จะว่าอย่างไร คาถานั้นว่า "อฏฺฐิสมิ

อินฺทิ่จนฺท อฎฐจนฺทิกญฺจิเทวิสาว กวตุปูเซตุกามาว.")

วิสัชชนาบทที่ ๗ ว่า พระจันทร์วันแรม ๘ ค่ำ เห็นแต่ครึ่งดวง, สตรีอันใจไม่ซื่อตรงต่อสามี เปรียบเหมือนพระจันทร์วันแรม ๘ ค่ำนั้น บุรุษผู้มีปัญญาพึงเว้นจากสมาคมด้วยสตรีนั้น, เทวดาและมนุษย์ทั้งหลายย่อมกระทำสักการบูชา. (ดูเหมือนจะค้างอยู่เพียงนี้จึงว่าไม่ครบ) คำแก้ของพระเจ้าธรรมเจดีย์ในหนังสือราชาธิราชว่า กิงดังฤๅใครจะรู้ "ปณฺฑิตา" เว้นแต่ผู้มีปัญญาจึงจะรู้ได้.

ในหนังสือราชาธิราชว่า เมื่อพระเจ้ากรุงลังกาเห็นพระเจ้าหงสาวดีทรงสามารถแก้ปัญหาอันลึกซึ้งได้โดยง่ายดาย ก็นับถือพระสติปัญญา จึงให้ทำลานทองแล้วจารึกขนานนามว่า "พระเจ้าศิริศากยวงศ์ธรรมเจดีย์" ให้ราชทูตเชิญมาถวาย และพระเจ้าหงสาวดีโปรดพระนามนั้นมาก จึงรับใช้ก็มีพระนามเรียกกันว่า "พระเจ้าธรรมเจดีย์" สืบมา.

วิจารณ์

หนังสือเรื่องราชาธิราชในพงศาวดารพะม่าว่า พระยามอญคนหนึ่งชื่อว่า "พระยาทะละ" (บางทีจะมิใช่ชื่อตัว แต่เป็นเจ้าเมืองทะละจึงเรียกกันว่าพระยาทะละ) แต่งถวายพระเจ้าหงสาวดีบุเรงนองเมื่อในระหว่าง พ. ศ. ๒๐๙๔ จน พ. ศ. ๒๑๓๔ ต้นฉะบับภาษามอญอาจจะได้มาถึงเมืองไทย ครั้งมอญพวกพระยาเจ่งต้นสกุลคชเสนีเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภารอยู่ในเมืองไทยในสมัยกรุงธนบุรีเมื่อ พ. ศ. ๒๓๑๗

ก็เป็นได้ ข้อนี้มีเค้าเงื่อนอยู่ในบานแผนกฉะบับพิมพ์ ว่าในรัชชกาลที่ ๑ เมื่อ พ.ศ. ๒๓๒๘ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงพระราชปรารภว่า หนังสือเรื่องราชาธิราชซึ่งกรมราชวังบวรสถานมงคลโปรดให้แปลเป็นภาษาไทย ไม่ตรงกันกับ "ที่ได้ทรงฟังสังเกตไว้แต่ก่อน" ความที่กล่าวตรงนี้ชวนให้เข้าใจว่ากรมพระราชวังบวร ฯ โปรดให้แปลหนังสือเรื่องราชาธิราชออกเป็นหนังสือภาษาไทยเป็นฉะบับแรก เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงอ่านหนังสือนั้น สังเกตว่าความยังคลาดเคลื่อนกับที่เคยทรงฟังเล่าถวายมาแต่ก่อน จึงทรงตั้งกรรมการข้าราชการคณะหนึ่ง มีเจ้าพระยาพระคลัง (หน) เป็นประธาน ให้ช่วยกันตรวจหนังสือเรื่องราชาธิราชสอบฉะบับภาษาไทยกับภาษามอญชำระให้ถูกต้องกัน ยกเป็นฉะบับหลวงขึ้นใหม่อีกฉะบับหนึ่ง อันเป็นต้นฉะบับที่พิมพ์กันสืบมา แต่น่าเสียดายอยู่อย่างหนึ่งที่หนังสือราชาธิราชฉะบับพิมพ์ครั้งหลัง ๆ ที่อ่านกันอยู่ทุกวันนี้ มีผู้แก้ไขโดยประสงค์จะให้เพราะพริ้งยิ่งขึ้น เพิ่มเติมถ้อยคำให้ผิดกับในฉะบับหลวงของเดิมมีมาก เช่นในอธิบายสุภาษิตและปัญหาที่ยกมาลงในหนังสือนี้ บางแห่งแต่งเพิ่มเสียจนเกือบต้นเนื้อความไม่ออกก็มี จึงพยายามพิจารณาหาแต่เนื้อความมาเขียนลงในหนังสือนี้เพื่อให้อ่านเข้าใจง่าย แต่บางแห่งอาจจะผิดไปบ้าง ด้วยไม่มีฉะบับที่ตรงตามฉะบับหลวงของเดิมจะสอบ ถ้าผิดไปต้องขออภัยแก่ท่านผู้อ่านด้วย.

นิทานเรื่องหุงข้าวทิพย์ของมอญ

เรื่องนี้ท่านมอญหุงข้าวบูชาเทวดา ๕ พระองค์นั้น มีความว่า ครั้งศาสนาพระพุทธกกุสนธ์ มีพราหมณ์ผู้หนึ่งชื่อมหิมุตลิพราหมณ์ ไปเที่ยวภิกขาจารเป็นนิตย์ วันหนึ่งพราหมณ์จะไปเที่ยวภิกขาจาร จึงสั่งธิดาทั้งสองให้หุงอาหารไว้ท่า ฝ่ายนางผู้พี่จึงใช้น้องสาวไปหาไฟ น้องสาวไปขอไฟแก่หญิงแก่ผู้หนึ่งชื่อกาพสุณิน์ะหุงข้าวอยู่ ฝ่ายหญิงแก่นั้นไม่ให้ไฟ นางนั่งคอยอยู่จนข้าวสุก หญิงแก่จึงให้ข้าวกะทง ๑ น้ำกะทง ๑ นางกุมารีจึงเอาข้าวและน้ำนั้นมาให้นางผู้พี่ พอบิดามาถึงก็ได้บริโภคอาหารนั้น แต่นั้นมาก็บังเกิดลาภเป็นอันมาก นางนั้นจึงเรียนวิชาหุงข้าวบูชาเทวดาแต่สำนักหญิงแก่นั้น กระทำบูชาทุกวันพุธ ฝ่ายพราหมณ์บิดาก็มีทรัพย์ขึ้น.

เมื่อนานมามารดานางทั้งสองถึงแก่ความตาย พราหมณ์บิดาจึงไปขอหญิงมาจากสกุลแห่งหนึ่งเลี้ยงเป็นภรรยา ภรรยากลัวทรัพย์จะตกอยู่กับนางทั้งสองผู้เป็นบุตรเลี้ยง จึงบอกพราหมณ์สามีให้ขับบุตรีทั้งสองเสีย ฝ่ายพราหมณ์ลุอำนาจแก่ภรรยา จึงลวงบุตรีทั้งสองว่าจะพาไปสู่สกุลญาติบ้านโน้น แล้วก็พากันขึ้นสู่เกวียน ขับเกวียนไปในป่า เวลาราตรีดึกสงัดพราหมณ์ก็ลงจากเกวียน เอาผ้าชุบขมิ้นกับปูนห้อยต้นไม้ไว้ แล้วหนีมาบ้าน นางทั้งสองตื่นขึ้นไม่เห็นบิดาก็ร้องไห้ พากันเที่ยวตามหาในป่า พบผ้าห้อยอยู่ที่ต้นไม้ คิดว่าเสือ

กินบิดาเสียก็ร้องไห้รัก.

เมื่อนางทั้งสองหาบิดาไม่พบแล้ว ครั้นวันอังคารกลางคืนนางผู้พี่จึงเอาผ้าห่มตอไม้เข้าแล้ว ก็เล่านิยาย รุ่งขึ้นวันพุธนางทั้งสองจึงเอาทรายต่างข้าว เอากรวดต่างไข่ เอาใบครอบต่างพลู เอาลูกครอบต่างหมาก แต่งบูชาเทวดา ๕ พระองค์เป็นสังเขป ก็ร้อนอาสน์นั้นมเหศักดิ์เทวราช ลงมานิรมิตปราสาทและสระให้ นางทั้ง ๒ ก็บริโภคสมบัติเป็นสุขอยู่ในปราสาทนั้น ครั้งหนึ่งพระยาพาราณสีเสด็จไปประพาสเนื้อ เรียกน้ำในพระเต้าจะเสวยไม่ได้ จึงใช้ราชบุรุษไปเที่ยวหาน้ำ ราชบุรุษเที่ยวไปพบน้ำในสระหน้าปราสาทนาง ลงตักน้ำ ๆ มิได้เข้ากระบอก นางเห็นก็หัวเราะ ราชบุรุษจึงกลับมาทูลความแก่พระยา.

เมื่อพระยาทราบเหตุดังนั้น จึงเสด็จไปรับเอานางทั้งสองมาพระนคร ตั้งนางผู้พี่เป็นอัครมเหสี นางผู้น้องพระราชทานให้เป็นภรรยาเสนาบดี ครั้นนานมานางผู้พี่ละเสีย มิได้บูชาเทวดา เทวดาบันดาลเป็นกระดูกโคและกระบอกองอยู่ใต้แท่นบรรทมพระนาง พระยาเสด็จไปทอดพระเนตรเห็นก็คิดว่านางเป็นยักษิณี จึงตรัสสั่งอำมาตย์ให้ขับนางเสีย อำมาตย์พานางไปไว้ในถ้ำ เมื่อนางอยู่ด้วยพระยานั้นมีครรภ์ได้ ๓ เดือน ครั้นถ้วนทศมาสก็ประสูติบุตรเป็นชาย ครั้นเจริญขึ้นกุมารนั้นเที่ยวเล่นข้างกับเด็กข้างบ้านริมชายบ้านนั้น ได้อาหารซึ่งพะนันชะนะมาให้มารดาทุกวัน.

เมื่อกุมารไปเล่นข่างกับคามทารก ๆ กล่าวว่า ลูกไม่มีบิดา กุมารจึงมาถามมารดา ๆ บอกความแต่หลัง กุมารจึงเอาธำมรงค์แห่งมารดาใส่นิ้วเข้าแล้ว ก็มาสู่บ้านน้าสาวอันเป็นภรรยาอำมาตย์ นางผู้น้าเห็นธำมรงค์ก็จำได้ แล้วจึงไปรับนางผู้พี่มาเลี้ยงไว้ ณ บ้าน นางทั้งสองก็หุงข้าวบูชาเทวดา ๕ พระองค์ทุกวันพุธ ครั้งหนึ่งบุตรพ่อครัวตีห่านของพระยาตาย มารดาเด็กนั้นร้องไห้กลัวพระยาทำโทษแก่บุตร นางอัครมเหสีจึงให้น้ำเดนบูชาเทวดาไปรดห่านเป็นขึ้น.

ครั้งหนึ่งพระยาจะเสด็จไปพระอุทยาน สั่งให้นายเวรทางทำทางให้แล้วในวันเดียว ครั้นรุ่งขึ้นเสด็จไป ทางไม่แล้ว จึงสั่งนายเพ็ชฌฆาตให้ฆ่านายเวรทางเสีย ภรรยานายเวรทางจึงขอน้ำเดนบูชาเทวดาไปจากพระมเหสีรดศพนายเวรทางเป็นขึ้น พระยาทราบก็ให้ไปรับนางมาจากบ้านอำมาตย์ ให้นางบูชาเทวดายังกษัตริย์ในชมพูทวีปมาขึ้นได้สิ้น จึงพระราชทานฐานันดรพระนางคงเป็นพระอัครมเหสีดังเก่า ทั้งพระราชทานบุตรให้เป็นพระยาอุปราช.

วิจารณ์

นิทานเรื่องนี้จารึกศิลาเป็นตำราอย่างหนึ่ง ติดไว้ในวัดพระเชตุพนแต่รัชชกาลที่ ๓ คงนับถือกันมาแต่ก่อนว่าเป็นพิธีเกิดสวัสดิมงคลแก่ผู้ทำ และไทยได้รับมาทำ ข้าพเจ้าผู้พิจารณาได้เคยเห็นส่งข้าวทำด้วยพิธีนี้ มีกล้วยและอาหารอย่างอื่นใส่กระจาดย่อม ๆ ขนาด

เท่าชาม ทำรูปและปิดกระดาษเหมือนกระจาดถวายของพระ ส่งข้าวไปแจกพระเจ้าลูกเธอที่ในพระบรมมหาราชวังเมื่อรัชชกาลที่ ๔ ทุกวันพุธ เรียกกันว่า "ข้าววันพุธ" แต่ไม่ทราบว่าใครเป็นพนักงานทำและทำมาแต่เมื่อใด เลิกเมื่อต้นรัชชกาลที่ ๕.

นิทานเรื่องมหาสงกรานต์

เรื่องมหาสงกรานต์นี้ มีพระบาลีฝ่ายมอญว่า เมื่อต้นภัทรกัปป์นั้นมีเศรษฐีคนหนึ่ง หาบุตรมิได้ อยู่บ้านใกล้กับนักเลงสุรา นักเลงสุรานั้นมีบุตร ๒ คนมีผิวเนื้อดุจทอง วันหนึ่งนักเลงสุรานั้นเข้าไปสู่บ้านเศรษฐี กล่าวคำหยาบช้าแก่เศรษฐีต่าง ๆ เศรษฐีได้ฟังจึงกล่าวว่า เรามีสมบัติเป็นอันมาก ไฉนท่านจึงหมิ่นเรา นักเลงสุราจึงตอบว่า ท่านมีสมบัติมากก็จริง แต่หามีบุตรไม่ ถ้าท่านถึงแก่ความตายแล้วสมบัติก็จะเสื่อมศูนย์เปล่า เรามีบุตรชาย ๒ คน มีฉวีวรรณดุจทอง เห็นว่าประเสริฐกว่าท่าน เศรษฐีได้ฟังก็มีความละอาย จึงบวงสรวงแก่พระจันทร์ พระอาทิตย์ ตั้งอธิษฐานขอบุตรถึง ๓ ปี ก็มิได้บุตร.

เมื่อเศรษฐีขอบุตรแก่พระจันทร์พระอาทิตย์มิได้แล้ว วันหนึ่งเป็นคิมหันตฤดูจิตรมาส คนทั้งหลายเล่นนักขัตตฤกษ์ต้นปีใหม่ทั่วชมพูทวีป คือพระอาทิตย์ยกจากราศีมีนประเวศสู่เมษราศี โลกสมมติว่าวันมหาสงกรานต์ ขณะนั้นเศรษฐีจึงพาบริวารไปยังต้นไทรริมฝั่งน้ำอันเป็นที่อยู่แห่งปักษีชาติทั้งหลาย จึงเอาข้าวสารล้างน้ำ ๗ ครั้ง แล้วหุงขึ้นบูชารุกขพระไทรพร้อมด้วยสูปพยัญชนาหาร ประโคมดุริยางคดนตรี ตั้งอธิษฐานขอบุตรแก่รุกขพระไทร ๆ ก็มีความกรุณาเหาะไปขอบุตรแก่พระอินทร์ เพื่อจะให้แก่เศรษฐี.

รุกขพระไทรขอบุตรแต่พระอินทร์ ๆ จึงให้ธรรมบาลเทวบุตรลงมาปฏิสนธิในครรภ์ภรรยาเศรษฐี ครั้นถ้วนทศมาสก็คลอดจากครรภ์ บิดามารดาให้ชื่อว่าธรรมบาลกุมาร แล้วจึงปลูกปราสาท ๗ ชั้นให้กุมารอยู่ที่ใต้ต้นไทรริมฝั่งน้ำนั้น ครั้นกุมารเจริญขึ้นก็รู้ภาษานกแล้วเรียนไตรเพทจบเมื่ออายุได้ ๗ ขวบ ก็ได้เป็นอาจารย์บอกมงคลการต่าง ๆ แก่มนุษย์ทั้งปวงชาวชมพูทวีป ขณะนั้นโลกทั้งหลายนับถือท้าวมหาพรหมและกบิลพรหมองค์หนึ่ง ได้แสดงมงคลแก่หมู่มนุษย์ทั้งปวง.

เมื่อกบิลพรหมแจ้งเหตุนั้นจึงลงมาถามปัญหา ๓ ข้อแก่ธรรมบาลกุมารว่า ถ้าท่านแก้ได้เราจะตัดศีรษะเราบูชาท่าน ถ้าท่านแก้มิได้เราจะตัดศีรษะท่านเสีย ธรรมบาลกุมารขอผลัด ๗ วัน กบิลพรหมก็ไปยังพรหมโลก ฝ่ายธรรมบาลกุมารพิจารณาปัญหานั้นล่วงไปได้ ๖ วันแล้วยังไม่เห็นอุบาย จึงคิดว่าวันพรุ่งนี้เราจะตายด้วยอาชญาท้าวกบิลพรหมนั้นหาต้องการไม่ จำจะหนีไปซุกซ่อนตายเสียดีกว่า คิดแล้วก็ลงจากปราสาทเที่ยวไปนอนอยู่ใต้ต้นตาลสองต้น มีนกอินทรีย์สองตัวผัวเมียทำรังอยู่บนต้นตาลนั้น.

นางนกอินทรีย์เมียจึงถามว่า พรุ่งนี้เราจะไปหาอาหารที่ไหน นกอินทรีย์ผัวตอบว่า พรุ่งนี้ครบ ๗ วันที่ท้าวกบิลพรหมถามปัญหาธรรมบาลกุมาร ๆ แก้ไม่ได้ ท้าวกบิลพรหมก็จะตัดศีรษะเสีย เราจะได้กินเนื้อมนุษย์เป็นอาหาร นางนกอินทรีย์เมียถามว่า เจ้ารู้จัก

ปัญหานั้นหรือไม่ นกอินทรีย์ผัวตอบว่ารู้ แล้วก็เล่าให้นกอินทรีย์เมียฟังตั้งแต่ต้นจนปลาย ธรรมบาลกุมารนอนอยู่ใต้ต้นไม้ได้ยินก็จำได้ มีความโสมนัสเป็นอันมาก จึงกลับมาสู่เรือนของตน.

ครั้นวารเป็นคำรบ ๗ กบิลพรหมจึงลงมาถามปัญหา ๓ ข้อแก่ธรรมบาลกุมาร ธรรมบาลกุมารก็วิสัชชนาปัญหาตามนกอินทรีย์กล่าวนั้น ท้าวกบิลพรหมก็ตรัสเรียกธิดาทั้ง ๗ อันเป็นบริจาริกาพระอินทร์ คือ นางทุงษ ๑ นางรากษส ๑ นางโคราค ๑ นางกิริณี ๑ นางมณฑา ๑ นางกิมิทา ๑ นางมโหธร ๑ อันโลกสมมติว่าเป็นองค์มหาสงกรานต์ กับเทพบรรพษัทมาพร้อมกันแล้ว ท้าวกบิลพรหมก็บอกว่า พระเศียรเรานี้จะตัดออกบูชาธรรมบาลกุมารบัดนี้ ถ้าจะตั้งไว้ยังแผ่นดินก็เป็นไฟไหม้ทั่วโลกธาตุ ถ้าจะทิ้งขึ้นบนอากาศฝนก็จะแล้ง ถ้าจะทิ้งในมหาสมุทรน้ำก็จะแห้ง เจ้าทั้ง ๗ จงเอาพานมารับเศียรบิดา แล้วท้าวกบิลพรหมก็ตัดพระเศียรส่งให้นางทุงษบุตรผู้ใหญ่ ในขณะนั้นโลกธาตุก็เกิดโกลาหลยิ่งนัก.

เมื่อนางทุงษมหาสงกรานต์เอาพานรับพระเศียรท้าวกบิลพรหมบิดาแล้ว ให้เทพบริษัทแห่ประทักษิณเวียนรอบเขาพระสุเมรุราช ๖๐ นาฑี แล้วก็เชิญเข้าประดิษฐานในมณฑปถ้ำคันธชุลีเขาไกรลาส กระทำบูชาด้วยเครื่องทิพย์ต่าง ๆ แล้วพระวิสสุกรรมก็นิรมิตโรงแล้วด้วยแก้ว ๗ ประการ ชื่อภควดี ให้เทพดาและนางฟ้านั่งแล้ว เทพดาก็นำมาซึ่งเถาฉนุมุนาศลงล้างน้ำในอโนดาตสระ ๗ ครั้ง แล้วแจกกัน

สังเวยทุก ๆ พระองค์ ครั้นถึงวารกำหนดครบ ๓๖๕ วัน โลกสมมติว่าปีหนึ่งเป็นวันสงกรานต์ นางเทพธิดาทั้ง ๗ องค์ ก็ทรงเทพพาหนะต่าง ๆ ผลัดเวรกันมาเชิญพระเศียรท้าวกบิลพรหมออกแห่กับด้วยเทพบรรพชั้นแสนโกฏิ ประทักษิณเขาพระสุเมรุราชบรรพตทุกปี แล้วก็กลับไปเทวโลก.

วิจารณ์

นิทานเรื่องสงกรานต์นี้จารึกศิลาเป็นตำราเรื่องหนึ่ง ติดไว้ที่วัดพระเชตุพนแต่รัชชกาลที่ ๓ และเป็นต้นเค้าที่ไทยเราเอารูปนางสงกรานต์มาเขียนฉากให้คนดูเมื่อขึ้นปีใหม่ทุก ๆ ปี พิจารณาดูเห็นว่าตัวนิทานเรื่องกบิลพรหมเห็นจะเป็นนิทานมอญมีมาเป็นส่วนหนึ่งต่างหาก แล้วมีมอญที่เป็นคนรู้โหราศาสตร์เอาเรื่องนิทานนี้ไปผสมเข้ากับตำราโหราศาสตร์ เป็นอุบายเพื่อให้คนสามัญในเมืองมอญอันใช้ปฏิทินทางจันทรคติกาลอยู่ก่อนรู้ปฏิทินทางสุริยคติกาลง่ายขึ้น ข้อนี้จะพึงสังเกตได้ด้วยในนิทานเดิมที่จารึกมีแต่ชื่อนางสงกรานต์ ๗ คน และว่า "ทรงเทพศัสตราพาหนะต่าง ๆ ผลัดเวรกันมาเชิญพระเศียรท้าวกบิลพรหมออกแห่" เท่านั้น โหรมอญคนนั้นแต่งตำราใหม่เพิ่มอธิบายให้แจ่มแจ้งพิสดาร และสมมตินางสงกรานต์ทั้ง ๗ เทียบกับวันทั้ง ๗ ในสัปดาหะคนละวัน ปีไหนพระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษเถลิงศกปีใหม่ตามสุริยคติกาลในวันชื่อใด ก็กำหนดว่านางสงกรานต์คนที่มีชื่อสมมติเข้ากับวันนั้นเป็นเวรเชิญเศียรท้าวกบิลพรหม เรื่อง

ลำดับไว้เป็นตำราดังนี้ :–

๑) ถ้าพระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษ วันอาทิตย์เป็นเวรของนางทุงษ แต่งตัวทัดดอกทับทิม เครื่องประดับปัทมราค ภักษาหารผลมะเดื่อ อาวุธขวาจักร ซ้ายสังข์ ขี่พาหนะครุฑ.

๒) วันจันทร์ นางโคราค ทัดดอกปีบ เครื่องประดับมุกดา ภักษาหารน้ำมัน อาวุธขวาพระขรรค์ ซ้ายไม้เท้า พาหนะเสือ.

๓) วันอังคาร นางรากษส ทัดดอกบัวหลวง เครื่องประดับโมรา ภักษาหารโลหิต อาวุธขวาตรีศูล ซ้ายธนู พาหนะสุกร.

๔) วันพุธ นางมณฑา ทัดดอกจำปา เครื่องประดับไพฑูรย์ ภักษาหารนมเนย อาวุธขวาเข็ม ซ้ายไม้เท้า พาหนะพา.

๕) วันพฤหัสบดี นางกิริณี ทัดดอกมณฑา เครื่องประดับมรกต ภักษาหารถั่วงา อาวุธขวาขอ ซ้ายปืน พาหนะช้าง.

๖) วันศุกร์ นางกิมิทา ทัดดอกจงกลนี เครื่องประดับบุษราคำ ภักษาหารกล้วยน้ำ อาวุธขวาพระขรรค์ ซ้ายพิณ พาหนะกระบือ.

๗) วันเสาร์ นางมโหธร ทัดดอกสามหาว เครื่องประดับนิลรัตน์ ภักษาหารเนื้อทราย อาวุธขวาจักร ซ้ายตรีศูล พาหนะนกยูง.

ยังมีกำหนดท่าที่นางสงกรานต์ขี่พาหนะผิดกัน สมมติตามเวลาที่พระอาทิตย์ยกขึ้นสู่ราศีเมษต่อไปอีก ๔ ท่า.

๑) ถ้าพระอาทิตย์ยกในระหว่างเวลารุ่งเช้าจนเที่ยง นางสงกรานต์ยืนบนพาหนะ.

๒) ถ้าพระอาทิตย์ยกในระหว่างแต่ตะวันเที่ยงจนค่ำ นางสงกรานต์นั่งบนพาหนะ.

๓) ถ้าพระอาทิตย์ยกในระหว่างแต่เวลาค่ำไปจนเที่ยงคืน นางสงกรานต์นอนลืมตาบนพาหนะ.

๔) ถ้าพระอาทิตย์ยกในระหว่างแต่เที่ยงคืนไปจนรุ่ง นางสงกรานต์นอนหลับตาบนพาหนะ.

ตามกำหนดกฎเกณฑ์ดังกล่าวมา รูปนางสงกรานต์ที่เขียนในฉากจึงต่างกันได้ถึง ๒๘ อย่าง และปีไหนจะเป็นนางคนไหนขี่พาหนะท่าใด อาจรู้ได้ด้วยคำนวณทางโคจรพระอาทิตย์ว่าจะยกขึ้นสู่ราศีเมษวันอะไร และเวลาไหนเท่านั้น.

ลัทธิธรรมเนียมมอญ

ชาติมอญเป็นชาติที่นับถือพระพุทธศาสนาโดยเคร่งครัดชาติหนึ่ง เช่นการเล่าเรียนปริยัติธรรมก็เรียนคัมภีร์วินัยเป็นใหญ่ และประเพณีพระภิกษุสงฆ์ถือวินัย และครองจีวรแหวกอุ้มบาตรเป็นต้น.

อนึ่งลัทธิมอญมักถือผีปู่ ย่า ตา ยาย, และมีผีเรือนอีกอย่างหนึ่ง ผีนั้น ถ้าผู้ใดมีบุตรชายหัวปี บุตรชายนั้นต้องรับเอาผีไว้ เพราะผีนั้นต้องตกอยู่กับบุตรชายใหญ่ทุกคน ถ้าไม่มีบุตรชายใหญ่หัวปี ผีนั้นเป็นอันขาดจากสกุลวงศ์นั้น.

วิธีที่มอบผีนั้นมีแหวนวงหนึ่งเรียกว่าแหวนผี แหวนวงนี้ถ้าผู้ใดรับไว้จะทำลายเสียไม่ได้ มักเกิดเหตุเภทภัยทำมาหากินไม่เจริญและไม่มีความสุข ผู้ที่มีผีนั้นต้องทำการรำผีเสมอเนือง ๆ ตามประเพณี การรำผีนั้นต้องออกเงินมาก.

อนึ่งประเพณีมอญเมื่อมีบุตรชายหัวปี ต้องทำการโกนผมไฟ แต่มอญเขาเรียกกันว่า รดน้ำขมิ้นน้ำส้มป่อย โกนผมไฟแล้วรดน้ำขมิ้นน้ำส้มป่อย ๕ หม้อใหม่.

อนึ่งการทำบุญของมอญ ถือทำบุญสงกรานต์ ๓ วันกับวันพระปวารณาออกพรรษาเป็นใหญ่ สงกรานต์วันต้นเขาทำบุญข้าวสงกรานต์ คือข้าวแช่. มีการแห่แหนกันใหญ่ แห่ข้าวแช่ไปวัดและสนุกสนานกันใหญ่โตเล่นนักขัตตฤกษ์ ครั้นถึงวันกลางสงกรานต์

ที่เรียกกันว่าวันเนานั้น มอญถือว่าเป็นวันกระหนาบ วันปีเก่าก็ไม่ใช่ ปีใหม่ก็ไม่ใช่ เป็นวันเนา วันกระหนาบ ถ้าผู้ใดเกิดวันอาทิตย์หรือวันทั้ง ๗ นั้น อันวันใดเป็นวันเนาจะต้องถมถนน และวันเนาเป็นวันแห่ดินไปถมถนน แห่ไม้ไปค้ำต้นโพธิ์ตามวัด แห่ปลาไปปล่อยสระวัด เป็นประเพณีแห่กันมาทุก ๆ ปี.

อนึ่งวันออกพรรษามอญรื่นเริงในการทำบุญมาก มีการแห่พระภิกษุสงฆ์หลาย ๆ วัด แต่งเรืออย่างงดงามแล้วชักจูงเรือพระภิกษุสงฆ์ไปรวม (ปวารณา) ออกพรรษาในวัดเดียวที่วัดนับถือนิยมมากวัดใดวัดหนึ่ง แล้วเล่นแข่งเรือกันสนุกสนานมากตลอดวันพระกลางเดือน ๑๑ พระภิกษุเสร็จกิจปวารณาแล้ว ก็แห่พระไปส่งตามวัดที่รับมานั้นทุกวัด วันนั้นมอญรื่นเริงในการเล่นเรือ (จนไทยเรียกกันว่ามอญคลั่งในการกุศล) ออกพรรษามอญนับถือว่าพระพุทธเจ้าลงจากดาวดึงส์ จึงประชุมกันแห่พระและเล่นเรือแข่งกันสนุกมาก.

อนึ่งประเพณีการทำศพของมอญนั้น เมื่อตายและอาบน้ำศพแล้ว แต่งศพนุ่งผ้าขาวข้างหน้าโจงกระเบนไปข้างหลังผืนหนึ่ง แล้วนุ่งข้างหลังโจงกระเบนไปข้างหน้าผืนหนึ่ง และตราสังด้วยด้ายดิบ ๕ เปลาะ ผูกที่หน้าผาก ๑ ผูกที่แขนกับมือถือดอกไม้ธูปเทียน ๑ ผูกที่เข่า ๑ ผูกที่หัวแม่เท้า ๑ แล้วขึ้นวางบนแคร่ทำด้วยไม้ไผ่ผ้าขาวคลุม มีเพดานผ้าขาวเบื้องบน มีแหวนวงหนึ่งผูกด้ายดิบห้อยจากเพดานลงมาตรงกับสะดือ จะเอาไว้กี่วันก็ตาม เมื่อยกศพไปวัดเอา

โลงมาคอยรับที่เชิงบันได มอญไม่ให้เอาโลงขึ้นบนเรือนเป็นอันขาด และการฌาปนกิจนั้นประดุจทำกันทุกวันนี้ อนึ่งเมื่อครบ ๗ วันทำบุญก็ประดุจทำกันทุกวันนี้ แต่ผิดกันเมื่อจะกรวดน้ำแผ่กุศล มอญมีเครื่องทำบุญไปให้ผู้ตายมากดังนี้ คือมีภาชนะใบหนึ่งบรรจุเครื่องบริโภคพร้อมที่เป็นสะเบียงกรัง และมีเครื่องอุปโภค เสื่อ ที่นอน หมอน มุ้ง ผ้า สบง จีวร, เครื่องบริโภคอุปโภคนี้แล้วแต่จะมีทำได้ตามฐานะของผู้ทำนั้น พระภิกษุฉันแล้วจะอนุโมทนาต้องสอนกรวดน้ำบททอมินาทั้งอรรถทั้งแปล ให้เจ้าการว่าตามพระไปจนจบบททอมินานั้นแล้ว พระจึงจะอนุโมทนา และการฌาปนกิจมักนิยมทำบุญมีเทศนาสังคายนาโดยมาก ผู้ที่มีฐานะพอควรจะทำได้ก็นิยมทำกันมาก.

ประเพณีฌาปนกิจศพพระสงฆ์สามเณรที่เป็นที่นับถือหรือท่านสมภารก็ดี จะต้องร้องไห้ (ที่เรียกกันว่ามอญร้องไห้) การร้องไห้ของมอญนั้น ต้องเป็นผู้หญิงผู้เฒ่าผู้แก่พร่ำโอดครวญพรรณนาความดีของผู้ตายว่าเป็นท่านทำนอง ไม่ใช่ร้องไห้มีน้ำตาอย่างเขาร้องกันจริง ๆ นั้น ก็หามิได้ พรรณนาคุณงามความดีไปเท่านั้น.

อนึ่งศพพระสงฆ์หรือสมภาร มักจะนิยมเผาบนปราสาท เขาทำปราสาทขึ้นยอดหนึ่งหรือห้ายอดก็มี เมื่อยกศพไปสู่ปราสาทนั้นและคนหลายหมู่บ้านเข้าหามศพพร้อมกันมากมาย ข้างหนึ่งแย่งไปข้างหนึ่งแย่งมา บางศพทำตะเฆ่ใส่ล้อตั้งปราสาทบนตะเฆ่ มีเชือกลาก ๒ สาย สายใดคนมากลากหนักเข้า ตะเฆ่ปราสาทก็เหไปเห

มาคล้ายว่าแย่งกัน (มิได้แย่งกันจริงอย่างว่า แย่งกันเหมือนศพมอญที่เขาว่า).

อนึ่งจุดลูกหนูเผาศพนั้น เขาสมมติว่าเผาด้วยไฟฟ้าหรือสายฟ้าแลบ เพราะมอญโบราณถือว่าศพพระไม่ให้จุดไฟด้วยมือ จึงได้เผาด้วยดอกไม้เพลิง มอญโบราณจึงได้คิดทำดอกไม้เพลิงเป็นสายจุดเผา ให้ชื่อว่าลูกหนู ต่อมาก็ประกวดกันทำลูกหนูแรงมากขึ้นจนทุกวันนี้ เมื่อลูกหนูของใครยิงถูกหีบศพจนไฟลุกขึ้นในหีบได้ นิยมว่ามีชื่อเสียงได้รับรางวัล ในสมัยนี้ในหีบศพนั้นเขาใส่เชื้อเพลิงไว้จึงติดไฟขึ้นง่าย การประกวดดอกไม้เพลิงลูกหนูในสมัยนี้ยิ่งมากขึ้นและฉุนเฉียวเรียวแรงมาก ต่างบ้านต่างตำบลประกวดกันมากสายขึ้น เพราะว่ามอญนับถือทางเผาศพพระสงฆ์กันมาก อนึ่งการจุดลูกหนูนี้มีแต่ศพพระสงฆ์เท่านั้น ศพคฤหัสถ์มอญไม่ทำ กลับว่าเป็นการเทียมจุดลูกหนูไม่ได้.

(ที่เรียบเรียงเรื่องประเพณีมานี้ ได้ทราบจากท่านผู้ใหญ่เล่าให้ฟัง ก็จำ ๆ มาเท่านั้น มิได้ตำราประวัติการอันใด).

วิจารณ์

เรื่องลัทธิธรรมเนียมมอญนี้พระยาโหราธิบดี (แหยม วัชรโชติ) ท่านเป็นมอญมีความรู้มาก อุตส่าห์เขียนให้เจ้าภาพสำหรับพิมพ์ในหนังสือนี้ อ่านตรวจดูเห็นว่าเป็นความรู้ซึ่งสมควรจะรักษาไว้มิให้

ศูนย์เสีย มีข้อความที่ข้าพเจ้าใคร่จะช่วยเพิ่มเติมตามเคยรู้เห็นบ้างเล็กน้อย คือในการที่พวกมอญฉลองวันปวารณา หรือที่ไทยเรียกว่า "มอญคลั่ง" นั้น เคยได้ยินว่าเมื่อรัชชกาลที่ ๒ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เสด็จขึ้นไปด้วยยกกระบวนเรือยาวแห่เสด็จจนถึงเมืองปทุมธานีในวันนั้น เพื่อทรงรับดอกบัวพวกมอญถวาย คงเป็นการครึกครื้นและเกิดปิติยินดีแก่พวกมอญ ด้วยในรัชชกาลนั้นมีมอญอพยพครอบครัวเข้ามาสวามิภักดิ์อีกครั้งหนึ่งกว่า ๒๐๐๐๐ โปรดให้ตั้งบ้านเรือนอยู่ที่ตำบลสามโคก และยกขึ้นเป็นเมืองปทุมธานีในรัชชกาลนั้น.

ร. พ. มหามกุฎราชวิทยาลัย หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร พระนคร
นายพินิจ อู่สำราญ ผู้พิมพ์โฆษณา ๒๖/๒/๒๕๐๘